

Hidegháború és európai integráció

Monographiae Comaromienses

16.

Szerkesztőbizottság
Horváthová, Kinga
Liszka József (elnök)
H. Nagy Péter
Tóth János Sándor
Vajda Barnabás

Vajda Barnabás

Hidegháború és európai integráció

Régi és új szempontok a 20. század második felének
történeti értelmezéséhez

Selye János Egyetem Tanárképző Kara

Komárom, 2015

Lektorálta
Prof. Békés Csaba
Doc. Révész Béla

A kötet egyes fejezetei az 1/0158/14 sz. VEGA projekt támogatásával készültek.
Niektoré kapitoly tejtó knihy boli napísané s podporou
VEGA projektu č. 1/0158/14.

A kötet elkészítéséhez
a Magyar Tudományos Akadémia Domus Hungarica Ösztöndíja is hozzájárult.

A borítón a Corbis fotóügynökség műholdas felvétele látható.

© Mgr. Vajda Barnabás, PhD., 2015

© Selye János Egyetem, Komárom, 2015

ISBN xxx-xx-xxxx-xxx-x

Tartalom

Előszó.....	7
1. Hogyan definiálható a hidegháború?	9
2. Milyen periódusokra osztható a hidegháború?	14
3. Milyen tényezők alakították a hidegháborús nagyhatalmi kapcsolatokat? ..	24
4. Hogyan születtek a meghatározó külpolitikai döntések a hidegháború alatt?.....	33
5. Milyen külpolitikai doktrínák fogalmazódtak meg a hidegháború alatt? ...	39
6. Mit jelentett a hidegháborús fegyverkezési verseny?	52
7. Hogyan függött össze a dekolonizáció a hidegháborúval?.....	63
8. Mit jelent a hidegháború dinamikája?	72
9. Hogyan függött össze a németkérdés a hidegháborúval?.....	85
10. Milyen szerződések alakították Németország és az EK sorsát a hidegháború alatt?.....	98
11. Hogyan zajlott az európai integráció a hidegháború alatt és utána?.....	109
12. Hogyan működtek az Európai Közösségek a hidegháború alatt és utána? ...	125
13. Milyen összetevőkből állt Európa biztonságpolitikája a hidegháború alatt és utána?	140
14. Hogyan függ össze az integráció és a globalizáció?.....	148
A szövegben feltüntetett szakirodalmi hivatkozások feloldása	157
További felhasznált szakirodalom	161
Személynévmutató	168
The Cold War and the European Integration. Some traditional and new aspects in the interpretation of the second half of the 20th century (Summary)	170
Studená vojna a Európska integrácia. Staršie a novšie aspekty k interpretácii druhej polovice 20. storočia (Zhrnutie)	171

Tisztelettel ajánlom ezt a könyvet
Fischer Ferencnek, Békés Csabának és Révész Bélának

ELŐSZÓ

A hidegháború történetét magyar nyelven már megírták: Fischer Ferenc 2005-ös átfogó munkája, *A kétpólusú világ 1945–1989*, amely főleg a szakmai/egyetemi, de az érdeklődő szélesebb közvélemény számára is íródott, mára etalonná vált. Akárcsak azon magyar kutatók monográfiái és tanulmányai, akik a hidegháború témakörében írtak átfogó vagy részterületet felölelő, de mindenképpen olyan munkákat, amelyekkel megalapozták, lehetővé tették és megkönnyítették a téma későbbi magyar nyelvű tudományos megismerését – hogy a hidegháború óriási külföldi szakirodalmát itt ne is említsük.

Ez a könyv tiszteletreméltó elődök nyomdokában jár. Aki ma a hidegháborúról ír, ha akarna, sem tudna előbbre jutni a Horváth Jenő és munkatársai szerkesztésében napvilágot látott *Világpolitikai lexikon 1945–2005* (2005); Németh István forrásfordításai, -gyűjteményei és kronológiái (*Európa 1945–2000* [2004]); J. Nagy László Európai Unióról szóló egyetemi jegyzete (*Az európai integráció politikai története*, 2002); Mezei Géza forrásgyűjteménye (*Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése*, 2001) vagy Békés Csaba hidegháborús kutatóintézetének kronológiai összefoglalói és dokumentumgyűjteményei nélkül – hogy csak a legátfogóbb munkákat említsem, korántsem a teljesség igényével. De ugyanilyen nagyrabecsüléssel hivatkozom azokra a kutatókra, akik a magyarországi hidegháború-kutatások élén járnak, mint Békés Csaba, Rainer M. János, Gyarmati György, Magyarics Tamás, Borhi László, Kecskés Gusztáv, Bíró László, Bóka Éva, Fejérdy András, Frank Tibor, Germuska Pál, Révész Béla, Kiss J. László, Szörényi Attila és mások – akiknek az alapmunkái nélkül mozdulni sem lehet a témában.

Joggal vetődik fel a kérdés: Miben tud újat hozni ez a könyv? Talán három tekintetben. Az első, hogy a hidegháború folyamatai mellett megpróbálom ugyanebben a kontextusban felvázolni és értelmezni az európai integráció folyamatát; ezt fejezi ki a könyv főcíme. Úgy tűnhet ugyanis, hogy ez a két folyamat eltávolodott egymástól, sőt néha úgy írnak róla, mintha nem is lett volna közük egymáshoz.

Holott az európai integráció a korai hidegháború kontextusában keletkezett, és 40–50 évig abban is zajlott. Arról nem is beszélve, hogy az európai integráció fejlődése nem értelmezhető a hidegháborús európai kapcsolatok szempontjából meghatározó jelentőségű németkérdés vizsgálata nélkül, amennyiben sokak szerint „a német egység és az európai egységesülés ugyanannak az érmének a két oldala”.

A legújabb világesemények fényében (2014 után valóban új hidegháború kezdődött?) izgalmas kihívásnak látszik mind az egész kor, mind az egyes részeseemények újragondolása. Ez az új perspektíva: tehát a befejezetlenség érzete, illetve a klasszikus hidegháborúnak a mától való elszakíthatatlansága a könyv második szempontja, amit az alcím igyekszik kifejezni.

Harmadrészt ebben a könyvben nem az eseménytörténeten van a hangsúly, hanem azon, *hogyan, milyen mechanizmusok alapján* vagy útján „működött” a hidegháború. E mögött egy, a hallgatóimnál tapasztalt jelenség húzódik meg. A korszakot tanulmányozók sokszor elkövetik azt a hibát, hogy megtanulják a hidegháború eseménytörténetét, a végén mégis homályos képzeteik vannak róla, hogy praktikusán hogyan zajlottak a döntések: mik vagy kik és hogyan alakították az eseményeket. A zavart részben értem, mert tudom, hogy az 1945 utáni egyetemes történelem forrásokban roppant gazdagon, kronológiailag pedig igen változatosan és hihetetlenül részletesen, több szempontból van dokumentálva. Érdekes módon azonban a korszakot tanulni kezdők úgy képzelik, mintha az eseményeket egy embereken túli, elvont folyamatok és valamiféle láthatatlan erők mozgatták volna. Ez az oka, hogy e könyv fejezetei a „hogyan?”-ra koncentrálnak a „miért?” helyett.

Végül szeretném megköszönni Jóba Tamás közreműködését a szöveg átolvasásában.

1. Hogyan definiálható a hidegháború?

1.1. Nagyvonalakban *hidegháború* alatt az 1945–1990 közti kb. 45 évnyi történelmi korszakot értjük. Ezt a viszonylag rövid időszakot a történettudomány több, sőt sok szempontból definiálja aszerint, hogy az időszak mely jellegzetességeit emeli ki. A nézetek sokfélesége, vagyis a hidegháború átfogó és mindenre kiterjedő értelmezési szándéka ez ideig legalább hat jelentősebb koncepciót eredményezett.

Ezek a következők:

- (i) *hagyományos* koncepció [Anders Stephanson];
- (ii) *revizionista* koncepció [William Appelman Williams; Gabriel Kolko];
- (iii) *poszt-revizionista* koncepció [John Lewis Gaddis];
- (iv) *korporatista* koncepció [Michael J. Hogan, Thomas J. McCormick];
- (v) *világrendszerbeli* koncepció [Thomas J. McCormick, Immanuel Wallerstein];
- (vi) *poszt-strukturalista* koncepció [David Campbell].

A *hagyományos* és a *poszt-revizionista* teóriák az államok legfőbb politikai vezetőire (az ő politikai reakcióikra és politikai elemzéseikre) helyezik a hangsúlyt. Ezzel szemben a *revizionisták* a hidegháború eseményeit igen nagy mértékben az amerikai gazdasági érdekek következményének tulajdonítják, vagyis szerintük a hidegháborút mint folyamatot főleg a szabad piac törvényei, a kapitalista terjeszkedési vágy illetve kényszer okozta és hajtotta előre; akárcsak a *poszt-strukturalisták*, akik teljes mértékben Amerika gazdasági érdekeit látják a hidegháború kérdésének középpontjában. A *világrendszerbeli* hidegháborús értelmezések a hidegháború minden résztvevőjét ráhelyezik egy világméretű nagyhatalmi térképre, és ennek a „világméretű játszótérnek” a törvényei szerint vizsgálják minden eseményt. (Az itt említett hidegháborús teóriákat rendkívüli alaposággal összefoglalja HURST 2005.)

1.2. A fent említett hat tudományos koncepción túl az alábbiakban összefoglaljuk a hidegháború egyéb koncepcionális megközelítéseinek főbb irányait és jellegzetességeit.

1.2.1. A hidegháború egy bő negyven évig tartó *nagyhatalmi világtrend* volt, amely az USA és a Szovjetunió nagyhatalmi egyensúly-kettősségén nyugodott. Ezen a nagyhatalmi szembenálláson és egyensúlyon alapult a kétpólusú (bipoláris) világtrend, amely a hidegháború teljes időszaka alatt fennállt.

1.2.2. A hidegháború másik átfogó meghatározása *diplomáciai* jellegű. Eszerint a hidegháború kora nem sokban különbözött a korábbi történelmi korszakok szokásos hatalmi-politikai játszmáitól. Valójában azoknak a folytatása volt, mégpedig részben a diplomácia klasszikus eszközeivel, részben új eszközökkel. A klasszikus politikai-hatalmi eljárások között említhetjük a tárgyalást, a nyomásgyakorlást, az alkudozást, a szándékos megtévesztést; az újabb eszközök között a katonai fenyegetést, különösen a nukleáris fegyvereknek a diplomáciai kapcsolatokban való felhasználását.

1.2.3. A hidegháború harmadik általános meghatározása *katonai* jellegű. Eszerint a hidegháború abban tért el más koroktól, hogy igen erőteljes fegyverkezési hajszán alapult. A fegyverkezési hajszá célja az volt, hogy a szembenálló felek minél több hagyományos fegyvert halmozzanak fel, továbbá hogy nukleáris fegyverre tegyenek szert; s ha már ez utóbbi a birtokukban volt, akkor abból minél többel és minél tökéletesebben akartak rendelkezni. E szerint a meghatározás szerint az elképesztő méretű fegyveres-nukleáris pusztulás réme tette a hidegháborút minden más korszaktól eltérővé.

A hidegháború katonai definíciójához tartozik az a paradoxon, amelyet a „tartós feszültségből eredő tartós stabilitás” kifejezéssel lehet leírni. Ez a következőt jelenti: A *fegyverkezési verseny* és a *nukleáris fegyverek* léte a hidegháború folyamán két olyan tényező voltak, amelyek folyamatosan bizonytalanságot, veszélyforrást, feszültséget jelentettek a világpolitikában. Az egyik oldalon a két szuperhatalom egyre több és egyre tökéletesebb hagyományos és nukleáris fegyver kifejlesztésére és birtoklására törekedett. A másik oldalon viszont a stratégiai elemzők és a politikai döntéshozók mindkét nagyhatalom oldalán tudták, hogy a fegyverek nagy száma és iszonyú hatékonysága miatt mindent meg kell tenniük azért, hogy a fegyveres (s különösen a nukleáris) konfliktust elkerüljék, mivel az (szó szerint) az élő világ végét jelentette volna. Furcsa módon tehát a tartós feszültség biztosított tartós stabilitást, mivel a felek tartottak egymástól. E szerint az értelmezés szerint tehát a fegyverkezési versenynek és a nukleáris fegyverek létének köszönhető, hogy a hidegháború során Európában nem került sor államok közti éles katonai összecsapásra, azaz a nemzetközi helyzet Európában soha nem forrósodott fel katonai összecsapásig. A *hidegháború* szóösszetétel maga is ezt a paradoxont fejezi ki.

1.2.4. A hidegháború negyedik generális meghatározása *politikai-ideológiai* jellegű. Eszerint a hidegháború abban volt specifikus, hogy két politikai-ideológiai fél nagyon határozott nemzetközi ellentétéin alapult. E meghatározás értelmében a hidegháború korszakába bele volt kódolva a kibékíthetetlen ellentét (antagonizmus). Fontos, hogy a szembenálló felek közti ideológiai, gazdasági és katonai eltérések nem egyszerűen különbségek voltak, hanem nyilvánvaló és éles ellentétek. Más szóval az egész korszaknak az volt a vezérmotívuma, hogy a két politikai-ideológiai fél folyamatosan egymásnak feszült: egyszer-egyszer csupán apró diplomáciai összezőrdülés formájában, máskor viszont pattanásig feszült nyílt konfliktusban (pl. a kubai rakétaválság alatt).

A két hidegháborús politikai-ideológiai fél egy-egy vezető erő: az USA és a Szovjetunió köré tömörült. A szembenálló csoportokra többféle átfogó megnevezése létezett: „két blokk”; „Nyugat és Kelet”; „nyugati tömb–keleti tömb”; „két pólus”; „kapitalista tábor–szocialista tábor”. A nyugati tömb fogalma az USA-t és annak nyugat-európai szövetségeseit jelentette (bár a legtöbbször beleértették Kanadát és Japánt is), tágabban pedig az egész kapitalista világot. A nyugati tömböt, melynek vezető ereje az USA volt, a szabad, többpárti demokrácia, a szabad piaci kapitalizmus és a NATO mint összefogó katonai tömb jellemezte. A keleti tömb vezető ereje a Szovjetunió volt. Ezt a tömböt a kommunista párt által egyeduralt politikai diktatúra, a tervirányításos gazdaság és a Varsói Szerződés mint összefogó katonai tömb jellemezte. E tömb tagjai a Szovjetunió mellett a kelet-európai országok voltak, de ide sorolhatók azon országok is, amelyek a világ bármely pontján a Szovjetunió érdekszférájába tartozónak tartották magukat gazdasági, politikai vagy katonai szempontból (mint például Etiópia, Angola, Vietnam).

1.3. A hidegháborút a legtöbb történész az ún. *high politics* szempontjából definiálja. Ez azt jelenti, hogy a korszak mérlegeléséhez elsősorban az egyes államok külpolitikai irányvonalát, valamint az ezzel szorosan összefüggő tényezőket: a politikai, gazdasági, katonai és biztonságpolitikai szempontokat veszik figyelembe. (VPL 2005, 292) Nem kevesen vannak ugyanakkor, akik a hidegháborút az ún. *low politics*, vagy a Joseph Nye-féle *soft power* szempontjai szerint mérlelik. Ezek értelmében a hidegháború a katonai, gazdasági és ideológiai szembenállás mellett kulturális szembenállást is jelentett. A *low politics* vagy *soft power* ebben az értelemben egy országnak azt a képességét jelenti, ahogyan az kulturális-civilizációs hatást, vonzást tud gyakorolni más országokra, azaz tud hatni rájuk katonák nélkül is. Ez a megközelítés arra az általánosabb (és nagyon régi) felismerésre támaszkodik, hogy a birodalomépítést kulturális eszközökkel is lehet és érdemes szorgalmazni. (KALMÁR 2014, 61)

1.3.1. Az előző szempont alrendszerében a hidegháború egy intenzív *média-konfliktusnak* is definiálható, amelyben a kontrollált információáramlás, a teátrális bejelentések, a célzatos nyilatkozatok, a jól időzített sajtóhírek és a körmönfont kiszivárogtatások sokkal nagyobb jelentőséggel bírtak, mint a fegyverek – legalábbis időnként, és különösen a tévé megjelenése után.

A médiának (természetesen csak a szabad médiarendszerrel rendelkező országokban) időnként egészen váratlan, meghökkentő vagy roppant befolyásoló hatásuk volt. Truman elnök idejében, 1948-ban volt az *utolsó televíziós közvetítés nélküli* amerikai elnökválasztás (HAHNER 2006, 273) – attól kezdve a televízió igen nagy mértékben része és befolyásolója az amerikai elnökválasztásnak. A jól ismertek mellett nagyhatású médiaesemények voltak például a Castro-féle kubai kommunista forradalom pozitív visszhangja egyes USA-beli mérvadó médiákban (JOHNSON 1991, 604); vagy Richard Nixon 1952. szeptember 23-i ún. kokkerspánieles televíziós beszéde; vagy a kommunistaüldöző McCarthy szenátor meghallgatásainak televíziós közvetítései. (NEWTON 2012, 77, 147–150) A „médiapolitizálás” esetének minősíthető az ún. konyhavita Hruscsov és Nixon között 1959 nyarán egy Moszkva melletti kiállításon, ahol az amerikaiak nemcsak a két államférfi vitáját rögzítették, hanem színes filmre vették, és otthon széles körben mutogatták a fogyasztói társadalom termékeinek fölényét a kiállításon. (KALMÁR 2014, 195) A tömegmédiá politikai hatása a Szovjetunióban sokkal később, csak a korszak végén kezdett hatni. Ilyen volt például a népi képviselők szovjetjeinek a kongresszusa (1988. május 25.–június 9.), amelynek a tévés közvetítéséből láthaták a nézők, miként éri Gorbacsovot súlyos kritika a tbiliszi tüntetők elleni katonai erőszak miatt.

A modern tömegtársadalmak „strukturálását, orientálását és *manipulálását* befolyásoló tényezők” között (KALMÁR 2014, 71) kiemelt szerepe volt a sajtónak és a médiáknak – amint ezt számos hidegháborúval foglalkozó kortárs és történész is megállapította. G.F. Kennan nemcsak a szovjet vezetők oldalán ítélte el ezt a jelenséget („verbális ködfüggöny mögött rejtőző Kreml-emberek”), de ugyanő az amerikai sajtót is károsnak tartotta, azt állítva, hogy „a kereskedelmi tömegtájékoztatási eszközök az érzelmekre apellálva és túlságosan leegyszerűsítve” kínálják a híreiket, ezáltal „összszavarják az amerikai közvéleményt”. (KENNAN 1984, 96-97) A hidegháborúnak erre a teátrális-mediális-propaganda jellegére utal J.L. Gaddis amerikai történész összegző meghatározása, mely szerint: „A hidegháború egyfajta színház volt, melynek során a valóság és az illúziók közti különbség nem volt mindig világos. A hidegháború színháza nagy lehetőségeket adott nagy színészeknek, hogy szerepeket játsszanak benne.” (GADDIS 2006, 152)

1.4. A hidegháborúnak van egy *Európa-központú értelmezése*. Eszerint a hidegháború volt az a korszak, amelynek során „az európai kontinens nem volt egységes”, amikor „Európa a megosztottság állapotában” volt, amikor „Európa lakosait elválasztotta egymástól a vasfüggöny” stb.

1.4.1. Bár ez a meghatározás az európai emberek valós élményein és „vasfüggöny-tapasztalatain” alapul, ez a megközelítés túl felületes. Elsősorban azért, mivel csak Európára koncentrál, holott a hidegháború kihatott az egész világra. Például a feltartóztatási politika Európa, s különösen Kelet-Európa miatt alakult ki, azonban e doktrína későbbi alakulását és fejlődését nagyban meghatározta az USA egyéb, főleg távol-keleti tapasztalatai. Az Európának túlzó jelentőséget tulajdonító felfogás ellen hat az is, hogy Kína nagyhatalmi volta egy bizonyos ponton alapvetően meghatározta a hidegháború folyását: „Kína nagyhatalmi erőként való megjelenésével a hidegháború nem értelmezhető csak a két nagyhatalom viszonyaként.” (KALMÁR 2014, 223; más szavakkal ugyanezt mondja KENNAN 1984, 110)

1.4.2. A hidegháború Európa-központú értelmezéséhez tartozik az *iron curtain* kifejezés (m. *vasfüggöny*), amely W. Churchill brit miniszterelnökhöz és az általa 1946. március 5-én elmondott fultoni beszédéhez kötődik (noha a fogalmat nem ő használta először). (VPL 2005, 625) 1947–1948 előtt a vasfüggöny képletes értelemmel bírt, mivel az ekkor csak szellemi értelemben létezett, gyakorlatilag nem. A vasfüggöny a kelet-európai országokban 1945–1948 között lezajlott kommunista hatalomátvételek után nyert konkrét formát, mégpedig szigorúan ellenőrzött, „szögesdrótozott” államhatárok formájában. A konkrét „vasfüggöny” a Kelet- és Nyugat-Európa között (a két tömb érintkező országhatárain) húzódó, szigorúan ellenőrzött fizikai határvonalat jelentett, amely megakadályozta, hogy a kommunista országok lakosai engedély nélkül Nyugat-Európába utazzanak vagy távozzanak. A képletes „vasfüggöny” a Kelet- és Nyugat-Európa között húzódó láthatatlan-szellemi elválasztó vonal volt, amely nem egyszerűen embereket választott el egymástól, de eszméket, politikai, gazdasági és kulturális folyamatokat is. Az 1945 után felnőtt európai emberek számára a vasfüggöny egyszerre volt nagyon konkrét tapasztalat és képletes fogalom, amelyeknek hatására sokan hajlamosak a hidegháborút Európára szűkíteni.

2. Milyen periódusokra osztható a hidegháború?

Általános egyetértés mutatkozik abban, hogy a hidegháború kezdetét nem lehet egy dátummal behatárolni. Kezdetnek az 1947–1948-as éveket szokás megjelölni, amikor a második világháborúban győztes nagyhatalmak hivatalos politikai kapcsolatai egyre feszültebbé váltak, majd elhidegültek. A korszak végét a kelet-európai politikai rendszerváltások idejéhez (1989 ősze-tele), ezen belül vagy a berlini fal leomlásához (1989. november 9.), vagy a Szovjetunió felbomlásához (1991. december 25.) szokás kötni. Egyes kortársak szerint az európai szembenállás időszaka – a politikai gesztusok szintjén – az 1989. július 5–6-i londoni NATO-csúcson zárult le, amikor a NATO kormányfői meghívták Gorbacsovot és a többi kelet-európai államfőt, hogy mondjanak beszédet az Atlanti Tanács előtt, illetve lehetővé tették a Varsói Szerződés tagállamai számára, hogy összekötő irodát nyissanak a NATO brüsszeli központjában. (KOHL 2014, 244)

Annak ellenére, hogy az 1945–1947 és 1989–1991 között eltelt kb. 40-45 év egy történelmi léptékkal mérve nem hosszú korszak, a hidegháborúnak nagyon különböző periodizációi léteznek. A sokféle korszakolás egyik lehetséges oka a kor forrásgazdagsága, vagyis az, hogy olyan nagy mennyiségű, sokoldalú és árnyalt megközelítésű források állnak rendelkezésre, hogy ezek alapján lehetséges az egyes korszakok és alkorszakok más és más jellegzetességét kihangsúlyozni.

2.1. A hidegháború legújabb, Békés Csaba-féle megközelítése (BÉKÉS 2012) egy olyan értelmezési modellt kínál, amely összesen két korszakot nevez meg az 1991-ig tartó hidegháborún belül: az „*első hidegháborút*”, az irracionális szakaszt, amely 1953-ba véget ért” (1945–1953), valamint a „*második hidegháborút* 1952–1991 között”. (BÉKÉS 2012, 5–6, 12) Ez a tömör korszakolás nemcsak az eddig általános és sokkal több időegységet elkülönítő megközelítéseket korrigálja, hanem egy nagyon lényeges új tartalmi elemet is tartalmaz; nevezetesen azt, hogy Békés Csaba az 1953-mal kezdődő időszakot teszi meg az enyhülés kezdetének, egyfajta fundamentális vízválasztónak. Érvrendszere a következő lényeges változtatásokat jelenti:

- (i) Békés Csaba jelentősen korábbra hozza az enyhülés időbeli kezdetét, elmentéltben azzal, hogy azt vagy 1962/1963-tól, vagy 1968/1969-től szokás számítani.

- (ii) Jelentősen pontosítja az enyhülés fogalom jelentését, amennyiben újraértelmezte a hidegháború és az enyhülés viszonyát arra a következtetésre jut, hogy az enyhülés egy *együttélés modell* volt – nem pedig egy korszak a több közül. (BÉKÉS 2012, 7)
- (iii) A „békés egymás mellett élés” helyett Békés Csaba bevezeti a „kényszerű együttélés” kategóriáját (BÉKÉS 2012, 15), amely a nukleáris katasztrófa elkerülése érdekében mintegy kötelezően kényszerítette a két hidegháborús szuperhatalmat, hogy 1953/1955 után egyáltalán ne is akarjanak háborús konfliktust a másikkal. Érvélese szerint a „kényszerű együttélés” modellje azért volt elfogadható és betartható mind az USA, mind a Szovjetunió számára, mivel általa lehetséges volt kizárni az éles fegyveres konfliktusok lehetőségét (amit egyik fél sem óhajtott), sőt ez a modell lehetővé tette, hogy a „kritikus helyzetekben automatikusan a kooperációs elemek érvényesüljenek a konfrontációs elemekkel szemben”. (BÉKÉS 2012, 6, 8)
- (iv) Mindeközben Békés Csaba leszögezi, hogy a kényszerű együttélés parancsa csak politikai síkon érvényesült, s hogy „a fegyverkezési verseny területén nem volt érdemi enyhülés” (BÉKÉS 2012, 8) – amit alátámaszt G.F. Kennan kortársi véleménye is, aki szerint az enyhülés sem katonai, sem ideológiai fronton nem érvényesült, csupán a diplomáciában. (KENNAN 1984, 17)

2.2. A hidegháború korábbi, hagyományos korszakolásai

USA Külügyminisztériuma 2014	Fischer Ferenc 2001	Világpolitikai lexikon 2005
1937–1945 Második világháború: diplomácia és egy újabb háborúhoz vezető út	1941–1947 Első antagonisztikus kooperáció	
1945–1952 A korai hidegháború	1947–1962 Klasszikus hidegháború	1947–1962 Klasszikus hidegháború
1953–1960 „A kétpólusú külpolitika lövészárokba szorulása”		1953–1963 „Olvasás” vagy desztalinizáció
1961–1968 J.F. Kennedy és L.B. Johnson elnöksége	1962–1969 Első kooperatív konfrontáció	1963–1969 Törékeny <i>détente</i>

1969–1976 <i>Détente</i>	1969–1975 <i>Détente</i> : Második antagonisztikus kooperáció	1969–1979 <i>Détente</i> , enyhülés
1977–1980 A béke keresése: J.E. Carter elnöksége	1975–1979 Második kooperatív konfrontáció	
1981–1989 Fegyverkezési újhullám	1979–1985 Kis hidegháború	1979–1985 Kis hidegháború
1989-től a hidegháború utáni korszak	1985–1989 Harmadik antagonisztikus kooperáció	1985–1991 A hidegháború vége
2014 márciusában az ukrán-orosz konfliktus kapcsán a szakirodalom elkezde használni a „második hidegháború” fogalmat.	1989-től a bipoláris világ szétesése	

1. számú táblázat: A hidegháború néhány lehetséges periodizációja

Megjegyzések az 1. számú táblázathoz:

2.2.1. A Fischer Ferenc által a korszak periodizációjára alkalmazott „antagonisztikus kooperáció” és „kooperatív konfrontáció” fogalmak a hidegháború ellentmondásos helyzeteire utalnak. Azt jelentik, hogy a nagyhatalmak a kibékíthetetlen ellentétek ellenére (antagonizmus) időről időre együttműködtek (kooperáltak), illetve sokszor úgy működtek együtt, hogy közben tudatosan vállalták az összeütközést (a konfrontációt). Az „antagonisztikus kooperációra” példa a potsdami konferencia, a „kooperatív konfrontációra” pedig a Szovjetunió csehszlovákiai katonai beavatkozása 1968-ban.

2.2.2. A történészek egy része a potsdami konferenciát tartja a hidegháború kezdetének (1945. július 17.–augusztus 2.). (FILENE 1968, 166) Elsősorban azért, mert ez a konferencia nagyrészt Németország megszállásának részleteiről folyt, azonban a győztesek számos dologban nem tudtak egyezsre jutni. A konferencia korszakhatár-jellegére utal, hogy ott alakult meg a Külügyminiszterek Tanácsa és a Szövetséges Ellenőrző Tanács, az a két nemzetközi összetételű testület, amelyek jelentősen befolyásolták Németország későbbi sorsát, illetve amelyek számos korai nagyhatalmi konfliktus fórumává váltak.

Megjegyzendő, hogy számos más eseményt lehet a hidegháború kezdetének tartani. Közülük az egyik leggyakrabban hivatkozott W. Churchill fultoni beszéde (1946. március 5.), a legkorábbi pedig J. V. Sztálin 1946. február 9-i ún. választási beszéde, amikor (kb. egy hónappal a Churchill-beszéd előtt) a szovjet vezető kijelentette, hogy a kommunizmus és a kapitalizmus két összeférhetetlen társadalmi rendszer, és ezzel ugyan nem szó szerint, de lényegileg kimondta, hogy a világháború alatti együttműködés a „kapitalistákkal” véget ért. (FRIEDMANN 2005, 4; MEZEI 2001, 170)

2.2.3. „Olvasásnak” leggyakrabban a Sztálin halálától (1953. március 5.) a XX. szovjet pártkongresszusig (1956. február) tartó időszakot szokás nevezni. Ennek során a nagyhatalmak között több pozitív politikai gesztusra került sor. Például közös megállapodással létrejött az osztrák államszerződés (kötöttet 1955. május 15-én), aminek eredményeként a megszálló csapatok 1955. október végéig elhagyták Ausztriát; sor került az 1955-ös genfi csúcsertekezletre; K. Adenauer NSZK-kancellárt meghívták Moszkvába (1955. szeptember 9–13.); a Szovjetunió visszaadta a finneknek a (Helsinki-től 35 kilométerre délnyugatra található) Porkkala Udd támaszpontot stb.

2.2.4. A „desztalinizáció” az 1956 februárjában megtartott XX. szovjet pártkongresszushoz kötődik, amelyre Sztálin halála után három évvel került sor. Egy titkos körülmények között (1956. február 24-éről 25-ére virradó éjszaka) elmondott Hruscsov-beszédben Hruscsov két lényeges tettet hajtott végre: szakított a sztálini örökséggel azáltal, hogy (korlátozott körben bár, de) nyilvánosságra hozta Sztálin diktátori cselekedeteit, valamint új korszakot ígért a nemzetközi kapcsolatokban, amennyiben itt hirdette meg a *békés egymás mellett élés* doktrínáját. (Az SZKP XX. kongresszusa határozatainak külpolitikai téziseiről ld. HALMOSY 1985, 7.)

A titkos körülmények ellenére a résztvevők kézhez kapták a Hruscsov-beszéd szövegét. Így történhetett, hogy néhány napon belül a lengyel küldöttség egyik tagja elvitte azt a moszkvai izraeli nagykövetségre, és hamarosan az amerikai sajtó leköszölte a szöveget. A kelet-európai lakosság azonban nem ismerhette meg a Hruscsov-beszéd tartalmát, mert azt a cenzúrázott sajtó elhallgatta. A XX. kongresszus bár mérföldkő a nemzetközi kapcsolatokban, nem jelentette, hogy a Szovjetunió alapvető jellege megváltozott volna, sem azt, hogy a nagyhatalmi konfliktusok megszűntek volna. A titkos beszédben Hruscsov úgy leplezte le Sztálin bűneit, hogy az elkövetett tettek súlyát az évek óta halott Sztálinra és annak közvetlen munkatársaira terhelte (pl. Vjacseszlav Molotovra, akinek a XX. kongresszus a politikai pályája végét jelentette). Ezáltal Hruscsov lényegében felmentést adott annak a szovjet kommunista apparátusnak, amelynek tagjai maguk is cinkosai és felelősei

voltak a gaztetteknek. Másfelől a szovjet jószándéknak határt szabtak a nemzetközi reálpolitikai érdekek, mint például az 1956-os magyar forradalom estében, amelyet a szovjet hadsereg (a békés egymás mellett élés elve ellenére) brutálisan leverte.

Utólag Hruscsov maga is mérföldkönek érezte a XX. kongresszust, amikor arra a kérdésre válaszolt, hogy miben látja a saját történelmi szerepét: „[*Amíg Sztálin élt*] Lett volna-e valaki közöttünk, aki csak az álmában is meg merete volna mondani Sztálinnak, hogy számunkra már nem felel meg, és hogy nyugdíjba kellene mennie? Nem maradt volna belőlünk egy zsírfolt sem. Most minden másként van. Eltűnt a rettegés, és mi most úgy beszélgetünk, mint egyenlő az egyenlővel. Ez az én hozzájárulásom [*a dolgok jobbá tételéhez*].” (Elhangzott 1964. október 13-án; idézi GADDIS 2006, 92.)

2.2.5. A *détente* (ejtsd *détant*; m. *enyhülés*) mint folyamat a két szuperhatalom közti feszültség csökkenését, enyhülését jelentette, valamint „a vitás nemzetközi kérdések kielezése helyett azok tárgyalásos megoldására való törekvést”. (MAGYARICS 57, 1)

2.2.5.1. A történészek véleménye nem egységes az enyhülés kezdete tekintetében, és nem véletlen, hogy Békés Csaba (fentebb ismertetett) új megközelítése is épp ezt a fundamentális fogalmat érinti.

A *détente* fogalmat De Gaulle francia elnök kezdte használni azzal párhuzamosan, hogy 1965 körül Franciaország elkezdte rendezni kapcsolatait a Szovjetunióval. (VPL 2005, 253) Mások szerint az enyhülés már az 1962-es kubai válság után elkezdődött, mivel a válság (titkos) megoldása (az ún. *rakéta-deal*) azt jelezte, hogy ha akar, akkor a két nagyhatalom meg tud egyezni egymással. Az 1962/1963-as dátumot mint a *détente* kezdetét erősítik olyan katonapolitikai események is, amelyek a kölcsönös enyhülés szándékaira utaltak. Közülük a legkiemelkedőbb az 1963. augusztus 5-én megkötött első jelentős atomszerződés, az atomcsendszerződés.

Fischer Ferenc szerint a *détente* kezdetét 1968–1969-re lehet tenni, amikor több sorsfordító kezdeményezésre került sor a két nagyhatalom viszonyában. Ezek között a fontos, belső korszakhatárt képező események között említendő: (i) Willy Brandt nyugatnémet kancellár új keleti politikája, amely megváltoztatta nemcsak Nyugat-Németország, hanem az egész Nyugat „keleti politikáját”; (ii) hogy 1968-tól jelentősen megváltozott, barátságosabbá vált az USA és Kína viszonya (aminek egyik jeleként az USA feloldotta a korábban Kínára kivetett gazdasági embargót), s ez a tény stratégiai óvatosságra kényszerítette a Szovjetuniót; (iii) hogy a két szuperhatalom között 1969. november 17-én (többszöri halasztás után végre ténylegesen) megkezdődtek a SALT-tárgyalások, miközben Nixon elnök többször is „a tárgyalások koráról” beszélt. (FISCHER 2005, 257; és hasonlóan érvel MAGYARICS No. 57, 7)

2.2.5.2. A *détente* keletkezésének okaira több teória létezik. Szovjet oldalról a *détente*-ot a békés egymás mellett élés (Hruscsov óta létező) doktrínája újabb formájának tekintették. A háttérben a Szovjetunióknak az a (viszonylag korán bekövetkezett) belátása húzódott, hogy az ország nem tud hosszú távon létezni a Nyugat gazdasági segítségével, vagyis ki kell békülnie, meg kell egyeznie vele. Amerikai oldalon a *détente* megítélése változatosabb volt. Itt a *détente*-ot legtöbbször a feltartóztatás lazább, megengedőbb formájának tekintették (MAGYARICS No. 57, 1), különösen azok, akik az USA-ban és a Nyugaton egyre nagyobb reményeket fűztek a kelet–nyugati gazdasági kapcsolatok lehetőségeihez. Egy kisebb csoport azonban az USA-ban határozottan elutasította a *détente*-ot, mondván, hogy az „cinikus szövetség az ördöggel”. (Ezt a nézetet számos Nyugaton élő kelet-európai politikai emigráns is támogatta.) Az USA kapcsán elmondható, hogy a Nixon elnök alatti megbékélési folyamatot jelentősen felgyorsította, hogy a vietnami háború kudarca közben és után az amerikai külpolitika veszített a pozícióiból és a magabiztosságából. Ez azt is jelentette, hogy az amerikai elnök jogkörei sokat csorbultak, személyes befolyása jelentősen csökkent a külpolitika terén például azáltal, hogy nagyjából 25–30 különféle parlamenti bizottságnak volt (és van mai is) szava a külpolitikában. (JOHNSON 1991, 635)

2.2.6. A „kis hidegháború” közvetlen kiváltó oka a Szovjetunió Afganisztánba való katonai bevonulása volt (1979. december 24.), mélypontja pedig 1983. november 23., amikor az NSZK területén megjelentek az első cirkálórákéták.

2.2.6.1. Úgy tűnhet, hogy a *détente* után a kis hidegháború provokatív és konfliktusélező korszak volt, melynek során a felek feleslegesen és károsan éltek az ellentéteket. Amerikai részen a kis hidegháború erősen R. Reagan elnök kommunizmusellenességéből fakadt, azonban több jel is arra utal, hogy indokolt volt új lökést adni a hidegháborúnak. A legaggasztóbb ok az volt, hogy a Szovjetunió 1969 után intenzív fegyverkezésbe fogott. Az 1970-es évek másik felére a folyamatból kimagaslott a szovjet hajóflotta-építési program, amelynek eredményeként 1980-ra vízre bocsátották az addig valaha épített legnagyobb tengeralattjárót, a Tájfunt. (FISCHER 2005, 245–246, 321–323) További lényeges érv, hogy az 1980-as években nem volt világos, meddig képes kitartani a szovjet típusú kommunizmus. A nyugati szakértők természetesen látták a Szovjetunió gazdasági helyzetét, főleg annak legkritikusabb szeleteit, mint például az ország egyoldalú energiahelyzetét, alacsony hatékonyságú mezőgazdaságát, piaci versenyképtelenségét stb. Ennek ellenére alig akadt szakértő, aki a kelet-európai kommunista rendszerek közeli bukását jósolta volna, sőt elterjedt volt az a nézet, hogy a szovjet típusú rendszerek még sokáig

fenn fognak állni. Végül nem elhanyagolható érv volt Reagan elnök idején egy új kommunistaellenes támadáshoz, hogy mind a Szovjetunió, mind a keleti-európai országok 1980 után maguk is új lendületet vittek a kommunista ideológiai harcba.

2.2.6.2. Az enyhülékeny *détente*-ről az agresszívabb kis hidegháborúra való átállás okai és lefolyása jól kimutathatók a nemzetközi kapcsolatoknak egy ritkábban emlegetett példáján. A Szentszék (Vatikán) kelet-európai politikája sokáig viszonylag jól illeszkedett a *détente*-hoz. Ez a politika XXIII. János és VI. Pál idejében (vagyis az 1960–1978 közti időszakban) abból indult ki, hogy ha a Szentszék nem tanúsít túlságosan ellenséges magatartást a kommunista országokkal szemben, akkor a térségben enyhíteni lehet a vallási elnyomást. A Vatikán *détente*-jellegű külpolitikáját jelezte például Casaroli bíboros moszkvai látogatása 1971-ben (ilyen magasrangú vatikáni diplomata először járt Moszkvában 1815 óta), vagy Gromiko szovjet külügyminiszter viszontlátogatásai a Vatikánban előbb VI. Pálnál (1966), később II. János Pálnál (1979 és 1985). Ugyanebbe a vatikáni „megbékélési” sorba illeszkedett Lázár Györgynek, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa elnökének 1975-ös, és Kádár János magyar kommunista pártfőtitkárnak az 1977-es vatikáni látogatása is. A Vatikánban ekkortájt fogadták a jugoszláv J.B. Titót és a román N. Ceausescut is. Ezeknek a látogatásoknak az értelme kétséges. Már a saját korukban felmerült, hogy a találkozók csak látványos propagandaeszközök, és csupán azt a célt szolgálták, hogy elfogadhatóvá tegyék (legitimálják) az egyébként bevallottan ateista kelet-európai totalitárius rezsimeket. A tények azt mutatták, hogy a kelet-európai kommunista rezsimek nem tartották be vállalt kötelezettségeiket, a kelet-európai emberek vallási üldözése pedig nem enyhült. (VPL 2005, 577)

II. János Pál felleptével (1978. október 16.) a vatikáni *détente* időszaka véget ért (VPL 2005, 576–577), azaz a Szentszék egy határozottabb álláspontot kezdett elfoglalni a kommunista rendszerekkel szemben. Ez azt jelenti, hogy a Vatikán ezután számos módon igyekezett tudatosan bomlasztani a kommunista rendszereket. Az 1980-as évek legalább három olyan politikust vonultattak fel (Ronald Reaganen és Karol Wojtylán kívül Margaret Thachert), akik nyílt és aktív kommunistaellenes politikát folytattak. Mint ahogy az sem volt véletlen, hogy a szovjet titkosszolgálat (bolgár és török „béreemberekkel”) 1981 májusában (sikertelen) merényletet követett el II. János Pál pápa ellen. (FISCHER 2005, 326)

2.2.6.3. A Nyugatról támogatott kelet-európai rendszerellenes mozgalmak közül kiemelkedett a lengyel *Solidarność* (magy. *Szolidaritás*). A mozgalom munkásfelkelés formájában indult, amikor 1970-ben és 1976-ban Katovicében, Gdanzkban és máshol az ún. szabad (azaz illegális) szakszervezetek munkásgyűléseket és -felvonulásokat tartottak az élelmiszerár-drágulás ellen. A Szolidaritás-mozgalom 1979-re olyan nagy befolyásra tett szert, hogy a lengyel hatóságok

rákényszerültek, hogy elismerjék a Lech Walesa gdanszki villanyszerelő vezetése alatt álló autonóm, pártmentes szakszervezet sztrájkjogát. Időközben a gazdasági állapotok miatt Lengyelország az összeomlás szélére sodródott. 1980. augusztus 2-án a gdanszki Lenin Hajógyárat elfoglalták a munkások (miközben a gyárfoglaló tömeg II. János Pál arcképét tartotta magasba). Walesa 1980. augusztus 14-én az országos sztrájkbizottság élére állt, és 1980. november 10-én a Szolidaritás lett az első bejegyzett nem kommunista szakszervezet az egész kelet-európai térségben. (GADDIS 2001, 153)

Kelet-Európában a kommunista időszak alatt is léteztek szakszervezetek. Ezek azonban sokkal inkább a hatalmon lévő kommunista pártok feltétlen támogatói és kiszolgálói voltak, és nem a munkavállalói érdekek védelmezői. Az új lengyel szakszervezeti mozgalom szakított a korábbi hagyománnyal: a Szolidaritás a munkások érdekvédelmét, a szociális jogokat, a rossz gazdasági döntések felülvizsgálatát követelte, valamint azt, hogy a munkahelyeken szűnjön meg a kommunista párt-ideológia. A lengyel munkásmozgalom hatására 1981. december 13-án Wojciech Jaruzelski tábornok (aki katona létére egyben miniszterelnök és a lengyel kommunista párt főtitkára is volt) kijárási tilalmat vezetett be, azaz lényegében a lengyel katonaság átvette az ország ellenőrzését. Hamarosan az összes szakszervezeti vezetőt bebörtönözték, magát a szakszervezetet pedig 1982-ben betiltották. A lengyel közvélemény, s nem kevésbé a nyugati országok nyomására 1982 novemberében a vezetőket kiengedték a börtönből, sőt 1983-ban Walesa Béke Nobel-díjat kapott. A szakszervezeti mozgalom hatását jól jelzi, hogy 1989 februárjában a Szolidaritás lett a kormány legbefolyásosabb tárgyalópartnere a lengyelországi rendszerváltozást előkészítő kerekasztal-tárgyalásokon. (JUDT 2007, 588)

33. TRUMAN, Harry S. (1884–1972) 1945. IV. 12. – 1953. I. 20. (demokrata)
34. EISENHOWER, Dwight D. (1890–1969) 1953. I. 20. – 1961. I. 20. (republikánus)
35. KENNEDY, John F. (1917–1963) 1961. I. 20 – 1963. XI. 22. (demokrata)
36. JOHNSON, Lyndon B. (1908–1973) 1963. XI. 22. – 1969. I. 20. (demokrata)
37. NIXON, Richard M. (1913–1994) 1969. I. 20. – 1974. VIII. 9. (republikánus)
38. FORD, Gerard (1913–2006) 1974. VIII. 9. – 1977. I. 20. (republikánus)
39. CARTER, James E. [„Jimmy”] (1924) 1977. I. 20. – 1981. I. 20. (demokrata)
40. REAGAN, Ronald (1911–2004) 1981. I. 20. – 1989. I. 20. (republikánus)
41. BUSH, George H.W. (1924) 1989. I. 20. – 1993. I. 20. (republikánus)

CHURCHILL, Winston 1940–1945 (koalíciós)
 ATTLEE, Clement R. 1945–1951 (munkáspárti)
 CHURCHILL, Winston 1951–1955 (konzervatív)
 EDEN, Anthony 1955–1957 (konzervatív)
 MACMILLAN, Harold 1957–1963 (konzervatív)
 DOUGLAS-HOME, Alec Frederick 1963–1964 (konzervatív)
 WILSON, Harold 1964–1970 (munkáspárti)
 HEATH, Edward 1970–1974 (konzervatív)
 WILSON, Harold 1974–1976 (munkáspárti)
 CALLAGHAN, James 1976–1979 (munkáspárti)
 THATCHER, Margaret 1979–1990 (konzervatív)

3. számú táblázat: Brit miniszterelnökök a hidegháború alatt

ADENAUER, Konrad 1949–1963 (kereszténydemokrata)
 ERHARD, Ludwig 1963–1966 (kereszténydemokrata)
 KIESINGER, Kurt Georg 1966–1969 (kereszténydemokrata)
 BRANDT, Willy 1969–1974 (szociáldemokrata)
 SCHEEL, Walter 1974–1974 (szabaddemokrata)
 SCHMIDT, Helmut 1974–1982 (szociáldemokrata)
 KOHL, Helmut 1982–1998 (kereszténydemokrata)

4. számú táblázat: Az NSZK szövetségi kancellárjai a hidegháború alatt

SZTÁLIN, Joszif Visszarionovics (1879–1953): 1941 és 1953 között döntő szava volt a Szovjetunió bel- és külpolitikájára, egyben az ország katonai irányítására is; hivatalosan Sztálint mint a SZSZKSZ Népbiztosok Tanácsának elnökét, azaz miniszterelnököket jegyezték.

HRUSCSOV, Nyikita Szergejevics (1894–1971): a Szovjet Kommunista Párt első titkára 1953–1964 között, miniszterelnök 1958–1964 között. Formális értelemben Hruscsov nem volt államfő; 1953 és 1960 között K. J. Vorosilov töltötte be az államfő funkcióját, mint a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke. (KÁDÁR LYNN 2013, 429)

BREZSNYEV, Leonyid Iljics (1906–1982): a Szovjet Kommunista Párt főtitkára 1964–1982 között, egyttal államfő előbb 1960–1964, majd 1977–1982 között.

ANDROPOV, Jurij Vlagyimirovics (1914–1984): a Szovjet Kommunista Párt főtitkára 1982–1985 között.

CSERNYENKO, Konsztantyin Usztyinovics (1911–1985): a Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottságának főtitkára 1984. február 13. és 1985. március 20 között, egyben a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke 1984. április 11. és 1985. március 20. között; vagyis a 73 éves Csernyenko idős kora és betegsége ellenére nagyjából egy évig nemcsak a párt vezetője, hanem az ország miniszterelnöke is volt.

GORBACSOV, Mihail Szergejevics (1931): a Szovjet Kommunista Párt főtitkára 1985–1991 között, valamint államfő 1988–1991 között.

5. számú táblázat: A Szovjetunió legfőbb párt- és állami vezetői a hidegháború alatt

3. Milyen tényezők alakították a hidegháborús nagyhatalmi kapcsolatokat?

3.1. A „nagy hatalom” fogalom a nemzetközi kapcsolatokban azt az országot jelöli, amely valamilyen tekintetben (politikai, gazdasági, katonai, kulturális ereje és hatása által) vezető szerepet tölt be a világpolitikában, nagyban képes befolyásolni és alakítani azt. A *globális* nagyhatalmak mellett vannak *regionális* nagyhatalmak, amelyeknek az ereje, hatalma a világ egy-egy meghatározott kisebb régiójában érvényesül, arra korlátozódik.

A nagyhatalom meghatározása történelmi korszakonként változik. A hidegháború korában a nagyhatalmiság jelei voltak: (i) az állandó tagság az ENSZ Biztonsági Tanácsában; (ii) az önálló nukleáris csapás képessége; (iii) a kiépített politikai és gazdasági hatalmi övezet; (iv) harmadik világbeli kapcsolatok. (KISS J. 2005, 175) Ez utóbbival kapcsolatban megjegyezzük, hogy míg a 19-20. század fordulóján a nagyhatalmi státuszhoz szükségszerűen hozzátartozott, hogy a nagyhatalomnak gyarmatai legyenek, ez a kritérium 1945 után „harmadik világbeli kapcsolatokra” szelődött.

A hidegháború nagyhatalom-fogalma több ponton különbözik a 19. század nagyhatalom-fogalmától. A 19. századi nagyhatalom-felfogás azon alapult, hogy a több nagyhatalom között *hatalmi egyensúlyhelyzetnek* kell fennállnia. Ez azt jelentette, hogy a nagyhatalmak nagyjából azonos erőt képviseltek, így senki nem volt közülük meghatározó pozícióban, pontosabban a nagyhatalmak *együtt* voltak domináns pozícióban. A 19. században (és részben a 20. század első felében) ezt a fajta európai hatalmi egyensúlyt vélték a béke biztosítékának. Ehhez képest 1945 után úgy alakult a helyzet, hogy a hagyományos európai nagyhatalmak (Nagy-Britannia, Franciaország) sokat veszítettek politikai súlyukból. Ez nagyban hozzájárult, hogy a nagyhatalmak köre az USA-ra és a Szovjetunióra szűkült, vagyis a világháború győztesei közül kiemelkedett az USA és a Szovjetunió mint két *Európán kívüli* nagyhatalom. E két ország (kihasználva katonai, politikai és gazdasági potenciálját) jelentős erőfölényre tett szert; fokozatosan nagyhatalmi uralkodó helyzetbe kerültek, aminek folytán diktálni kezdték a szövetségeseiknek és egymásnak is. Az USA és a Szovjetunió így kialakult nagyhatalmi egyensúly-kettősségén alakult ki, és a hidegháború teljes időszaka alatt ezen a szembenálláson nyugodott a két-pólusú (bipoláris) világrend.

3.2. A második világháború után, a hidegháború kezdetén, a tényleges nagyhatalmi státuszt elsősorban az USA-ra értették, főleg azon az alapon, hogy 1945 és 1949 között csak az USA-nak volt bevethető nukleáris fegyvere (atommonopólium). Hamarosan a Szovjetuniót is elkezdték nagyhatalomnak tekinteni, főleg annak igen jelentős második világháborús katonai eredményei miatt. Mindez komoly szemléletváltást jelentett, ha azt vesszük, hogy a bolsevik Szovjetunió a két világháború között erős nemzetközi elszigeteltségben állt. A Szovjetunió nagyhatalmi megítélésének bizonytalanságára utal, hogy az amerikai közvélemény-kutatások viszonylag rövid idő alatt igen nagy kilengéseket mértek vele kapcsolatban. Például a Ribbentrop–Molotov-paktum nyilvánosságra kerülése után az USA közvéleménye Németország mellett a Szovjetuniót tekintette a legnagyobb ellenségnek, s ugyanígy rossz sajtója volt az USA-ban az 1939–1940-es finn-szovjet háborúnak is. (MAGYARICS 2008, 77; KENNAN 1984, 51, 53) Az ország németek általi megtámadása (1941) után kissé megerősödött „a bátor oroszokról” alkotott amerikai kép, amit viszont 1944 júliusában megint lerombolt az, hogy a szovjet hadsereg tétlenül nézte, ahogy a németek végeztek a varsói felkeléssel. (FILENE 1968, 141, 156, 166)

3.2.1. 1945 óta az Egyesült Nemzetek Szervezete Biztonsági Tanácsának (ENSZ BT) a következő nagyhatalmak képviselői az állandó tagjai: USA, Franciaország, Nagy-Britannia, Kína és Oroszország (1991-ig a Szovjetunió). Bár ennek az öt országnak a nagyhatalmi voltát senki nem vonta kétségbe, már a hidegháború ideje alatt felmerült, hogy például Nyugat-Németország vagy Japán, újabban pedig India és Brazília is kapjon állandó ENSZ BT-státuszt.

3.2.2. A nagyhatalmak között komoly különbségek voltak abban, hogy a befolyási képességük, lehetőségeik nem voltak azonosak. A nagyhatalmak közti különbségek különösen látványosak voltak a két szuperhatalom vonatkozásában. Bár igaz, hogy a nukleáris fegyverkezés egy bizonyos pontján mind az USA, mind a Szovjetunió kiérdemelte a *szuperhatalom* megnevezést, ám az ő egymáshoz viszonyított nagyhatalmi képességeik, lehetőségeik és befolyásuk a hidegháború egyetlen pontján sem voltak azonosak. Tévedés az az állítás, mintha a hidegháború alatt az USA és a Szovjetunió mint két egyenrangú és egyenlő erővel rendelkező állam vetekedett volna egymással.

A két szuperhatalom közti egyenlőség (amely egy bizonyos időszakban valóban fennállt katonai-hadászati, és főképpen a nukleáris fegyverek tekintetében) csak akkor igaz, ha a két szuperhatalom nagyhatalmi erejét a *high politics* szempontjából vizsgáljuk. Ha azonban tekintetbe vesszük a *low politics* szempontjait, vagyis

ha figyelembe vesszük, hogy a biztonsági és védelmi-katonai szempontok mellett a nagyhatalmi státusznak részét képezik gazdasági, kulturális, mediális, tudományos és sportbeli szempontok is, akkor állítható, hogy e szempontok szerint a Szovjetunió (és az ő kelet-európai szövetségesei) soha nem volt az USA és a Nyugat egyenrangú partnere. A szovjet típusú diktatórikus egypártrendszer, azok államhatárainak zártsága, az ott nem érvényesülő emberi szabadságjogok, s nem kevésbé a kommunista országok gazdasági elmaradottsága nem tette lehetővé, hogy ezekben a tekintetekben a korszak bármely időpontján a Szovjetunió ténylegesen fölvegye a versenyt a Nyugattal. Vagyis nem volt lehetséges, hogy az ország minden tekintetben nagyhatalomként működjön. Magyarics Tamás szavaival „a Szovjetunió mindvégig egydimenziós nagyhatalom maradt”. (MAGYARICS 2008, 75)

A fentiekkel összhangban a poszt-revizionizmust képviselő hidegháború-kutatók (pl. J. L. Gaddis) a két nagyhatalom különbségét „bizonyos *morális* szempontok meglétében illetve meg nem léteben” látják. (HURST 2005, 72) Ez tömören azt a különbséget jelenti, hogy szerintük az értékalapú amerikai nagyhatalmi politizálást nem szabad egy szintre helyezni a totalitárius berendezkedésű Szovjetunió politizálásával.

3.3. A hidegháborús nagyhatalmi kapcsolatok főbb tényezői, befolyásolói voltak az alábbiak: (i) a vetekedés, versengés; (ii) a tömbösödés, blokkosodás, egyben a tömbön belüli viták és belső konfliktusok; (iii) a nagyhatalmi értekezletek és a csúcsértekezletek rendszere.

3.3.1. A vetekedés és versengés a hidegháború teljes ideje alatt és számos téren érvényesült, mint például hadászati terén (fegyverkezési verseny), a politikai kapcsolatok terén (pl. a fejlődő országok szövetségessé tételével), a propaganda terén, a tudományos-kulturális kapcsolatok vagy a sport (pl. úrkutatás, olimpiák) terén stb. E versengések egy része halálosan komoly volt (mint például a katonai célú kölcsönös kémkedés a CIA–KGB berkeiben). A vetekedés más formája volt, ahogy mindkét fél folyamatosan alkalmazta a fellazítási taktikáját, azaz a másik belülről való bomlasztását, aminek jegyében mindkét fél célzatos felforgató akciókat tervezett a másik hátában. E *fellazító folyamat* tartós és meglepően eredményes része volt például a *Szabad Európa Rádió*, amely egészen a rendszerváltásig hatékony mediális fegyvernek bizonyult Kelet-Európában. A vetekedés egy része hasznos célú volt, mint például a sport-, a technikai- vagy az úrverseny, amennyiben ezek egy része kimondottan jó szándékú együttműködésbe torkollott (mint például az Apollo–Szojuz űrprogram).

A sportvetekedésnek a hidegháborúban rendkívüli és nemzetközi dimenziókkal rendelkező politikai-lélektani hatása volt: hol a kiélezett vetekedést, hol a nemzetközi konfliktusok csillapítását jelentette. Az előbbire példa lehet a magyar-szovjet

vízilabdadöntő Melbourne-ben 1956-ban, vagy a csehszlovák-szovjet jéghoki-vegykedés 1967–1969 között; utóbbira pedig az amerikai–kínai „pingpong-diplomácia”. További példaként említhető az 1954-es svájci labdarúgó-világbajnokság, amely a győztes Nyugat-Németország számára hatalmas politikai kérdés is volt, és végső soron arról szólt, hogy kilenc évvel a náci Németország katonai veresége után az ország a sport terén elkezdte visszanyerni nemzetközi presztízsét.

3.3.2. A tömbösödés, blokkosodás azt jelentette, hogy a két vezető nagyhatalom elvárta, hogy a kisebb (kevésbé befolyásos) nagyhatalmak és egyéb nem nagyhatalom országok hozzáigazítsák saját politikai-gazdasági-katonai lépéseiket a legerősebb érdekeihez és/vagy a többi szövetséges érdekeihez. A tömbhöz való tartozás igénye megfigyelhető volt például a dekolonizációs folyamaton: a dekolonizálódó afrikai országok rendszerint azonnal „érdekesé válnak” a nagyhatalmak számára, amint függetlenné válnak, ugyanis általában dönteniük kellett, hogy melyik ideológiai érdekcsoport, melyik gazdasági támogató mellett kötelezik el magukat. Épp ez az elköteleződés különböztette meg ezeket az államokat az el-nem-kötelezett országoktól.

A tömbösödés jegyében a hidegháború alatt a két vezető nagyhatalomnak az volt az érdeke, hogy az általa vezetett tömb tagjai támogassák őt, mint vezető erőt lehetőleg minden fórumon (különösen az ENSZ-ben), valamint hogy lehetőleg a tömb minden tagja egyöntetűen képviselje a tömbvezető nagyhatalom illetve az egész tömb érdekeit.

A tömbhöz való tartozásnak számos előnye említhető. Legnagyobb előnye a biztonság volt, amit például az USA és a NATO biztosított Nyugat-Európa fölött. Ennek az „Európa feletti nukleáris védőernyőnek” (MAGYARICS No. 56, 15) köszönhetően a kisebb európai országok viszonylag kis költség mellett katonai biztonságban érezhették magukat, és óriás katonai kiadások helyett civil célokra fordíthattak nagy összegeket.

Ugyanakkor a tömbösödés nem jelentette, hogy a blokkokon belül nem lettek volna viták vagy akár súlyos belső konfliktusok. Ellenkezőleg: rengeteg példa bizonyítja, hogy a két nagyhatalmi tömböt nem szabad egységes (monolit) blokknak tekinteni. Valójában tömbön belüli krízissel mindkét nagyhatalomnak szembe kellett néznie több alkalommal. Például számos konfliktus merült fel az NSZK további sorsát illetően a nyugatiak között; vagy a kínai kommunisták győzelme után az USA gazdasági blokádnál alá vette Kínát, míg viszont a többi nyugati ország már 1950-ben felvette vele a diplomáciai kapcsolatot; vagy például 1956-ban az USA kis híján fegyveres konfliktusba került saját legközelebbi szövetségeseivel (Nagy-Britanniával, Franciaországgal és Izraellel) a szuezi válság során. A tömbön belüli

lényeges és tartós nézetkülönbség jele volt, hogy az USA nem tudta belekényszeríteni két legfőbb katonai szövetségését abba, hogy a NATO-nak egységes (integrált) nukleáris vezénylete legyen – ellenkezőleg, a britek és a franciák mindvégig kitarítottak (és ma is kitarantanak) az önálló nukleáris ütőerő felett való rendelkezés mellett. (MAGYARICS No. 56, 26) A hidegháború vége felé a blokkon belüli jelentősebb konfliktusok között lehet említeni, hogy az 1979–1985 közti konfrontációs időszakban „az USA európai szövetségesi nem követték lojálisan Washingtont”. (BÉKÉS 2012, 10)

A kényszerítő tömbösödés folyamata a szovjet blokk oldalán is megfigyelhető volt. Ez történt a Varsói Szerződés és a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) kapcsán. A Szovjetunió kimondottan törekedett rá, hogy a befolyása alá tartozó országokat teljes mértékben *szatellizálja*, vagyis úgy kényszerítse szövetségre, hogy közben megfosztja őket a nemzetközi önállóságuktól; így alakultak ki, Borhi László szavaival, a „szovjet kliensállamok”. (BORHI 2009, 17) A *szatellizálás* érdekében a Szovjetunió a hidegháború során több alkalommal kész volt akár katonai erő árán is engedelmességre kényszeríteni a szövetségeseit, mint például 1956-ban Magyarországot vagy 1968-ban Csehszlovákiát.

6. számú táblázat: A Szovjetunió részéről meglévő külpolitikai nyomás nagyon plasztikusan tetten érhető abban, ahogy a szovjet érdekszférába tartozó kelet-európai országok sorra lemondták a Marshall-segélyt előkészítő párizsi értekezleten (1947. július 12.) való részvételüket. Erről szól az alábbi jegyzőkönyvrészlet:

„Moszkva 1947. július 9. Bizalmas. Jelen voltak J.V. Sztálin elvtárs; V.M. Molotov elvtárs; K. Gottwald a Csehszlovák Köztársaság miniszterelnöke; J. Masaryk csehszlovák külügyminiszter [...] Sztálin elvtárs: Csodálkoztunk, hogy Önök úgy határoztak, hogy részt vesznek ezen az értekezleten. Számunkra ez a kérdés a Szovjetunió és a Csehszlovák Köztársaság barátságának a kérdése [...] A beszélgetés befejeztével Sztálin elvtárs megemlíti Gottwald elvtársnak és a csehszlovák küldöttség minden tagjának, hogy még ma le kell mondaniuk a párizsi értekezleten való részvételt. Masaryk azt mondja, hogy holnap meg fogják beszélni ezt a kérdést, és csak estére tudják majd elküldeni véleményüket a kormányoknak. Sztálin elvtárs azt mondja, hogy ezt azonnal meg kell tenni. A küldöttség megköszöni Sztálin és Molotov elvtársnak, hogy fogadták és a megfelelő tanácsokkal látták el őket, és megígérik, hogy mindent úgy tesznek, ahogy megbeszéltek.”

(MEZEI 2001, 269–272)

3.3.3 Értekezletek, csúcsertekezletek. A visszafordíthatatlan és végzetes pusztítást okozó nukleáris háború réme miatt különösen fontos volt, hogy a nagyhatalmak legfőbb képviselői gyorsan és közvetlenül tudjanak kapcsolatot tartani egymással. A hidegháborús nagyhatalmi kapcsolatok jellegzetessége, hogy a politikai vezetők időről időre személyesen is találkoztak ún. csúcstalálkozókon. Az egész korszakot áttekintve látható, hogy az 1950-es években a legfőbb vezetők találkozója viszonylag ritka esemény volt; az 1960-as években és a *détente* alatt látványosan megszaporodtak; majd a kis hidegháború kora után a Reagan–Gorbacsov-korszakban újra nagy intenzitást mutattak.

7. számú táblázat: A két szuperhatalom legfelső szintű politikai vezetőinek személyes találkozói a hidegháború alatt:

D.D. Eisenhower – Ny. Hruscsov: Genf (Svájc) 1955. 07. 18–23.
D.D. Eisenhower – Ny. Hruscsov: Washington (USA) 1959. 09. 15.
D.D. Eisenhower – Ny. Hruscsov: Camp David (USA) 1959. 09. 26–27.
D.D. Eisenhower – Ny. Hruscsov: Párizs (Franciaország) 1960. 05. 16–17. (félbeszakadt)
J.F. Kennedy – Ny. Hruscsov: Bécs (Ausztria) 1961. 06. 03–04.
L.B. Johnson – A. Kosygin: Glassboro (USA) 1967. 06. 23–25.
R. Nixon – L. Brezsnyev: Moszkva (Szovjetunió) 1972. 05. 22–30.
R. Nixon – L. Brezsnyev: Washington (USA) 1973. 06. 18–25.
R. Nixon – L. Brezsnyev: Moszkva (Szovjetunió) 1974. 06. 28. – 07. 03.
G. Ford – L. Brezsnyev: Vlagyivosztk (Szovjetunió) 1974. 11. 23–24.
G. Ford – L. Brezsnyev: Helsinki (Finnország) 1975. 07. 30. és 1975. 08. 02.
J. Carter – L. Brezsnyev: Bécs (Ausztria) 1979. 06. 15–18.
R. Reagan – M. Gorbacsov: Genf (Svájc) 1985. 11. 19–21.
R. Reagan – M. Gorbacsov: Rejkjavík (Izland) 1986. 10. 10–12.
R. Reagan – M. Gorbacsov: Washington (USA) 1987. 12. 07–10.
R. Reagan – M. Gorbacsov: Moszkva (Szovjetunió) 1988. 05. 29. – 06. 01.
R. Reagan (G.H.W. Bush) – M. Gorbacsov: New York (USA) 1988. 01. 07.

Megjegyzések a 7. számú táblázathoz:

Az első amerikai elnök, aki a Szovjetunióban járt, F.D. Roosevelttel volt a második világháború alatt, utána azonban Nixon elnök volt a következő 1972-ben. Sem Sztálin késői korszaka (1945–1953), sem az ötvenes évek konfliktusai nem segítettek elő, hogy az USA és a Szovjetunió vezetői személyesen találkozzanak. Sztálin személyes résztvevője volt a második világháború alatti három csúcstalálkozásnak (Teherán, Jalta, Potsdam), 1945 nyara után azonban személyesen már nem vett részt ilyeneken.

Sztálin halála után két évvel, 1955-ben került sor először legmagasabb szintű találkozóra a *genfi csúcskonferencián*. Ez volt az 1950-es évek első nagy találkozója, valójában 1945 óta ez volt az első személyes találkozó a négy győztes nagyhatalom legmagasabb képviselői között. A genfi konferencián felemás eredmény született két nagyobb témakörben. Egyfelől pozitívum volt, hogy a résztvevők elfogadták azt az általános elvet, hogy közös érdekükben áll a nemzetközi méretű fegyverzet-csökkenés. Másfelől viszont továbbra sem értettek egyet Németország ügyében. Eisenhower elnök itt vetette fel a „nyitott égbolt koncepcióját” (vagyis hogy a két nagyhatalom kölcsönös légi ellenőrzéssel fokozhatná az egymás iránti bizalmat), másrészt kijelentette, hogy az USA nem fog támadó háborút kezdeményezni. A kortárrsal úgy érzékelték, hogy 1955-ben Genfben nem történt érdemi előrelépés a nagyhatalmi kapcsolatokban; a külügyminiszterek ugyan találkoztak még egyszer 1955 őszi, a „genfi lelkesedés azonban véget ért”. Ugyanakkor Békés Csaba a legújabb értékelésében hozzáteszi: „Az 1955-ös genfi négyhatalmi csúcstalákozó nem politikai, hanem *pszichológia* értelemben jelentett áttörést”, mert a nagyhatalmak képviselői itt és ekkor fogták fel, hogy valójában senki nem akar nukleáris háborút kezdeni. (BÉKÉS 2012, 17)

Genf után Hruscsov még háromszor találkozott Eisenhower elnökkel: előbb 1959. szeptember közepén Washingtonban, majd 1959. szeptember végén Camp Davidben, s végül 1960 májusában Párizsban, ez utóbbit azonban beárnyékolta egy U2-es amerikai kémrepülőgép lelövése miatti incidens. Hruscsov J.F. Kennedy elnökkel is találkozott 1961-ben Bécsben.

A nagyhatalmak vezetői közti közvetlen és gyors kapcsolat szempontjából volt lényeges a *forródrót-megállapodás*. A kubai válság alatt komoly problémát jelentett, hogy a két nagyhatalom vezetője között nem létezett közvetlen kommunikációs kapcsolat, pontosabban technikai értelemben nagyon nehézkes volt a kapcsolat. 1962-ben a Kennedy és Hruscsov között zajló kódolt üzenetváltás (a beérkező üzenetek dekódolása, a fordítások elkészítése, majd a válasz megírása, lefordítása és a kódolt viszontüzenet elküldése) 4–6 órába is beletelt. Ezért az USA és a Szovjetunió 1963. június 23-án aláírta a forródrót-megállapodást, amely 1963. szeptember 1-jével kezdett működni. Ez kimondta, hogy az amerikai elnök és a szovjet kormányfő mindenkor tartózkodási helye között éjjel-nappal működő kapcsolatnak kell fennállnia; ez akkoriban nem telefon volt, hanem olyan távirógép, amely (kábelben keresztül történő) rejtjelezett írásos üzenetek adására-vételére volt alkalmas. (VPL 2005, 247) A forródrót-megállapodás előrelépést jelentett a két nagyhatalom között nemcsak a technikai kapcsolattartás, hanem a politikai bizalomépítés terén

is. (Hogy a közvetlen kapcsolat a legfelső állami vezetők között mennyire nem volt magától értetődő, arra bizonyíték, hogy hasonló direkt hírközlési csatorna a német szövetségi kancellária és a Kreml között csak 1989-ben létesült. [KOHL 2014, 26])

8. számú táblázat: Levélváltás-részletek J. F. Kennedy és Ny. Sz. Hruscsov között az 1962-es kubai válság során:

Kennedy levele Hruscsovhoz 1962. október 23-án: „Tisztelt miniszterelnök úr! Úgy hiszem, ön is kénytelen lesz elismerni, hogy a jelen események láncolatát elindító lépést az önök kormánya tette meg azáltal, hogy titokban támadó fegyvereket szállított Kubába. E kérdést tárgyalni fogjuk az ENSZ Biztonsági Tanácsában. Remélem, hogy azonnal kiadja hajóinak a szükséges utasításokat arra vonatkozólag, hogy tartsák tiszteletben azon karantén feltételeit, amelynek vonalát az Amerikai Államok Szervezetének ma délutáni döntése nyomán alakítottunk ki, és amely október 24-én, greenwichi idő szerint 14 óra-kor lép hatályba.”

Hruscsov levele Kennedyhez 1962. október 24-én: „Ön, elnök úr, nem karantént hirdet, hanem ultimátumot ad, és azzal fenyegetőzik, hogy ha nem engedünk követeléseinek, akkor erőszakot fog alkalmazni. Gondolja meg, hogy mit beszél! És engem arra akar rávenni, hogy ebbe beleegyezzem!”

Kennedy levele Hruscsovhoz 1962. november 3-án: „Tisztelt miniszterelnök úr! Ami a Kubába irányuló szállításokra vonatkozó karantént illeti, bizakodom, hogy az ENSZ-ben gyorsan megszületnek azok az intézkedések, amelyek lehetővé teszik a karantén felszámolását. Örömmel beleegyezzünk azon javaslatába, hogy az ellenőrzés feladatát a Nemzetközi Vöröskereszt vállalja magára.”

Hruscsov levele Kennedyhez 1962. november 20-án: „Miben egyeztünk meg? A Szovjetunió elszállítja Kubából az önök által támadó jellegűnek tartott rakétafeigyvereket, és lehetővé teszi ennek ellenőrzését. Az USA haladéktalanul megszünteti a karantént, és biztosítékot ad arra, hogy sem az USA, sem a nyugati félteke más országa nem támadja meg Kubát. A középhatótávolságú ballisztikus rakétákat az utolsó nukleáris töltetig leszereltük és elszállítottuk Kubából. A rakéták üzembe helyezésénél segédkező szovjet személyzetet szintén hazaszállítottuk. Kifejtjük készségünket, hogy az IL-28-as [repülő-kef] is kivonjuk Kubából.”

(SIMON Á.–SIMON E. 2002, 15–16, 45, 62)

A legtöbb amerikai-szovjet csúcstalálkozón L. Brezsnyev vett részt: 1972 és 1979 között összesen 6 alkalommal tárgyalt három különböző amerikai elnökkel (ebből háromszor Nixonnal), megelőzve az utána következő Reagan–Gorbacsov-párost is.

A Reagan és Gorbacsov közti csúcstalálkozók (1985–1988) nagy változást hoztak a két nagyhatalom kapcsolatában. A két vezető között nem teremtődött azonnal bizalmi légkör (Gorbacsov állítólag egyszer „primitív őseembernek” nevezte Reagan [O’SULLIVAN 2010, 272]), azonban nagyjából a harmadik találkozásukra olyan mértékű személyes szimpátia és bizalom alakult ki közöttük, amely (furcsa személyes tényezőként) igen nagy befolyást gyakorolt nemcsak a konkrét tárgyalások hangulatára, hanem a két nagyhatalom, s végső soron a hidegháború egész további folyására.

Jellemző, amit Reagan elnök írt a harmadik, washingtoni találkozásuk alatt a naplójába:

„December 8. kedd [...] Ő és Raisza egy orosz gyártmányú limuzinnal érkeztek, ami nagyobb, mint bármilyen [*biztonsági*] autó, ami nekünk van [...] Jó találkozó volt, és világos, hogy [*Gorbacsov*] tényleg törekszik a nukleáris fegyverek csökkentésére. Azt hiszem, előre fogunk haladni az INF-szerződés ügyében. Ebéd után Nancy és én találkoztunk Vele és Raiszával, majd együtt átmentünk a keleti szárnyba, hogy aláírjuk az INF-szerződést. A tévé élőben közvetítette ezt a valóban történelmi pillanatot [...]

December 9. szerda: 10.30-kor kimentem Gorbi elé (talán Mihailnak kellene neveznem). Az Ovális Irodában újságírók és fotósok öt hullámát kellett kiállnunk. Aztán átvittem őt a dolgozósobámba [...] *December 10. csütörtök:* Végre, 40 perc késéssel kimentünk a [*Fehér*] Ház elé. Zuhogott az eső. Ha időben végeztünk volna, elkerülhettük volna az esőt. Mindegy, legalább vége. Elmentek. Azt hiszem, az egész dolog a legjobb csúcstalálkozó volt, amit valaha a Szovjetunióval tartottunk.” (Idézi BRINKLEY–REAGAN 2007, 555–557)

4. Hogyan születtek a meghatározó külpolitikai döntések a hidegháború alatt?

Az alábbi fejezet némi betekintést nyújt abba, hogy kik által és hogyan születtek (főleg a két vezető nagyhatalom oldalán) a világ sorsát meghatározó külpolitikai-nemzetbiztonsági döntések.

4.1. A külpolitikai-stratégiai döntési mechanizmusok 1945 után az USA-ban és a Szovjetunióban az alábbi *hasonlóságokat* mutatják.

4.1.1. A külpolitikai, nemzetbiztonsági és stratégiai ügyek az estek túlnyomó többségében mindkét oldalon konkrét személyhez kötődő *döntések* voltak. A hidegháború során az amerikai külpolitikát elsősorban az amerikai kormány, kisebb részben a Kongresszus, különféle bizottságok és lobbyszervezetek, még kisebb részben a közvélemény alakította. (HURST 2005, 25) A legmagasabb szinten a döntésekben résztvevő személyek az érintett országok végső politikai döntéshozói voltak, akik a legfőbb végrehajtó hatalommal rendelkeztek. Ebbe a körbe beletartozott a mindenkori elnök (az USA-ban), a legfőbb párt- és/vagy állami vezető (a Szovjetunióban), a miniszterelnök, a miniszter (külügyi vagy védelmi), esetleg államtitkárok, törvényhozók, nagykövetek. Időnként egy-egy személy eseménybeli fontosságára utal, hogy egy eseményt róla neveztek el, mint például a Marshall-segélyt G. C. Marshall amerikai külügyminiszterről, vagy a Hallstein-doktrínát Walter Hallstein NSZK külügyi államtitkárról. Más esetekben a konkrét személy szerepe annak ellenére rejtve maradt, hogy abban valójában meghatározó szerepe volt. Ez utóbbi kategóriába tartozik például Dean Acheson, akinek Truman elnök külügyminisztereként kiemelkedő szerepe volt a Truman-doktrína és a Marshall-segély megalkotásában.

4.1.2. Bár a külpolitikai, nemzetbiztonsági és stratégiai ügyek konkrét döntéshozókhoz kapcsolódtak, a legtöbb esetben több vagy egyenesen *sok tényező* befolyásolta a kialakulásukat, a döntések végső formáját. Ez azt jelenti, hogy a felelős döntéshozók különféle tanácsadók (személyek vagy szervezetek) információi, javaslati, iránymutatásai alapján hozták meg döntéseiket, és csak ritkán döntöttek maguk egy személyben. Erre példa az alábbi idézet: „Lyndon Johnson [*amerikai elnök*] imádott a hivatali apparátus mélyére nyúlni információért. Egy sor telefonja volt a veteményeskert nagyságú íróasztalán, mindegyiken több sor gombbal.

Ha valakivel kapcsolatba akart lépni, mindössze rá kellett ütnie az egyik gombra, és tényleg beszélt vele, bárkiről volt is szó, még ha egy kisember volt is az illető egy távoli ügynökség irodájában [...] Miután Johnson meglátogatta Richard Nixon Ovális Irodáját, Johnson hitetlenkedve mesélte: Mindössze egy nyomorult telefonja van három gombbal. Ez minden, csak három gomb! És mindegyik vonal egy némethez [*ti. Kissingerhez*] fut be!” (ISAASON 2001, 140)

A Szovjetunióban a legfőbb külpolitikai iránymutatónak a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának (SZKP KB) Elnöksége, a Politikai Bizottság, az SZKP KB Nemzetközi Osztálya, a szovjet Védelmi és a Külügyminisztérium, a KGB, a moszkvai Nemzetközi Kapcsolatok Intézete és a Szovjet Tudományos Akadémia nemzetközi intézetei számítottak. Mindezen intézményeket erős titokzatosság lengte körül, amit a kortárs G. F. Kennan „a szovjet politikai döntéshozatal és gyakorlat ártalmas titokzatosságának”, „szenvedélyes titkolózásnak”, valamint „szükségtelen mértékű titkossági lepelnek” nevezett, amely „számos módon komplikálta a külkapcsolatainkat”. (KENNAN 1984, 54, 67, 84, 147)

Az USA-ban jóval nyíltabb és tágabb volt ez a kör. Itt a külpolitikai vagy védelmi doktrínák kidolgozásában és kivitelezésében egy sor állami szervezet, ügynökség dolgozott együtt. Ilyen volt a Külügyminisztérium (ang. *State Department of Foreign Affairs*), konkrétan az aktuális külügyminiszter (de gyakran a korábbi is); a Nemzetbiztonsági Tanács (ang. *National Security Council*, NSC); a Hadügyminisztérium (Pentagon) külügyi részlege; az egyesített haderők parancsnoksága (ang. *Joint Chief of Staff*, JCS); a CIA; a Szenátus és a Képviselőház külügyi bizottságai. Ide tartoztak még egyes amerikai egyetemi vagy magán intézetek, valamint egyes szakfolyóiratok (mint például a *Foreign Affairs*). Végső soron mind közül kiemelkedtek a Külügyminisztérium munkatársai (pl. a Tervezési Osztály), valamint a Nemzetbiztonsági Tanács (NSC), amely utóbbinak rend szerint az alábbi személyek voltak a tagjai: az USA elnöke és alelnöke, a CIA vezetője, a vezérkari főnök, a külügyminiszter és a védelmi miniszter.

A külpolitikai, nemzetbiztonsági és stratégiai ügyek kialakulását és menetét alkalomadtán belső (szakmai-politikai) vagy személyes (emberi) vonatkozások is alakították. Például Eisenhower elnöknek folyamatosan szembe kellett néznie saját tábornokainak azzal a kritikájával, hogy éppen az az eisenhoweri érv, hogy semmilyen nemzetközi konfliktus nem ér meg egy totális nukleáris háborút, éppen ez buzdítja a kommunistákat arra, hogy újabb és újabb területeken kíséreljék meg a katonai vagy ideológiai előretörést. (NEWTON 2012, 176, 272–274) Eisenhowerhez hasonlóan J. F. Kennedy elnöknek is „rengeteg konfliktusa volt a nemzetbiztonsági establishmenttel, többek közt a fegyveres erők vezetésével”. (MAGYARICS 2008, 121)

Az egyes személyeknek országuk külpolitikájára való hatását jelzi például Sztálin vagy Brezsnyev jelleme; az előbbit a kiismerhetetlenségével, az utóbbit „rendkívül óvatos és kalandorságtól mentes jellemével” írtak le a külföldi diplomaták. (KENNAN 1984, 17) A személyes hatás vagy a személyes konfliktus tetten érhető volt abban is, hogy a nukleáris erő mindenáron való forszírozása, valamint a stratégiai rakéta- és légvédelmi erőknek a többi haderőnem fölé emelése miatt Hruscsov főtitkár elidegenítette magától a szovjet katonai vezetés egy részét. (MAGYARICS No. 56, 12) Példa lehet továbbá Henry Kissinger külpolitikai tanácsadónak az a húzása, hogy a legfontosabb külpolitikai tárgyalások során egyszerűen megkerülte, kihagyta William P. Rogers külügyminisztert. (MAGYARICS No. 57, 8) A pozitív jellegű személyes kapcsolatra említhető akár a Gorbacsov és Reagan között kialakult személyes viszony, akár a Gorbacsov és Helmut Kohl nyugatnémet kancellár közti jó kapcsolat (amely utóbbinak jele volt például egy közös kombájnozás is 1989 júliusában). (KOHL 2014, 28, 255) Ezekről a pozitív vagy éppen negatív irányú személyes-belső kapcsolatokról a korabeli közvélemény nem mindig szerzett tudomást, a dolgok menetét azonban ténylegesen befolyásolni tudták.

4.1.3. Az USA-beli és a szovjet külpolitikai döntésmechanizmusok 1945 utáni hasonlóságai közé tartozik, hogy minden ideológiai különbségen túl rendszerint mindkét fél *reálpolitikát* folytatott. Ez röviden azt jelenti, hogy „az államok végső célja a nemzetközi kapcsolatokban a befolyásuk lehető legnagyobb mértékű növelése, valamint az erőforrások fölötti ellenőrzés megszerzése” volt. (MAGYARICS 2008, 145) Némi különbség csupán abban érhető tetten, hogy míg az Amerikai Egyesült Államok hidegháborús külpolitikájának öncélú reálpolitikai alapjai mindig is nyilvánvalóak voltak (azt az USA általában nem tagadta, ellenkezőleg: a belső közvélemény felé épp ez volt az egyik leggyakoribb érv), addig a Szovjetunió 1945 és 1990 között az internacionalista kommunista mozgalom jelszavai alá rejtette saját birodalomépítő szándékait, amelyek jellegükben nem nagyon különböztek a cári-birodalmi szándékoktól. Ez az orosz reálpolitika – vagyis az orosz nagyhatalmi céloknak és szándékoknak a nyílt érvényesítése a nemzetközi szintéren – meglepetésként ért sokakat, akik elől ezeket a tendenciákat korábban, 1989 előtt eltakarta az internacionalista színezetű propaganda.

4.2. A külpolitikai és stratégiai döntési mechanizmusok 1945 után az USA-ban és a Szovjetunióban az alábbi *eltéréseket* mutatják.

4.2.1. Az első lényeges különbség a két hidegháborús nagyhatalom között a külpolitikát, a nemzetbiztonságot és külpolitikai doktrínákat érintő döntések *társadalmi ellenőrzöttségének* a fokában rejlett. A társadalmi ellenőrzés elemei voltak a társadalom beleszólási lehetőségei, a sajtó által biztosított nyilvánosság, a döntések titkosságának a foka és egyebek.

Mind az amerikai, mind a szovjet külpolitikai doktrínák főbb alakítói egy jól meghatározható (azonosítható) személyi körbe tartoztak. E szűk csoport ismertsége azonban eltért egymástól. Nagy-Britanniában vagy az USA-ban a sajtó révén a közvélemény többé-kevésbé ismerhette a döntéselőkészítő vagy -hozó személyeket, mert ők időről időre megjelentek a nyilvánosság előtt. Az USA-ban az NSC-nek mint testületnek, pontosabban az elnököt közvetlenül külpolitikai tanácsokkal ellátó nemzetbiztonsági tanácsadónak a külpolitikában meghatározó szerepét és ismertségét jól jelzi, hogy több nemzetbiztonsági tanácsadó nagyon ismert emberré vált, mint például H. Kissinger vagy Z. Brzezinski. Mások kevésbé voltak ismertek, mint például J. F. Kennedy katonai tanácsadója, Maxwell D. Taylor (MAGYARICS No. 56, 15), esetleg Horst Teltschik, Peter Hartmann, Uwe Kaestner vagy Joachim Bitterlich mint Kohl nyugatnémet kancellár nemzetbiztonsági tanácsadói (KOHL 2014, 90). Tanácsadói-szakértői háttér természetesen a Szovjetunióban is létezett. Itt azonban ez a személyi kör a nyilvánosság számára sokkal láthatatlanabb volt például azért, mert a szovjet külpolitikai szakértőket a szabad sajtó hiányában semmi sem kényszerítette, hogy a nyilvánosság elé álljanak. A hidegháború másik feléből viszonylag jól ismert V. V. Kuznyecov, Brezsnyev tanácsadója (KALMÁR 2014, 70), továbbá Valentyin Falin, Anatolij Csernajej és Borisz Ponomarjov neve (mindhárom az SZKP Nemzetközi Osztályának volt a vezetője), vagy Vagyim Zaglagyiné (aki helyettes vezető volt ugyanott), illetve ismertek még olyan befolyásos külpolitikai tanácsadók, mint Viktor Csebrikov.

Másként kifejezve a dolgot: a nyugati és a szovjet külpolitikai döntéshozók teljesen *eltérő társadalmi környezetben* működtek. A nyugati politikusoknak nap mint nap meg kellett indokolniuk a döntéseiket, benne a külpolitikai céljaikat, nemcsak saját politikai riválisokkal szemben (a washingtoni kongresszusban, a brit parlament vagy a francia nemzetgyűlés heves vitái során), hanem a közvélemény-formáló sajtó számára is, és időről időre demokratikus többpárti választásokon kellett magukat megméretetniük. Az USA-ban a hidegháború alatt számos széles *társadalmi vita* zajlott, a vietnami háborútól a nukleáris fegyverkezés szükségességén át annak olyan részletkérdéseig, mint a *city avoidance*, vagyis hogy az esetleges nukleáris csapások kerüljék-e el a sűrűn lakott településeket. Nyugat-Németországban 1989-ben Kohl kancellárnak a német újraegyesülés során nemcsak az

NSZK-beli ellenzéki zöldekkel és a szintén ellenzéki szociáldemokratákkal kellett megküzdenie (akik 1989. november 10-én megszegyenítő módon kifütyülték őt a schönebergi városháza előtt, és akiket Kohl azzal vádolt, hogy ideológiailag kiegyeztek a keletnémet állampárt törvénytelen rezsimjével), hanem meg kellett küzdenie a saját pártján, a CDU-n belüli politikai ellenfeivel is. (KOHLE 2014,19, 44, 72, 98) Ezekre a Nyugaton érvényesülő belpolitikai hatásokra szélsőséges példa lehet a Maurice Thorez vezette francia kommunista párt, amely a háború után nemcsak hogy sztálinista irányt képviselt Franciaországban, hanem nyíltan Moszkva kiszolgálójának számított.

A szovjet (és a kelet-európai) politikusok saját rendszereiben ilyen korlátok nem léteztek. Az egypárti-diktatórikus vezetésű Szovjetunióban a külpolitikai döntések ellen nem létezett olyan nagyméretű szervezett társadalmi ellenállás, mint például az USA-ban a Pentagon elleni ülösztrájkok a vietnami háború idején. Vagy példaként említhetők azok a tömegdemonstrációk, amelyek 1981 után Nyugat-Európában szerveződtek az ún. eurorakéták telepítése ellen. Ez utóbbiak olyan nagyméretű tüntetések voltak, amelyek igen komoly nyomást fejtettek ki a nyugati kormányokra, másfelől jelentősen növelték a Szovjetunió külpolitikai önbizalmát. Bár Gorbacsov idejére kétségkívül a Szovjetunióban is számolni kellett a közvélemény bizonyos reakcióival, a Nyugaton meglévő jellegű és mértékű társadalmi nyomás a Szovjetunióban, ahol nem léteztek a kommunista párttól független társadalmi szervezetek, a hidegháború egyetlen pontján sem létezett.

4.2.2. Milyen következményekkel járt a két fenti modell? A sajtó és a nyilvánosság formájában létező társadalmi ellenőrzés sokszor megnehezítette a nyugati döntéshozók mindennapi életét. Hosszabb távon viszont ez a politika tudta elmagyarázni a döntések okait, s volt képes *társadalmi támogatást* szerezni a fontos döntésekhez. Míg az USA-ban például rendszeresen tesztelték egy-egy külpolitikai döntés támogatottságát közvélemény-kutatások formájában, addig ilyesmi a Szovjetunióban nem létezett.

4.2.3. A szovjet típusú totális diktatúrákban, ahol nem létezett sem többpárt-rendszer, sem a nyilvánosság társadalmi kontrollja, a mindenkori külpolitikai döntéshozók igen nagy szabadsággal hozhattak döntéseket; viszont e döntések mögül hiányzott a társadalmi egyetértés (konszenzus). Amíg az USA oldalán egy választott, demokratikus és (legalább részben) kontroll alatt tartott rendszer működött, addig a Szovjetunióban ugyanezt egy, a kommunista pártból kiválasztott pártelit vitte végbe. A szemtanú G. F. Kennan például „öt-hat csúcsfiguráról” beszélt a szovjet politikai bizottságban (KENNAN 1984, 100), akik más rivális politikai pártok vagy a nyilvánosság bármiféle beleszólása nélkül, a közvélemény és a szabad

sajtó teljes mellőzésével, legtöbbször teljes titkosság mellett dönthettek. Ez a helyzet egész Kelet-Európára érvényes volt, ahol Kalmár Melinda megfogalmazásában „egyáltalán nem működött a valódi politikai nyilvánosság, és a közvéleménynek jóformán alig volt szerepe”. (KALMÁR 2014, 405; KENNAN 1984, 101) Sok külpolitikai döntéshez az USA-ban hosszas viták során kellett társadalmi támogatottságot szerezni (pl. a Kongresszusban vagy a szélesebb közvélemény előtt), míg a Szovjetunióban és a hozzá hasonló politikai berendezkedésű országokban ilyen meggyőzési folyamatokra nem volt szükség. Ez a helyzet látszólag nagy előnyt jelentett a kommunista rezsimeknek. A valóságban azonban már középtávon hiteltelenné tette a kommunista kormányokat a saját népek szemében, hiszen a döntések mögött nem volt társadalmi támogatottság.

4.2.4. A külügyek nyilvános és ellenőrzött volta nem pusztán elvi kérdés volt, hanem időnként gyakorlati következményekkel járt. Példa lehet, hogy amikor 1941 után Sztálin egyeduralommal rendelkezett a külügyek terén (is), az oda vezetett, hogy amikor megroppant az egészsége, akkor senki nem volt képes a helyébe állni. Holott nagy szükség lett volna rá, mivel Sztálin egészen 1950-ig nagyon aktív volt külpolitikai kérdésekben (lásd személyes részvételét Teheránban, Jaltán és Potsdamban). 1950 és 1953 között (a hidegháború kezdeti időszakának kritikus éveiben) viszont nem volt képes ellátni teljes értékűen ezt a szerepet. Hasonló helyzet állt elő az 1980-as évek elején, amikor Brezsnyev pártfőtitkár halála után két idős szovjet politikus került a Szovjetunió élére, akik azonban hamarosan meghaltak. Közülük az egyik, a 73 éves Csernyenko az életkora és ismert betegsége ellenére nemcsak a Szovjet Kommunista Párt főtitkára volt, hanem miniszterelnök is. A szisztéma szintjén mindez azt jelentette, hogy az érintett időszakban az ország kiszámíthatatlan vagy politikailag ingatag volt. Nem véletlen, hogy a Nixon elnök botrányos lemondása után hivatalba lépő G. Ford rögtön az esküje után ezt hangsúlyozta: „Alkotmányunk működik. Nagy köztársaságunkat *törvények* kormányozzák, és nem emberek.” (Idézi HAHNER 2006, 317)

4.3. A külpolitikát, a nemzetbiztonságot és a stratégiai ügyeket érintő hidegháborús döntések rendszerint mindkét nagyhatalom oldalán szigorúan titkosak voltak. A nyilvánosság nemhogy nem értesült róluk, hanem a felelős döntéshozók a sajtó révén sokszor szándékosan félrevezető vagy tendenciózus információkat szivárogtattak ki. (A félrevezetés egyáltalán nem túlzás, tudniillik mindkét félen az illetékes minisztériumokban „dezinformációs osztályok” működtek.) Ettől a jelenségtől a Nyugat sem volt mentes, a kommunista országok pedig (mind a kormányuk, mind a sajtójuk) szabály szerint így működtek. Ezek a tények a korszak kutatóját igen nagyfokú forráskritikai óvatosságra készítetik (főleg a sajtóforrások terén) egy olyan korban, amely bővelkedik nagyszámú és változatos forrásokban.

5. Milyen külpolitikai doktrínák fogalmazódtak meg a hidegháború alatt?

5.1. A *doktrína* fogalom valamilyen politikai vagy katonai irányelvet jelent, amelyet legfelső állami szinten fogalmaznak meg vagy foglalnak össze. „A doktrínák általában külpolitikai, katonai és belpolitikai nézeteket egyaránt magukban foglalnak, és a nemzetközi helyzet változásaihoz igazodnak, tehát nem statikusak.” (VPL 2005, 354) Egy *külpolitikai doktrína* mindig egy adott korszak meghatározó külpolitikai irányvonala, olyan meghatározó koncepciója, amely irányt mutat a konkrétabb külpolitikai *stratégiák* kidolgozásához. (VPL 2005, 395) A külpolitikai doktrínákat a hidegháború alatt rendszerint leírták és közzé is tették. Példák lehetnek az USA-ban az 1947 óta létező Nemzetbiztonsági Tanács irányelvei (az ún. NSC-dokumentumok), vagy az elnökök kulcsfontosságú beszédei.

5.2. A nagyhatalmak két fő okból alkottak hidegháborús külpolitikai doktrínákat. Mindkét nagyhatalom esetében megemlítendő, hogy mindketten egyfajta világméretű küldetéstudattal léptek fel: az USA a demokrácia öröként vagy hírnökeként, a Szovjetunió pedig a világkommunizmus élharcosaként. Érdekes, hogy a hidegháború két későbbi szuperhatalmáról már a 19. század elején, 1835-ben megfogalmazta Alexis de Tocqueville [ejtsd: *tokvill*], hogy előbb-utóbb az amerikai és az orosz nép lesz a világ sorsának eldöntője: „Jelenleg két nagy nép van a Földön, az oroszok és az angol-amerikaiak, amelyek ugyan különböző kiindulópontból, de mégis egy azonos cél felé haladnak. Az amerikaiak a természet ellenállását győzik le. Az oroszok ellenfelei az emberek. Az első a vadonnal harcol, az utóbbi a civilizáció ellen. Az elsőt a szabadság vezérli, az utóbbit a szolgaság. Mégis [...] mindketten arra hivatottak, hogy egy nap az amerikaiak és az oroszok a világ felének a sorsát a kezükbe vegyék.”

A legújabb történeti irodalom egyértékt abban, hogy az 1945 utáni szovjet nagyhatalmi doktrínák alapját a *lenini bolsevizmus*, konkrétan „a lenini teóriák orosz nagyhatalmi motivációja” alapozta meg, ami „mindig az orosz birodalom fennmaradását tekintette elsődlegesnek”. (KALMÁR 2014, 37) Birodalomépítő szándékait az 1945 utáni Szovjetunió természetesen nem hangoztatta; ellenkezőleg, azt a nemzetközi barátság jelszavai alá rejtette, és csak időnként történt meg, hogy az ország nyíltan felvállalta a cári birodalmi örökséget. Így például az 1975-ös

a helsinki megállapodás során a szovjet sajtó teljesen nyíltan az 1815-ös európai status quot rögzítő bécsi kongresszushoz hasonlította az eseményeket, és vállalta az abban sikeresen résztvevő cári orosz múltat. (KALMÁR 2014, 430)

5.2.1. Az átfogó, hosszútávú külpolitikai doktrína előnye, hogy az viszonylag világos és jól követhető irányt szab a külpolitika „csinálóinak”: például a Fehér házi tervezőknek és a végrehajóknak (a külügyminisztérium munkatársainak, nagyköveteknek, diplomatáknak stb.). A hidegháború aktív szereplői nagyon is tisztában voltak vele, hogy az eredményes külpolitika nemcsak „nagy stratégiákból” (azaz tervezésből), hanem bölcs diplomáciából, azaz a külpolitikai elvek tényleges végrehajtásából is áll. (KENNAN 1984, 136)

5.2.2. A doktrínáknak ugyanakkor több hátrányuk említhető. A doktrínakövető politika lassú vagy nehézkes lehet, mert a hosszú idő alatt kialakult és megállapodott doktrínákon nem lehet gyorsan változtatni. Példaként említhető, hogy az USA külpolitikájának több évre volt szüksége, hogy az ország felismerje a Kína és a Szovjetunió közti hatalmi-ideológiai szakítás jelentőségét, tudniillik azt, hogy ha a két kommunista nagyhatalom egymással szembe kerül, az egyrészt az USA malmára hajtja a vizet, másrészt kedvez a világpolitikai stabilitásnak is. Ráadásul egyes politikai vezetők károsnak vagy veszélyeztetőnek tartották a doktrínák vezérelveit, mivel minden külpolitikai témát egy hosszútávú stratégia részeként értelmezni nem egyszerű feladat, sem intellektuálisan, sem technikailag. (ISAACSON 2001, 101)

5.2.3. A hidegháborús doktrínákra (is) érvényes, hogy a doktrínák nem mindig egységesek, vagy legalábbis jellemző rájuk, hogy inkább *lehetséges alternatívákban* gondolkodnak, mint egyetlen változtathatatlan irányvonalban. Van rá példa, hogy az amerikai külpolitika befolyásos alakítói úgy kaptak doktrínaalakító feladatot, hogy a csapat tagjai nem is voltak azonos nézetben. Ilyen volt például a Solarium Project, amikor 1953 nyarán Eisenhower elnök kérésére G. F. Kennan, R. L. Conolly és E. J. McCormack irányítása alatt összeállt egy szakértői csoport azzal a céllal, hogy újrakalibrálják Truman elnök (viszonylag gyorsan összeállított) feltartóztatási doktrínáját. Eisenhower elnök *eleve* több külpolitikai *alternatívát* várt és kapott a szakértőktől. Majd amikor elkészült a három lehetséges alternatíva, akkor az elnök kiformálta a maga negyedik változatát (ez lett az ún. New Look vagy NSC 162), amely azt a stratégiát követte, hogy nem a Szovjetunió feletti győzelemre kell törekedni, hanem a várható konfliktusok türelmes kezelésére. (NEWTON 2012, 127–129)

Az alábbiakban konkrét hidegháborús doktrínákat vagy a doktrínaalkotás szempontjából kulcsfontosságú történelmi eseményeket, jelenségeket sorolunk fel és elemzünk a teljesség igénye nélkül.

5.3. A *Spykman-elv* (1943). Az USA oldalán az 1945 utáni külpolitikai doktrínák egyik fontos kiindulópontja volt az ún. *Spykman-elv*, amelyet Nicholas J. Spykman geostratégiai elemző dolgozott ki a második világháború alatt. Spykman még a nagy hatótávolságú rakéták megalkotása előtt rájött, hogy a Föld egyes pontjai immár *bármely irányból* elérhetőek lesznek: „Az atlanti és a pacifikus frontjaink már nem a legfontosabb kapcsolódási pontjaink az Óvilághoz. Északra fekszik egy harmadik front, amelyen a repülőgép fog dominálni, és amely a fontosságánál fogva a háború- és békestratégiánkban gyorsan le fogja hagyni a többi frontot, ha ez egyáltalán már meg nem történt. A repülőgép új fegyvert adott az Észak barátságtalan természetével szembeni harcban, és lehetségessé vált, hogy átvágjuk e területeket hosszú távú repülésekkel, amelyek így keskeny vonalakban összekötik Észak-Amerikát Euráziával. Mivel az északi front az, mely a legközelebb hoz minket – a légiert tekintve – az eurázsiai hatalmi központokhoz, ezért elkerülhetetlen, hogy bármely stratégiai térképnek erre a frontra kell koncentrálnia. Az a térkép, amely e funkciónak leginkább megfelel, az a *poláris projekció*.”

A Spykman-elv szerint a távolságok a Földön *bármely irányban* legyőzhetőek. Az elvet a glóbuszra vetítve a poláris projekció jeleníti meg, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy a világ térképére nem az Egyenlítő, hanem az Északi-sark felől tekintünk. Ez az elv lett a hidegháború egyik alapvető topográfiai jelensége, és a második világháború után létrejött ENSZ logója/zászlaja is ezt a poláris projekciót ábrázolja.

5.4. A Truman–Kennan-féle feltartóztatási doktrína (ang. *containment*). Meghirdetve 1947. március 12-én. Tömör összefoglalása: az USA fel fogja tartóztatni a kommunizmus térhódítását.

5.4.1. Szembefordulva F. D. Roosevelttel politikájával, Truman elnök szakított azazal, hogy feltétlen bizalommal viseltessen a Szovjetunió iránt. Truman meghirdette, hogy: (i) az USA szembe fog fordulni az erőszakos szovjet (politikai vagy területi) törekvésekkel; és (ii) az USA támogatni fogja „azokat a szabad népeket, amelyek helyi fegyveres kisebbségek agressziójának vagy külső nyomásnak vannak kitéve”.

5.4.2. Truman elnök doktrínáját jelentősen befolyásolta, hogy a moszkvai amerikai nagykövetség egyik munkatársa, G. F. Kennan követtanácsos 1946. február 22-én egy hosszú táviratot írt Moszkvából. Ebben Kennan részletesen kifejtette: a Szovjetunió már nem az a szövetséges, aki korábban volt, mert a világháborús sikerei alapján immár (erőszakos helyi rezsimek segítségével) egyre növekvő uralomra tör. Az USA-ba visszatérve Kennan a Külügyminisztérium politikai tervezési csoportjának a főnöke lett, az azonban nem volt magától értetődő, hogy hosszú táviratának elemei az amerikai külpolitikai stratégia részévé válnak. Az amerikai közvélemény ugyanis továbbra is inkább pozitívan tekintett a Szovjetunióra, mint az egykori szövetségesre a második világháború alatt. (JÓBA–VAJDA 2009)

Kennan úgy látta, az amerikai vezetés képtelen volt megfelelően kezelni a második világháború utáni szovjet magatartást. Washingtonban továbbra is szövetségesként kezelték a Szovjetuniót, holott a valóságban Sztálinnak teljesen más szándékai voltak a háború utáni béke és biztonság kérdésében, mint a nyugati szövetségeseknek. A Roosevel-t-adminisztráció már-már szovjet-szimpatíája után nagyon újszerűen hatottak Kennan alábbi szavai: „A Szovjetuniót riválisnak, és nem partnernek kell tekinteni a politikai arénában. Az oroszok egy olyan összecsapásra készülnek, amelynek talán sosem lesz vége, és ők úgy látják, hogy már eddig is számos előnyt gyűjtöttek. Észben kell tartani, hogy volt idő, amikor a kommunista párt az orosz nemzet életében csak egy kicsiny kisebbséget alkotott, míg a mai szovjet hatalom kihat a világ egész közösségére. Emiatt *határozott és kitartó feltartóztatási politikára van szükség*, melynek célja, hogy szembesítse az oroszokat egy megváltoztathatatlan ellenérővel mindenhol, ahol ők a betolakodás jeleit mutatják [...] A feltartóztatás nem azonos a várakozással. Inkább annak a mértéknek a kérdése, mennyire tudja az USA a világ szemében azt az általános benyomást kelteni, hogy egy olyan ország, amely tudja, mit akar, és amely sikeresen megbirkózik saját belső problémáival, valamint mindazokkal a felelőségekkel, amelyek a világhatalmi pozíciójából fakadnak. Mindezeket figyelembe véve az USA külpolitikájának hosszú távon, türelmesen, de határozottan és éberén az orosz terjeszkedési törekvések *feltartóztatására* kell törekednie.” Amint az Kennan fenti szavaiból kiolvasható, a feltartóztatást inkább gazdasági, politikai és kulturális eszközökkel akarta elérni, nem pedig fegyveresen. (VPL 2005, 359; MEZEI 2001, 372)

5.4.3. Truman elnök (ismerve Kennan stratégiai gondolatait) 1947. március 12-én hirdette meg a feltartóztatás doktrínáját. Első lépésben az USA (400 millió dollárnyi) pénzügyi segítséget nyújtott Görögországnak és Törökországnak. Ez a két ország stratégiaileg értékes volt a Szovjetunió számára is, ámde mindkettő sikeresen ellenállt a kommunista térhódításnak. Erre válaszolt Truman, amikor nemcsak erre a két országra, hanem a Szovjetunió kelet-európai uralmára is célozva ezt mondta: „Az USA-nak támogatnia kell azon szabad népeket, amelyek ellenálltak bizonyos fegyveres kisebbségeknek, vagy valamilyen külső nyomásnak. Segítenünk kell a szabad népeknek, hogy azok a saját elképzeléseik szerint építhessék a saját jövőjüket.”

Truman programjában nem a felajánlott pénzügyi segítség volt a lényeg. Hanem az, hogy az elnök a Kongresszus és az amerikai közvélemény előtt világossá tette, hogy az USA kormánya határozott értékbeli különbséget tesz a szabad demokratikus rendszerek és az elnyomó diktatúrák között. A trumani külpolitika *érték-alapúsága* miatt tudta megnyerni magának az elnök az amerikai törvényhozás többségének a támogatását.

5.4.4. Lényeges a feltartóztatási doktrínának az a vonatkozása, hogy bár a feltartóztatás eredetileg Európa, azon belül is Kelet-Európa számára készült, ámde viszonylag gyorsan világméretű doktrínává nőtte ki magát. Ez azt jelenti, hogy a Truman-doktrína nemcsak Kelet-Európában húzta meg a határt a Szovjetunió számára („eddig és nem tovább”), hanem a világ más tájain, különösen Ázsiában is kezelni lehetett általa azt a hatalmi űrt, amely Nagy-Britannia és Franciaország hatalmának megroppanása után maradt mind az európai kontinensen, mind máshol a világban. A *containment* világméretű összefüggéseit nemcsak a koreai háború jelzi, hanem például az a terv is, amely szerint az USA Truman idején kezdte megerősíteni a földközi-tengeri flottáját, és nekilátott az ottani amerikai bázisok kiépítésének; addig ugyanis az USA-nak nem voltak támaszpontjai Európában. (VPL 2005, 614–615)

5.5. A Vandenberg-határozat. Az amerikai Szenátus 1948. június 11-i határozata, amely két tekintetben változtatott az USA külföldi katonai mozgásterén: (i) a határozat értelmében amerikai csapatok immár nemcsak háborúban, hanem békeidőben is állomásozhattak külföldön, és (ii) lehetővé vált, hogy az USA ne csak háború alatt, hanem békeidőben is csatlakozhasson katonai szövetségekhez. Ez a határozat tette lehetővé a NATO létrehozását illetve az USA abban való részvételét.

5.6. Az USA külpolitikai doktrínái szempontjából mérföldkönek számított a *koreai háború* (1950–1953). A háború 1950. június 25-én kezdődött azzal, hogy az észak-koreai hadsereg átlépte a 38. szélességi kört. Egy évvel később, 1951 júliusában a felek fegyverszüneti tárgyalásokat kezdtek, ezek azonban további két évig elhúzódtak. Végül 1953. július 27-én aláírták a panmindszoni fegyverszüneti egyezményt, azonban Észak- és Dél-Korea azóta sem kötött békét egymással.

5.6.1. Hogyan függött össze a koreai háború, amely egy távoli területen zajlott, előbb a trumani *feltartóztatással*, majd az eisenhoweri *visszaszorítással*? Amerikai értelmezés szerint a kommunista Észak-Korea agressziója (amelyet a Szovjetunió és Kína is támogatott) a világkommunizmus előretörését jelentette. Azaz egy újabb agresszív kommunista lépés volt, amelyet csak fegyveresen lehetett megállítani, és meg is kellett állítani, ha az USA azt akarta, hogy a térségben és a világban ne következzen be ún. kommunista dominó effektus. (Figyelembe kell venni, hogy ugyanebben a földrajzi térségben a Kínai Kommunista Párt győzelme illetve Csang Kaj-sek veresége 1949-ben az USA számára politikai kudarcnak számított. [NÉMETH 2006, 169]) A koreai háború visszahatott az USA belpolitikájára is. Következmenyeként az USA katonai költségvetése két év alatt megháromszorozódott, vagyis az esemény óriási lökést adott a fegyverkezési versenynek. A koreai háború azt is eldöntötte, hogy az USA hadereje (immár NATO-kötelékben, a nyugat-európai szövetségesekkel összhangban) tartósan Európában marad.

A koreai háború Truman elnök ideje alatt kezdődött, és Eisenhower elnöksége alatt fejeződött be. A változás nemcsak két elnök váltása volt, hanem a védelmi-katonai doktrína is megváltozott. Az 1952-től elnöki funkciókat ellátó Eisenhower és külügyminisztere, J. F. Dulles ugyanis részben szembefordultak a Kennan–Truman-vonallal. A korábbi feltartóztatási irányt túl védekező jellegűnek (defenzívnek) tartva új doktrínát hirdettek meg, mégpedig a nemzetközi kommunizmus alóli felszabadítást, felgöngyölítést.

5.6.2. Az USA-t nagy veszteségek érték a koreai háborúban: 54 000-nél több halott amerikai katona és 100 000 sebesült volt a mérleg. (HAHNER 2006, 282) Ebből tanulva az USA sokkal nagyobb hangsúlyt kezdett helyezni a felderítésre és a katonai előkészítésre, hogy Korea ne ismétlődhessen meg. Többek között fejlesztették a CIA-t, valamint elindult a titkos kémrepülések sorozata, azaz egy szisztematikus légi felderítés, amellyel az USA beláthatott ellenfelei katonai kapacitásába. „Ha nem lehet átlátni a vasfüggönyön, át kell repülni felette” – mondta Eisenhower.

A légi felderítést szolgálta az U2-es repülőgép. Az első ismert ilyen kémrepülések 1955 nyarán történtek a Szovjetunió fölött, és hamarosan kiterjedtek a Távols- és a Közel-Kelet fölé (Kína, Egyiptom stb.). Az igen nagy magasságban (30 km felett) repülő U2-es gépet a szovjet légvédelem csak 1960-ban tudta lelőni. A repülőgépes felderítéssel párhuzamosan az 1960-as évektől folyt *műholdas* kémkedés is. A ma ismert adatok alapján 1960 augusztusától 1972-ig készítettek műholdas felvételeket a Corona, illetve a Discoverer (MAGYARICS No. 56, 23) nevű amerikai kéműholdak, 1971 és 1986 között pedig ugyanezt a feladatot hajtotta végre a Hexagon-projekt.

A kémrepülők és a kéműholdak célobjektumai elsősorban a nukleáris fegyverek állomáshelyei és azok kapacitása volt, mint például a bajkonuri űrállomás; vagy a Pleszeckben található rakétakilövő állomás; vagy a szeverodvinszki tengeralattjáró-gyár és -bázis. A technikai felderítés által kiderült, hogy a Szovjetunió kevesebb és technikailag fejletlenebb nukleáris fegyverekkel rendelkezett, mint amit állított magáról.

5.7. Az Eisenhower–Dulles-doktrína. A doktrína alapját az 1953. október 30-án elfogadott, NSC-162/2 jelzésű nemzetbiztonsági dokumentum alkotta, amely kimondta, hogy „ellenségeskedések kitörése esetén az USA a nukleáris fegyvereket ugyanúgy fogja kezelni, mint a többi rendelkezésére álló fegyvert”. (MAGYARICS No. 56, 9)

5.7.1. Ez a doktrína az idő előre haladtával bizonyos kiegészítő értelmezéseket kapott, illetve két-három kiegészítő elemmel bővült, módosult.

- (i) A doktrína *katonai* alapeleme az volt, amit J.F. Dulles külügyminiszter 1954. január 12-én úgy fogalmazott meg (az NSC-162/2 szellemében), hogy az USA akár a nukleáris erejét is kész felhasználni, ha a világ bármely részén amerikai érdekeltségbe tartozó területeken történne kommunista agresszió. Ez a szempont azt az eltökéltséget jelezte, hogy az USA a hagyományos fegyverek mellett akár nukleáris csapást alkalmazva is kész fellépni a saját érdekeiért bárhol a világon.
- (ii) *Politikai értelemben* az Eisenhower–Dulles-doktrína szellemében az USA nem egyszerűen feltartóztatni akarta a kommunista térhódítást, hanem „masszív elrettentő erőt alkalmazva vissza akarta szorítani”, „fel akarta göngyölníteni” az ellenfél erőit, és „fel akarta szabadítani a rab népeket a kommunizmus alól”. Ez a nemzetközi rendszer szempontjából azt jelentette, hogy az USA kilátásba helyezte a „rab népek” felszabadítását, ezzel együtt a Szovjetunió kelet-európai „zsákmányának” a felülvizsgálatát (revízióját). (VPL 2005, 35)

Hangsúlyozni kell mindazonáltal, hogy a fenti célokra az amerikai kormány mint *politikai*, és nem mint *katonai célokra* tekintett. A legtöbb mai mérvadó értékelés szerint az Eisenhower–Dulles-féle felszabadítás csak szavakban valósult meg, tettekben nem. A szóbeli elrettentéssel megpróbálkoztak például 1956-ban Magyarország kapcsán a Szovjetunió ellen, vagy például Kínával szemben a Quemoy–Macu-afférkor. Az utóbbi esetben Eisenhower elnök egy sajtótájékoztatón akár a nukleáris csapást is elképzelhetőnek nevezte a kommunista Kína ellen, ha az nem hagy fel Quemoy és Macu szigetek bombázásával. (A konfliktusnak szélesebb értelemben a Tajvan és az USA között kötött kölcsönös védelmi szerződéshez volt köze.) Nagyvonalakban mindkét esetben arról volt szó, hogy Eisenhower a sajtó előtt (taktikai okokból) meglebegtette a nukleáris csapás lehetőségét, miközben a háttérben egyértelműen elutasította a „kisebbségi” nukleáris háború lehetőségét, aminek az engedélyezését a hadvezetés többször is kérte tőle. (NEWTON 2012, 176, 272–274)

Egy 1955. június 29-én tartott sajtótájékoztatón Eisenhower elnök nyilvánosan is beszélt saját külpolitikájának kétarcúságáról. Itt azt mondta, hogy „nem lehet igazi béke a világon addig”, amíg a szovjet szatellit országok nem választhatják meg önállóan a politikai rendszerüket. Az USA igyekezni fog felszabadítani ezeket az országokat – mondta – „olyan békés eszközökkel, amelyek nem provokatívak”; viszont hozzátette azt is, hogy „természetesen nem fogunk háborút indítani”.

- (iii) Harmadsorban a felszabadítás doktrínáját az 1956-os szuezi válság után azzal egészítették ki, hogy az USA fegyveres erővel is biztosítja bármely *közel-keleti* illetve *ázsiai* ország függetlenségét, ha az segítséget kér az agresszióval szemben. (VPL 2005, 174) A doktrínának ez a későbbi változata 1957-re datálódik (az elnök 1957. január 31-én mondta el a Képviselőház előtt, március 5-én a Szenátusban, majd 1957. március 9-én írta alá), és összességében azt az igényt tartotta fenn az ázsiai térségben, hogy az USA támogatni tudja a térségbeli szövetségeseit, akár katonával is, ha azoknak szükségük van rá. (NEWTON 2012, 258–259)

5.7.2. Az Eisenhower–Dulles elnök–külügyminiszter pároshoz kapcsolódik a „nukleáris masszív–tömeges megtorlás–elrettentés elve” is. (ISAACSON 2001, 75; MAGYARICS 2008, 98; MAGYARICS No. 56, 9) Ennek magyarázatához tartozik, hogy kezdetben a nukleáris elrettentés abból a megfontolásból indult ki, hogy egy esetleges világháború nukleáris fegyverek ernyője alatt zajló, de *hagyományos* háborúként fog zajlani. (NEWTON 2012, 99) Miután azonban mindkét nagyhatalom szert tett nukleáris fegyverekre, egy nagyhatalmi konfliktus gyakorlatilag a mindent bevető háborút jelentett volna. Mivel viszont a totális nukleáris háború lehetőségét mindkét fél csak a legutolsó lehetőségként kezelte, ezért – paradox módon – azt csak úgy tudták megelőzni, ha képesnek *mutatták* magukat, hogy bármikor készek és hajlandók a tömeges elrettentésre.

J. F. Dulles külügyminiszter (aki 1954. január 12-én először beszélt nyilvánosan a titkos NSC-162/2 tartalmáról) beszédében megemlítette az azonnali és tömeges megtorlás lehetőségét is (ang. *massive retaliation*). Magyarics Tamás szerint Dulles e szavak alatt a „rugalmas válaszadoást” értette, vagyis azt, hogy a nukleáris csapás lehetősége az USA számára *egy a több lehetőség közül*. (MAGYARICS No. 56, 9) Eisenhower elnök mindvégig kitarzott a mellett a nézete mellett, hogy a masszív megtorlás *lehetőségét* a maximális mértékig fenn kell tartani avégett, hogy ténylegesen soha ne kerüljön sor világméretű nukleáris katasztrófára. Ezzel együtt abban is szilárd maradt, hogy soha nem engedélyezte kisebb méretű nukleáris hadműveletek végrehajtását, bár azt az amerikai tábornokok többször kérték tőle. (NEWTON 2012, 266–267, 347)

5.8. A Hruscsov-féle *békés egymás mellett* élés (koegzisztencia) doktrínája. Meghirdetve: 1956. február 14–25-én. Tömör összefoglalása: A kapitalista és a szocialista világrendszer közti nemzetközi kapcsolatokban *lehetséges és szükséges* a békés egymás mellett élés elvének az érvényesítése.

- (i) Mérvadó vélemények szerint Hruscsov és környezete már 1953-tól, Szálin halála óta képviselte ezt a külpolitikai irányt, sőt jóval korábban is van jele a gondolatnak. Például Molotov külügyminiszter már „az 1946. októberi ENSZ-közgyűlésen bejelentette, hogy a Szovjetunió érdekeinek megfelel a népek közötti béke és a békés versengés politikája”. (KALMÁR 2014, 170) Teljesebb formájában a békés egymás mellett élés tézise az 1956-os XX. kongresszuson fogalmazódott meg.

Úgy tűnik, ez a szovjet külpolitikai elv sokkal több volt, mint egy a többi doktrína közül. A két szuperhatalom közti koegzisztenciára való törekvés ugyanis nem egyszerűen Hruscsov külpolitikájának vált a sarokkövévé, hanem később is a szovjet vezetők „világkontextus-értelmezésének a központi eleme lett”, akik előszeretettel alkalmazták a *békedoktrína* kifejezést. (KALMÁR 2014, 170–171, 217) Békés Csaba szerint „a békés egymás mellett élés politikájának 1953 márciusától hangoztatott, majd a XX. kongresszuson doktrínává nyilvánított tézise egészen a Szovjetunió végéig, 1991-ig érvényben maradt”, és az ország vezetői ahhoz igazodtak. (BÉKÉS 2012, 14)

- (ii) Több értelmezés létezik arra nézvést, hogy miért állt a Szovjetunió érdekében a békés egymás mellett élés, és miért ilyen korán. Kalmár Melinda szerint, aki a szovjet szándékokat egy hosszabb, Lenin óta tartó külpolitikai folyamat kontextusában elemzi, „az atomkorszakban Moszkva a háborút nemcsak elkerülhetőnek, de elkerülendőnek tartotta [...] Kisebb nemzetközi feszültség mellett több esély lehet a »békés építőmunkára«, azaz kihasználható a kedvező helyzet anélkül, hogy le kellene mondani az offenzív európai és harmadik világbeli tervekről. A koegzisztencia erre kellőképpen rugalmas politikai doktrínának mutatkozott, ezért az ötvenes évektől kezdődően valamilyen formában mindvégig a szovjet külpolitikai gondolkodás meghatározó tényezője maradt, miközben jól kiegészítette a két rendszer különbségeit hangoztató hagyományos doktrínákat is.” (KALMÁR 2014, 174)

5.9. A Kennedy-doktrína. A Kennedy-időszak fontos külpolitikai-stratégiai vonatkozása, hogy az ő idejében tolódtott át a hangsúly a „tömeges megtorlásról” (amely szerint az USA fenntartotta a lehetőséget, hogy bármilyen szovjet támadásra *korlátlan nukleáris válaszlépéssel* válaszoljon) a „*korlátozott nukleáris háború*” felé. (ISAACSON 2001, 73)

Bár időről időre már Eisenhowernek is kezelnie kellett a katonák „korlátozott nukleáris háború” iránti igényét, az elv csak J.F. Kennedy alatt és után honosodott meg. A totális nukleáris háború *lehetősége* ugyan politikai elrettentő erővel bírt, viszont katonai szempontból járhatatlan út volt, mivel azt jelentette, hogy bármely

esetlegesen előforduló konfliktus az emberiség végét hozza el. Ezért az amerikai katonai vezetés a tömeges megtorlás helyett a „rugalmas elrettentés” vagy „rugalmas válaszadás” elvét (ang. *flexible response*) javasolta, ami alatt – a nukleáris fegyvereket illetően – korlátozott, azaz kisebb méretű nukleáris háborúkat értettek. (NEWTON 2012, 3)

5.9.1. A Kennedy-doktrínának volt egy általánosabb vonatkozása is, ami az elnökön kívül két stratégiának volt köszönhető: Kennedy nemzetbiztonsági tanácsadójának, Robert McNamarának, és az elnök katonai tanácsadójának, Maxwell D. Taylornak. (MAGYARICS No. 56, 15) Közülük is különösen Taylor tette le a voksát a „rugalmas válaszadás” koncepciója mellett. Szerinte az amerikai hadseregnek azért volt szüksége rugalmasságra, hogy az új típusú konfliktusokban (pl. gerillaellenes harcok során) is megállja a helyét.

5.9.2. A „rugalmas válaszadásnak” vagy „a fokozatos elrettentés politikájának” nevezett doktrínák tehát jelentették a korlátozott nukleáris csapás lehetőségét is, meg azt is, hogy az USA arra törekszik, hogy a konfliktusos helyzeteket a nukleáris szint alatt tartsa, azokat lehetőleg *nukleáris erő nélkül* oldja meg. Miután a kubai rakétaválság bizonyítani látszott a rugalmas válaszadás helyességét (azaz hogy egy súlyos konfliktust lehetséges hagyományos eszközökkel megfékezni) (MAGYARICS No. 56, 15, 22), a „rugalmas válaszadás” Kennedy elnöksége után szélesebb körben elfogadott stratégiává vált. Ezután a hidegháború végéig az amerikai kormányzatoknak azt a törekvését jelentette, hogy a nemzetközi konfliktusokat és háborúkat a totális háború szintje *alatt* tartsa; ahogy az például a vietnami háborúban történt. (ISAACSON 2001, 96; JOHNSON 1991, 613–618; NEWTON 2012, 262)

5.10. A Kennedy örökségébe lépő L. B. Johnson elnök 1965. május 3-án hirdette meg egy televíziós beszédben, hogy az USA az amerikai kontinensen be fog avatkozni mindenütt, ahol kommunista veszély fenyeget. (VPL 2005, 341)

5.11. A Brezsnyev-doktrína, avagy „a korlátozott szuverenitás elve”. Meghirdetve 1968 szeptemberében. Tömör összefoglalása: A Brezsnyev-doktrína a Szovjetunió kelet-európai hatalmát kívánta legalizálni, és arra akart magyarázatot adni, hogy miért avatkozik be rendszeresen a Szovjetunió a saját kelet-európai szövetségesei életébe. Ez a L. I. Brezsnyev szovjet pártfőtitkár által megfogalmazott szovjet külpolitikai doktrína úgy fogalmazott, hogy a „szocialista államrend” ellen intézett (külső vagy belső) támadás tulajdonképpen „az egész szocialista közösséget veszélyezteti”. Ezért ha „a szocialista tábor valamely országában veszély fenyegeti a szocialista rendszert, az nem tekinthető belügynek, hanem az a szocialista tábor *közös ügye*”. Más szavakkal: „a szocialista országok” önállósága (szuverenitása) ugyan fontos elv, azonban a köztük lévő „szolidaritás”, azaz a „proletár internacionalizmus mint összetartó erő” minden másnál fontosabb. (VPL 2005, 581)

5.11.1. A legújabb kutatások alapján a korlátozott szuverenitás elve már jóval 1968 előtt megfogalmazódott. Erre utal például az 1956. október 30-i nyilatkozat, majd az 1957 januári budapesti tanácskozáson meghirdetett közös cselekvés elve: „Az a hruscsovi doktrína, amely katonai illetve rendfenntartói értelemben [...] deklarálta, hogy a blokk országai közösen lépnek fel, ha valahol a rendszer lényegi elemei és stabilitása veszélybe kerülnek.” (KALMÁR 2014, 179) Ilyen értelemben a „brezsnyevi korszak a hruscsovi koegzisztencia szerves folytatása volt: térnyerési törekvés, melyben rendkívüli mértékű fegyverkezés kombinálódott fegyverkorlátozási alkukkal és az európai megállapodások sürgetésével”. (KALMÁR 2014, 325)

5.11.2. Brezsnyev főtitkár ritkábban említett külpolitikai irányvonalának számít az a „békeprogram”, amelyet a főtitkár az 1971-es XXIV. kongresszuson mondott el. Beszéde alapján a Szovjetunió négy stratégiai területen volt különösen érdekelt: (i) abban, hogy a Szovjetunió katonai téren egyenjogúságot vagyis azonos erőt vívjon ki (paritás); (ii) abban, hogy a második világháború után kialakult államhatárokat mindenki elismerje, ezért cserébe a Szovjetunió hajlandó rendezni Nyugat-Berlin ügyét; (iii) abban, hogy a szovjet fegyverkezés fő oka a Kínával való rossz viszony; és (iv) abban, hogy elismerve saját súlyos gazdasági problémáit, a Szovjetunióknak szüksége van nyugati gazdasági segítségre. (MAGYARICS No. 57, 3) Ez a Brezsnyev-féle külpolitikai irányvonal lényegében Gorbacsovig jellemezte a Szovjetunió stratégiai törekvéseit.

5.12. A Nixon–Kissinger-doktrína (1969). A Richard M. Nixon elnök és Henry Kissinger nevével fémjelzett külpolitikai doktrína valójában három fő külpolitikai irányelvet foglalt magában. (i) Elsőként azt, hogy az USA a Szovjetuniót partnernek tekinti, és őt a klasszikus hatalmi-diplomácia erői és elvei alapján kívánja kezelni; ez az irányelv alapozta meg a két szuperhatalom közti *détente* lehetőségeit. (ii) A másik fontos elem a Kína felé való nyitás volt: „Olyan világréndet kell kialakítani – fogalmazta meg Kissinger –, amely az USA, a Szovjetunió és a Kína által alkotott képletes háromszög egyensúlyán alapul. Vagyis a kétpólusú kötélhúzást át kell alakítani egy háromoldalú sakkjátszmává. Ehhez az is hozzátartozik, hogy az USA [*miközben nem küld saját katonákat az adott térségbe* – VB] fegyverekkel bőkezűen ellátott helyi szövetségeseire támaszkodva fogja megvédeni saját területi érdekeltségeit.” Így alakult ki az USA szempontjából a „háromszögelési politika”. (MAGYARICS 2008, 150) (iii) Harmadsorban a Nixon-korszakhoz tartozik, hogy jelentősen átrendeződött a nagyhatalmi szintér: immár nemcsak Kínával, hanem Nyugat-Európával és Japánnal is komolyabban számolni kellett. Az USA üdvözölte, hogy a kétpólusú világ többpólusúvá vált. Ennek a „tágulásnak” az

egyik szimbóluma lett a Hetek, a világ legfejlettebb hét ipari országának rendszeres egyeztető fóruma, melynek tagjai 1975 után az USA, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország, az NSZK, Kína és Japán voltak. (VPL 2005, 37; FISCHER 2005, 290)

5.13. A Carter–Brzezinski-doktrína. Meghirdetve 1980. január 23-án. Tömör összefoglalása: James E. Carter elnök egy hónappal Afganisztán szovjet inváziója után kijelentette: „Az USA kész akár fegyveres erőt is használni, ha a nemzeti érdekei sérülnek az olajellátás szempontjából létfontosságú Perzsa-öböl térségében.” Carter elnök nemzetbiztonsági tanácsadójaként Z. Brzezinski azáltal befolyásolta az USA külpolitikájának irányát, hogy azt a többpólusú világ viszonyaihoz igazította: „Ami ma létezik, és ami valószínűleg még egy jó ideig így is marad, az a bipoláris (katonai erejű) világ, számos állam kölcsönösen egymásra ható kapcsolatával. Gyakorlatilag két, egymást részben fedő háromszög, melyek közül az egyik vetélytárs-jellegű, a másik pedig kooperatív. A jórészt vetélkedő háromszög Amerikát, Kínát és a Szovjetuniót foglalja magában; a kooperatív Amerikát, Európát és Japánt.” (Idézi FISCHER 2005, 293)

5.14. A Reagan-doktrína. Meghirdetve 1983. március 8-án. Tömör összefoglalása: A Szovjetunió egy „morális rosszat képviselő gonosz birodalom”, amelyet le kell győzni. Nem sokkal ezután Ronald Reagan 1983. március 23-án (egy Orlandóban elmondott beszédében) bejelentette, hogy az USA egy olyan, részben a világűrbe telepítendő rendszer felépítését tervezi, amely az USA ellen indított nukleáris támadás ellen védi meg az országot úgy, hogy még a levegőben megsemmisítik az ellenséges rakétákat. Ez az SDI néven elhíresült terv sértette a békés világűr-szerződést, valamint a szovjet–amerikai ABM-szerződést (1972). (Az SDI-t később átnevezték, majd Clinton elnök adminisztrációja végleg leállította azt. VPL 2005, 557–558)

Reagan elnökségével kapcsolatos még két „elv”. Az egyik Reagan-elvet a kelet-európai kommunistaellenes mozgalmak nyílt támogatása jelentette. (O’SULLIVAN 2010, 264) A másik pedig az a Caspar Weinberger védelmi miniszter által 1984-ben meghirdetett elv, hogy az USA feltételekhez fogja kötni az amerikai katonák beavatkozását. Ez az elv 1999-ig élt, azután Clinton elnöksége alatt elhalt. (VPL 2005, 634)

Békés Csaba egyébként „kettős könyvelésnek” nevezi azokat a hidegháborús helyzeteket (a Ronald Reagan-i korszakon kívül az eisenhoweri időszakot is), amikor minden hangzatos retorika ellenére az amerikai fél valódi politikai célja a *modus vivendi* megtalálása volt a Szovjetunióval. (BÉKÉS 2012, 10–11)

5.15. Mihail Sz. Gorbacsovot 1985. március 11-én (mindössze három órával K. Csernyenko halála után) választották meg a Politburo tagjai az SZKP főtitkárává, és az új vezető szinte azonnal mind a bel-, mind a külpolitikában határozott irányváltást kezdeményezett. A *peresztrojka* (magy. *változás, átépítés*) és a *glasznoszty* (magy. *nyíltság, nyitottság*) jelszavai alatt megtúrta a gazdasági változásokat, a politikai másként gondolkodást, sőt társadalmi vitát kezdeményezett a Szovjetunióra váró reformokról. Gorbacsov külpolitikai téren is nagy változást jelentett, különösen a brezsnyevi idősakkal összehasonlítva. Az irányváltás egyik (szinte azonnali) jeleként Gorbacsov már Csernyenko pártfőtitkár temetésén (1985. március 13.) közölte az ott összegyűlt kelet-európai kommunista vezetőkkel, hogy a Szovjetunió nem fog beavatkozni a belügyeikbe. Ezután Gorbacsov 1988. december 7-én az ENSZ-ben tett bejelentést arról, hogy a Szovjetunió egyoldalúan csökkenti a szárazföldi haderejét mintegy 500 000 katonával. Az erőszakról való lemondást, pontosabban a katonai be nem avatkozást Kelet-Európa reformfolyamataiba egyesek *Gorbacsov-doktrínának* nevezik. 1989 decemberében a Málta partjainál tartott találkozón Gorbacsov közölte G. H. W. Bush amerikai elnökkel is, hogy a Szovjetunió nem fog beavatkozni a kelet-európai rendszerváltások folyamatába.

6. Mit jelentett a hidegháborús fegyverkezési verseny?

6.1. A hidegháborús fegyverkezési verseny azt jelentette, hogy az 1945 utáni időszakban (korábban nem látott méretű) fegyverfejlesztési és -felhalmozási verseny zajlott bizonyos országok között. A fegyverkezési verseny mind a *hagyományos*, mind a *nukleáris fegyverek* terén zajlott. Ez azt jelenti, hogy a hagyományos (konvencionális) fegyverek (kézifegyverek, tankok, ágyúk, repülőök, helikopterek, hadihajók stb.) mellett 1945-től nukleáris fegyverekkel bővült a katonai fegyvertár, és ezen a téren is vetekedés indult. 1945 után az országok nemcsak a hagyományos fegyverek, hanem a nukleáris fegyverek terén is vetélkedésbe kezdtek: előbb a két nagyhatalom, majd a felzárkózni akaró többiek is abban a tekintetben, hogy ki-nek van több, hatékonyabb és technikailag tökéletesebb hagyományos és nukleáris fegyvere. Ezt a vetekedést nevezzük átfogóan fegyverkezési versenynek.

A hidegháborús fegyverkezési versenyt érdemes minőségileg elkülöníteni a kor nemzetközi politikai eszközeitől és törekvéseitől. Nagyon leegyszerűsítve: egy dolog volt az állandó katonai készenlét, és más síkon zajlottak a valós politikai szándékok. Erre a kettősségre, a hidegháború dinamikájának *kiszámíthatatlanságára* utaltak olyan események, mint például az, hogy bár 1955 után a nagyhatalmak hátróztottan politikai megegyezésére törekedtek (sőt Genfben tárgyalások kezdődtek a nukleáris robbantások észlelésére és ellenőrzése tárgyában), ennek ellenére a Szovjetunió 1961. augusztus 31-én (demonstratív módon) végrehajtotta a történelem eddigi legnagyobb (50 megatonna) erejű kísérleti robbantását, sőt bejelentette, hogy ennél kétszer nagyobb töltetet is fel tud robbantani. (MAGYARICS No. 56, 24–25)

Békés Csaba úgy fogalmaz, hogy „a fegyverkezési verseny területén nem volt érdemi enyhülés”. (BÉKÉS 2012, 8) Továbbá a nagyhatalmi kapcsolatok stabilizálódása és a *détente* kapcsán mindkét nagyhatalomról elmondható, hogy a politikai *détente* csak a nukleáris fegyverek terén kialakult *egyensúly beálltával együtt* állhatott be, és csakis annak fennálltáig állhatott fenn. Ez azt jelenti, hogy mindkét nagyhatalom stratégiái csakis akkor tanácsolhatták a kölcsönös kapcsolatok lazábbá, megengedőbbé tételét, amikor már elég magabiztosnak érezték magukat katonai értelemben.

6.1.1. A *hagyományos* hadseregek hidegháborúbeli fontosságára utal, hogy mekkora szárazföldi hadseregeket tartottak fegyverben illetve állomásoztattak a szuperhatalmak a saját területükön és a világ más tájain.

Amikor a szovjet hadsereg végleg távozott Kelet-Németországból (1994. augusztus 31-én), akkor mintegy 500 000 fő hagyta el az addigi állomáshelyét; ebből 380 000 fő volt a szovjet hadsereg állománya (katonák és tisztek), a többi a családtagjaik. Összességében az NDK-ban állomásozó szovjet hadsereg az NDK saját hadseregének a kétszerese volt. Csehszlovákiában (ahol 1968 után állomásoztak szovjet katonák, és ahonnan az utolsó szovjet katona 1991. június 19-én távozott) 73 000 szovjet katona, 5200 civil dolgozó és azok 39 000 családtagja élt.

Az USA 1953-ban, a koreai háború végén rendelkezett a legtöbb, 3 millió 555 000 katonával. Ez a szám az 1960-as években 2 millió 700 000-re csökkent, majd 1968-ra visszakúszott 3,5 millióra. Az USA-ban Nixon elnök idején, 1971-ben szűnt meg a sorozás, akkor alakult ki a hivatásos hadsereg. (HAHNER 2006, 309) 1983 és 1989 között Nyugat-Németországban több mint 400 000 nem német nyugati katona állomásozott, köztük 337 000 amerikai, 55 000 brit és 10 000 francia. (HALMOSY 1985, 247) A hidegháború után jelentős csökkenésre került sor a hadseregek létszámát tekintve. Egyes adatok szerint 2003-ban az USA „katonai személyzete” 1 434 000 főt számlált; ennek 17–18%-a külföldön állomásozott, mégpedig 135 különböző országban.

6.1.2. Alább következik a hagyományos és a nukleáris fegyverkezés néhány összefüggése.

- (i) A hidegháború alatti *hagyományos* fegyverzet jelentőségét alapvetően az adta, hogy mindkét nagyhatalom értelmezése szerint a nukleáris fegyverek fontosak, de nem döntőek lettek volna egy esetleges háborúban. (MAGYARICS No. 56, 7) Vagyis mindkét szuperhatalom hadseregének stratégiai alapját a hagyományos fegyverzenél képezte.

A hagyományos hadászati gondolkodás fontos dokumentuma volt az 1950 áprilisában megalkotott NSC 68, amely egy Paul H. Nitze által szerzett amerikai nemzetbiztonsági tanulmány volt. Az NSC 68 értelmében az USA számára „bármely eszköz” megengedett volt avégett, hogy megingassa (destabilizálja) a Szovjetuniót. Nitze emellett kezdeményezte a hagyományos fegyverek fejlesztését azért, hogy ezáltal csökkentse a nukleáris háború veszélyét. Az NSC 68 szembefordulást jelentett G. F. Kennan korábbi elképzelésével, amennyiben a kennani *erőszakmentes* feltartóztatást elkezdte felváltani a *katonai* jellegű feltartóztatás. (VPL 2005, 483) Az NSC 68 által

adott stratégiai irány lett az alapja annak, hogy az USA katonai bázisokat, valamint komplex biztonsági-szövetségi rendszereket kezdett építeni a Szovjetunió körül (NATO, ANZUS, SEATO, CENTO stb.). (MAGYARICS No. 56, 7–8)

- (ii) A fegyverkezési verseny (a nukleáris is, de kiváltképp a hagyományos) rendkívül nagy *költségeket* jelentett a benne résztvevők számára. Az USA oldalán elmondható, hogy 1949 és 1979 között az USA védelmi kiadásai éves szinten kb. megtízszereződtek (11,5 milliárd dollárról 115 milliárd dollárra), ugyanakkor az összeg nem haladta meg a nemzeti össztermék (GNP) 4–5%-át. (JOHNSON 1991, 621) Ugyanezek az adatok a szovjet oldalon pontosan nem ismertek, de a becslések 10-15% körül mozognak. (Összehasonlításképpen: a NATO-hoz csatlakozott kelet-európai országok 2014-ben a nemzeti összterméküknek kevesebb, mint 1%-át költik a hadseregükre.)

Ebben a tekintetben érdemes figyelembe venni azt a szempontot, hogy az óriási méretű konvencionális fegyverkezéssel összehasonlítva a nukleáris fegyverkezés olcsóbbnak számított. Így válik érthetőbbé, miért szakított a költségvetési egyensúlyra sokat adó Eisenhower-kormányzat a rendkívül költséges NSC 68-cal, és miért fordult az annál kevésbé költséges nukleáris fegyverek felé. Más időkben viszont (más stratégiai célok hatása alatt) épp az ellenkezője történt. A rugalmasabb katonai válaszlehetőségekben gondolkodó Kennedy-adminisztráció például növelni kezdte a hagyományos védelmi kiadásokat, és erőteljesen fejlesztette a hagyományos szárazföldi, tengeri és légi erőket. (MAGYARICS No. 56, 14)

6.2. A fegyverkezési verseny az USA és a Szovjetunió első bevethető nukleáris fegyvereitől (1945 illetve 1949) kezdődött, folytatódott a hidegháború egész korszaka alatt, és megváltozott körülmények között és megváltozott szereplőkkel, de lényegében máig tart. Időközben sokat változott a fegyverkezési verseny résztvevőinek a köre, valamint a fegyverkezési versengés jellege. Például az USA 1945 és 1949 között nukleáris egyeduralommal rendelkezett (atommonopólium) egészen addig, amíg a Szovjetunió is kifejlesztette a maga nukleáris fegyverét. A mai hadászati versengésnek nagyon aktív részese Kína.

6.3. A fegyverkezési versenyt számos általános és konkrét, külső és belső tényező idézte elő és fokozta tovább (generálta). A fegyverkezési versenyt a *hagyományos fegyverzetek terén* alapvetően az generálta, hogy a Varsói Szerződés tömbje a hidegháború teljes ideje alatt jelentős fölényben volt ezen a területen. (MAGYARICS No. 56, 22)

Nukleáris téren általános versenyfokozó tényező volt, hogy idővel egyre több ország tett szert nukleáris fegyverre (pl. Nagy-Britannia 1952, Franciaország 1960, Kína 1964). 1957-ben az első sikeres szovjet interkontinentális ballisztikus rakéta kilövése (1957. augusztus 26.), majd alig két hónapon belül az első sikeres szovjet műhold fellövése (1957. október 4.) két olyan tényező volt, amelyek rámutattak az USA technológiai hátrányára; ezért is nevezték az eseményt az USA szempontjából „szputnyik-sokknak”. További versenyfokozó tényező volt, hogy (ha már nukleáris fegyverek nem lehettek) a hagyományos fegyverek felhalmozásába a világ szinte összes országa bekapcsolódott (mint például a kelet-európai kommunista országok).

A fegyverkezési vetekedés *jellegét* (méreteit, tempóját) leginkább az egymás feletti *ellenőrzés* (annak hiánya vagy megléte) befolyásolta. E tekintetben viszonylag nagy különbségek voltak a hidegháború egyes részkorszakai között. Nagyjából az 1960-as évekig kölcsönös kontroll nélkül zajlott a fegyverkezési verseny. Amint azonban az 1950-es évek közepén elmúlt a hidegháború „leghidegebb” korszaka, akkor a nagyhatalmi kapcsolatokban kezdett teret nyerni a „fegyverzetellenőrzés” elmélete és gyakorlata. (ISAACSON 2001, 93) A korszak közepétől a két nagyhatalom már egymást ellenőrizte, sőt a korszak végére bizonyos fegyvercsökkentési és -leszerelési lépésekre is sor került.

6.4. A fegyverkezési versenyhez kapcsolódik a hidegháború két *paradoxona*.

- (i) Ez első a „tartós feszültségből eredő tartós stabilitás” paradoxona – a terror stabilitása. (MAGYARICS No. 56, 22) Ez azt jelenti, hogy a fegyverkezési verseny és a nukleáris fegyverek léte a hidegháború folyamán két olyan tényező volt, amelyek folyamatosan bizonytalanságot, veszélyforrást, feszültséget jelentettek a világpolitikában. Furcsa módon azonban épp a tartós feszültség biztosított tartós stabilitást, mivel a felek valóban tartottak egymástól. E szerint az értelmezés szerint a fegyverkezési versenynek és a nukleáris fegyverek létének köszönhető, hogy a hidegháború során Európában nem került sor államok közti éles katonai összecsapásra. Miután a résztvevők rájöttek, hogy a nukleáris fegyvereket csak az emberiség pusztulásának árán lehetne használni, attól kezdve a nukleáris fegyverek *inkább politikai erőt* képviseltek, mint katonait. A paradox helyzetnek része volt, hogy egy ponton túl semmilyen felelős politikus vagy katona nem gondolhatta komolyan, hogy nukleáris fegyvert ténylegesen bevesse, annak ellenére, hogy azok nagy mennyiségben rendelkezésre álltak.

(ii) A második fegyverkezési paradoxon azt jelentette, hogy a fegyverkezési verseny terén addig nem következhetett be enyhülés, addig nem kerülhetett sor a nukleáris fegyverek befagyasztására vagy csökkentésére, amíg a két fél között nem állt be a kölcsönös elrettentés *egyensúlya* („az erők egyensúlyán alapuló stabilitás”). A Szovjetunió addig nem volt hajlandó tárgyalóasztalhoz ülni, amíg a bipoláris stratégiai fegyverzeti egyensúly (paritás) nem állt be. (MAGYARICS No. 57, 1) Ennek a paradox jelenségnek nemzetbiztonsági okai voltak. Az érintett országok ugyanis csak akkor kezdték magukat biztonságban érezni, amikor eljutottak a katonai erőnek arra a fokára, amelyen az ellenfelük is állt. És amikor ez megtörtént (kb. az 1960-a évek másik felében), akkor kerülhetett sor előbb kölcsönös fegyverzetkorlátozásokra, majd egyes fegyvertípusok fokozatos leépítésére.

6.5. A következőkben a nukleáris fegyverekkel kapcsolatos *alapfogalmakat* foglaljuk össze, valamint azt, hogy mi volt a nukleáris fegyverek *szerepe* a korszakban.

6.5.1. A „nukleáris fegyver” a láncreakció elvére épülő, nukleáris töltettel rendelkező bomba, tömegpusztító fegyver. (VPL 2005, 484) Fontos különbség, hogy a hagyományos fegyverekhez képest a nukleáris fegyverek összehasonlíthatatlanul nagyobb és (tömeg)pusztítóbb erővel rendelkeznek.

6.5.2. A nukleáris fegyverek fogalmi köréhez hozzátartoznak a (i) nukleáris fegyverkísérletek és (ii) a nukleáris hadászati triád vagy triász fogalma. (ISAACSON 2001, 94; MAGYARICS No. 57, 8) A „nukleáris hadászati hármás” magában foglalja a nukleáris töltetek célbajuttatására alkalmas nehézbombázó repülőket, a szárazföldi indítású interkontinentális rakétákat (ICMB), és a nukleáris rakéták indítására alkalmas tengeralattjárókat (SLBM). (FISCHER 2005, 315; MAGYARICS No. 57, 8) (iii) Harmadsorban a nukleáris fegyverek fogalomköréhez kapcsolódnak az őket kiszolgáló (mozgatásukra, irányításukra, üzembe helyezésükre stb. szolgáló) rendszerek, valamint a nukleáris rakéták elhárítására szolgáló védelmi rendszerek is; az utóbbiakat védelmi rakétarendszernek: ABM-nek (ang. *anti ballistic missile*) vagy BMD-nek (ang. *ballistic missile defence*) nevezik. (iv) Még tágabb fogalomként használatos a „nukleáris ütőerő” fogalma, amelybe beletartozik minden földi, tengeri és légi indítású nukleáris eszköz, plusz a hozzájuk kapcsolódó rakétavédelem. (MAGYARICS No. 56, 14)

6.5.3. A nukleáris fegyvereket a *hatóerejük* szerint szokás felosztani. A hatóerő mértéke a kilotonna vagy megatonna. Az 1 kilotonna erejű bomba hatóereje egyenlő 1000 tonna TNT robbanásának megfelelő erővel. Az 1 megatonna erejű bomba hatóereje egyelő egymillió tonna TNT robbanásának megfelelő robbanás erejével. 1945 augusztusában Hirosimában egy 13-18 kilotonna erejű, Nagaszakiban pedig egy 20–22 kilotonna erejű atombomba robbant.

A nukleáris fegyverekkel kapcsolatos a *célbajuttatás* kérdése. 1945-ben nagy hatótávolságú repülőgép (interkontinentális bombázó) vitte Hiroshima és Nagaszaki fölé az atombombát, és hasonló módon egy TU-2-es repülőből dobták le 1954. szeptember 14-én a szovjetunióbeli Tockoje falu környékén azt a 40 kilotonnás atombombát, amellyel élő embereken (köztük szovjet katonákon és német hadifoglyokon) szimulálták az atomháború körülményeit. Az első műhold űrbe való felküldése (1957) és az űrtechnológia fellendülése óta a nukleáris tölteteket egyre nagyobb hatótávolságú, interkontinentális ballisztikus pályán mozgó rakétákkal lehet célba juttatni. Szovjet–orosz oldalon már a hidegháború alatt léteztek, és 2014 után megújult formában továbbra és léteznek „nukleáris vonatok”, amelyek állandó mozgásban vannak, és úgy képesek nukleáris töltetek indítását végrehajtani, hogy külsőre alig lehet őket megkülönböztetni a vasúti fagyasztókocsiktól.

6.5.4. A rakétafegyverek a sugárhajtás elvén működő irányított lövedékek. A ballisztikus rakéták *ballisztikus röppályát* írnak le, azaz pályájuk kiszámítható (az indítási pont, a légellenállás, az indítóerő stb. alapján). Hatótávolságuk alapján a rakétafegyverek lehetnek: rövid hatótávolságú rakéták (SRBM, 500–1000 km); közepes hatótávolságú rakéták (IRBM, 1000–5000 km); interkontinentális ballisztikus (vagy hadászati) rakéták (ICBM, 20 000 km-ig terjedő hatótávolságú rakéták) (VPL 2005, 312, 540); illetve globális vagy orbitális rakéták. A nukleáris fegyverek kapcsán egyszerűsítve beszélhetünk *stratégiai* (azaz nagy hatótávolságú) és *taktikai* (kisebb hatótávolságú) nukleáris fegyverekről. (KENNAN 1984, 34)

A szárazföldi indítású rakéták rögzített kilövőhelyeken, leggyakrabban föld alatti silókban várják az indításukat. Interkontinentális rakétatesztek jelenleg is zajlanak. ICBM-indítás történt például 2009. június 29-én a kaliforniai Vandenberg légitámaszponttól, ahonnan Minuteman 3.-ast lőttek ki a Marshall-szigeteken található Kwajalein atoll irányába. Oroszországban 2008-tól a Vörös téri katonai parádé során mutatják be a legújabb rakétafegyvereket, mint például a 2006-ban hadrendbe állított, mozgó kilövőállomásra helyezett, nukleáris robbanótöltettel is felszerelhető Topol M nevű ICBM-et (NATO kódneve SS-27 Stalin), valamint az Iszkander nevű harcászati rakétarendszert.

6.6. Bár számos szakértő kortárs számára a fegyverkezési verseny az 1980-as évekre elképesztő méreteket öltött, és a nukleáris pusztító fegyverek terjedése egy „őrült, megállíthatatlan folyamatnak” látszott (KENNAN 1984, 120), tény, hogy a hidegháború nagy részében folyamatosan zajlott a nukleáris fegyverek *korlátozásának és betiltásának* a folyamata; az alábbi alpontokban ennek állomásait foglaljuk össze.

6.6.1. Mindezidáig Truman elnök volt az egyetlen ember, aki parancsot adott atomfegyver használatára, és az meg is valósult. Az emberiség azonban a nukleáris kísérletekből és balesetekből békeidőben is megtapasztalta, milyen súlyos következményei lehetnek egy nukleáris katasztrófának. Elrettentő példa volt 1986. április 26-án az ukrajnai Csernobilban felrobbant atomerőmű, vagy a Japán-beli fukusimai baleset 2011. március 11-én, amikor egy földrengés és az azt követő szökőár tett tönkre egy biztonságosnak vélt nukleáris erőművet. A nukleáris energia veszélyei miatt érthető, hogy már az 1950-es évek közepén, a klasszikus hidegháború alatt többször (1955, 1958, 1964, 1971) rendeztek olyan nemzetközi tudományos konferenciákat, amelyek a nukleáris háború elkerülésével illetve a nukleáris energia békés felhasználásával foglalkoztak. 1955-ben Genfben volt az első ilyen jellegű nemzetközi konferencia.

6.6.2. A részleges atomcsendszerződés vagy atomcsendegyezmény (ang. *Partial Test Ban Treaty*, PTBT); köttetett 1963. augusztus 5-én. Ezt a „nukleáris robbantási kísérletek betiltásáról szóló szerződést” az USA, a Szovjetunió és Nagy-Britannia képviselői írták alá Moszkvában. (MAGYARICS No. 56, 25; NÉMETH 2004, 369; HAHNER 2006, 291) A felek vállalták, hogy „betiltanak, megakadályoznak és nem hajtanak végre nukleáris fegyverrel történő semmiféle kísérleti robbantást [...] sem a légkörben, sem annak határain túl, beleértve a világűrt, sem víz alatt”. A szerződés azért kapta a „részleges” jelzöt, mivel a földalatti kísérleti robbantások lehetősége továbbra is nyitva maradt. (FILENE 1968, 362)

6.6.3. A világűr kutatásáról és békés felhasználásáról szóló szerződés; köttetett 1967. január 27-én. (HALMOSY 1985, 7)

6.6.4. Az atomsorompó-szerződés (ang. *Nuclear Non-Proliferation Treaty*, NPT); köttetett 1968. június 12-én, hatályos 1970. március 5-től. Ez a nemzetközi egyezmény a nukleáris fegyverek elterjedését volt hivatott megakadályozni. Az volt a célja, hogy a lehető légszélesebb körben megakadályozzák a nukleáris fegyverek elterjedését azáltal, hogy az ezzel rendelkező országok *nem adják tovább* a nukleáris tudást és technikát újabb államoknak. A szerződés tervezetét az USA és a Szovjetunió közösen terjesztette elő 1968. május 31-én, és az ENSZ Közgyűlése 1968. június 12-én fogadta el. 1976-ra 96 állam ratifikálta, viszont az egyezményt nem írta alá Franciaország, a Kínai Népköztársaság, India és Izrael. Az eredeti 25 éves hatály után az atomsorompó-szerződést 1995-ben meghatározatlan időre meghosszabbították. (VPL 2005, 67)

6.6.5. Az 1970-es évek elejéről három kisebb bizalomerosztó megállapodást tartunk számon: (i) a nukleáris fegyvereknek a nemzetközi vizek alatti óceánfenékről való kitiltásáról szóló szerződést, más néven a tengerfenék atommentesítéséről szóló szerződést (1971. február 11.) (HAHNER 2006, 311; HALMOSY 1985, 7); (ii)

az atomháború kirobbanásának veszélyét csökkentő intézkedésekről szóló megállapodást, vagy más néven amerikai-szovjet egyezményt az atomháború véletlen kirobbanásának elkerüléséről (ang. *Agreement on reducing the risk from accidents relating to nuclear weapons*) (1971. szeptember 30.) (VPL 2005, 438; HALMOSY 1985, 8); valamint (iii) az amerikai-szovjet egyezményt a nukleáris háború elkerüléséről (1973. június 22.). (HALMOSY 1985, 8) A véletlen nukleáris összetűzések megakadályozása végett egyébként a NATO a saját oberammergaui tréningközpontjában tudatosan képezte a katonatisztjeit arra, hogyan kell körültekintően eljárniuk egy esetleges nukleáris csapás esetén (BERND–NATE–FISCHER 9), s minden bizonnyal saját hatáskörben ugyanezt tették a Varsói Szerződés tagállamai is.

6.6.6. Megállapodás a nyílt tengeri katonai incidensek megelőzéséről (ang. *Agreement on the prevention of incidents on and over the high seas*). Kötetett 1972. május 25-én. A hidegháborúnak ez a ritkán említett egyezménye a két szuperhatalom bizalomerősítő lépéseinek egyike volt. Az USA és a Szovjetunió közti megállapodás értelmében a felek egyebek mellett tartózkodtak az egymás elleni provokatív incidensektől (amelyek korábban gyakoriak voltak a nyílt tengeren), így ez az egyezmény is hozzájárult a nemzetközi kapcsolatok nyugodtabbá, kiszámíthatóbbá tételéhez. (LYNN-JONES 1985) A 2010-es évek fejleményei igazolják a nyílt tengeri katonai incidensek megelőzéséről szóló nemzetközi megállapodás fontosságát, mert például 2012 és 2014 között Kína térfoglalása során a Dél-kínai-tengeren számos alkalommal került sor ilyen típusú provokációkra, incidensekre.

6.6.7. A SALT I. egyezményt Nixon amerikai elnök és Brezsnyev szovjet főtitkár írta alá 1972. május 26-án. A SALT I. a stratégiai atomfegyverek *korlátozásáról* szóló első fontos egyezmény volt, amely egyfelől az interkontinentális támadórakéták (ICBM) korlátozásáról, másfelől az ezek elhárítására szolgáló ún. ABM-rendszerek kiépítésének a korlátozásáról rendelkezett.

A SALT I.-et aláíró két állam a következőket vállalta: (i) öt évre befagyasztották az ICBM rakéták és azok indítóberendezéseinek felső számát; (ii) öt évre befagyasztották a tengeralattjáróról indítható ballisztikus rakéták (SLBM) felső számát; valamint (iii) korlátozták a ballisztikus rakétaelhárító-rendszerek (ABM) telepítését. A SALT I. *nem csökkentette* a megnevezett hadászati eszközök számát, csupán 1972. július 1-jei állapotban *korlátozta*, vagyis befagyasztotta azokat. (VPL 2005, 553) A szerződés emellett leszögezte az „egyenlőség” és a „kölcsonös biztonság” elvét a két szuperhatalom viszonylatában, s ezzel a *détente* nemzetközi kapcsolatainak fontos mérföldkövévé vált.

A SALT I. folytatását, a SALT II.-t Carter elnök és Brezsnyev főtitkár ugyan aláírták 1979 júniusában (HAHNER 2006, 324), azt azonban az USA Kongresszusa nem hagyta jóvá (főleg a Szovjetunió afganisztáni agressziója miatt). Ennek ellenére a SALT II. rendelkezéseit az USA magára kötelezőnek tartotta. (MAGYARICS No. 57, 10)

6.6.8. Az ABM-szerződés (1972). Az USA és a Szovjetunió közti ABM-szerződés a SALT I. szerződés részét képezte. Az ABM azt jelentette, hogy a két szerződő fél a saját országában nem épített ki átfogó (azaz az egész ország területét lefedő) rakétaelhárító (ang. *Anti Ballistic Missile*, ABM) rendszereket. A SALT I. országonként két ABM-rendszert engedélyezett. (MAGYARICS No. 57, 8–9) A 30 évre kötött szerződés teljesítését műholdas megfigyeléssel ellenőrizték egészen addig, amíg G. W. Bush amerikai elnök 2001. december 13-án (három hónappal 9/11 után) bejelentette, hogy az USA felmondja az ABM-szerződést. (VPL 2005, 9; MAGYARICS 2008, 149) Érvelésében Bush elnök arra hivatkozott, hogy az ABM szerződés „hátráltatja az amerikai kormányt abban a képességében, hogy lakosait megvédje a terroristák vagy a lator államok oldaláról fenyegető veszélyek ellen”.

6.6.9. Amerikai-szovjet szerződés a föld alatti atomkísérletek korlátozásáról, más neveken *küszöbszerződés* (ang. *Threshold Test Ban Treaty*), vagy Nixon–Brezsnyev atomkísérlet-korlátozási egyezmény. Ez a szerződés a föld alatti kísérleti atomrobbantások erejének felső határát állapította meg. Kötetett 1974. június 27.–július 3-án. (MAGYARICS No. 57, 10; HALMOSY 1985, 8)

6.6.10. A Ford–Brezsnyev-megállapodás (más néven vlagyivosztoki megállapodás) bizonyos meghatározott hadászati támadófeigyverek számának maximálásáról, azaz felső korlátjáról szolt. Kötetett 1974. november 23–24-én. Ez az egyezmény a nukleáris hadieszközök két konkrét kategóriájának: a *stratégiai rakéták* és a *nehézbombázók* fejlesztésének a mennyiségi és minőségi korlátozását jelentette az USA és a Szovjetunió vonatkozásában. (VPL 2005, 42; HALMOSY 1985, 8)

6.6.11. Az INF-szerződés a földi indítású, nukleáris töltettel ellátott közepes és annál rövidebb hatótávolságú rakéták, valamint a hozzájuk kapcsolódó fegyverrendszerek leszerelésére és tiltására vonatkozó megállapodás volt. Kötetett Washingtonban 1987. december 8-án, hatályos volt 1988. június 1-től. A Reagan–Gorbacsov-időszak alatt tető alá hozott szerződés címe: „The Intermediate-Range and Shorter-Range Nuclear Forces [INF] Treaty” azaz „Szerződés az USA és a Szovjetunió között a közepes és rövidebb hatótávolságú nukleáris rakéták felszámolásáról”. (NÉMETH 2004, 574)

Az INF volt az első olyan egyezmény, amely egy bizonyos nukleáris fegyverfajta teljes leszerelését, azaz e fegyverek *megsemmisítését* mondta ki (MAGYARICS 2008, 175), aminek a jegyében Európából 2611 közepes hatótávolságú rakétát vontak ki. Ezt a szerződést szokás az USA és a Szovjetunió közötti „kettős nullamegállapodásnak” is nevezni, mivel ez volt az első valódi leszerelési megállapodás, amely 2-3 éven belül teljesen felszámolta a rövid és a közepes hatótávolságú ballisztikus rakétákat, valamint a hozzájuk kapcsolódó teljes fegyverrendszereket. A két fél az INF-ben vállalt leszerelési vállalásait 1991-re teljesítette. (VPL 2005, 310)

6.6.12. A START-szerződés(ek) az USA és Oroszország között 1989 után kötött fegyvercsökkentési szerződés(ek)e)t jelentette. (START = ang. *Strategic Arms Reduction Treaty*) A szerződés-előkészítő tárgyalások az USA és a Szovjetunió között még 1982. július 29-én kezdődtek Genfben. A megbeszélés-sorozat végén három szerződés megkötését és hatályba léptetését tervezték: START I. (1991. július 31.), START II. (1993) és START III. (2002). A SALT-szerződéshez képest a START nemcsak korlátozta, hanem *ténylegesen csökkentette* a világban lévő atomfegyverek számát. A két fél vállalta, hogy a szerződés életbe lépését követő években (1994. december 5-től számítva) 60%-kal csökkenteni fogják a saját atomtölteteik számát. (VPL 2005, 566)

Mivel a START II. és III. szerződések kudarcba fulladtak, az életbe lépett START I. hatálya pedig 2009 decemberében lejárt, ezért a két nagyhatalom 2010. április 8-án Prágában megkötötte a New START nevű egyezményt. A New START a stratégiai nukleáris rakétaindító állomások számának felére csökkentését irányozta elő, hatálya pedig 2021-ig tart. A nukleáris fegyverek csökkentésének újabb jelzéseként 2013. június 19-én Obama amerikai elnök egy Berlinben mondott beszédében azt javasolta, hogy az USA és Oroszország további egy harmaddal csökkentse a nukleáris arzenálját.

6.6.13. Átfogó atomcsendszerződés (ang. *Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty*, CTBT). Az átfogó atomcsendszerződést (mint az 1963-as részleges atomcsendszerződés folytatását) az ENSZ Közgyűlése 1996. szeptember 10-én fogadta el. Tartalma szerint a szerződés megtilt minden nukleáris kísérletet minden közegben és minden (akár katonai, akár civil) céllal. A CTBT ratifikációja jelenleg is tart. 2014 végén 163 ország ratifikálta, 20 másik állam pedig már aláírta, de még nem ratifikálta. Obama elnök többszöri próbálkozása ellenére az amerikai Szenátus még nem hagyta jóvá.

2014 végi állapot szerint a két szuperhatalom eltérő erőhelyzetben van a nukleáris fegyverek számát tekintve. Amíg ugyanis az USA kb. 200 nukleáris bombával rendelkezik (beleértve a Németországban, Olaszországban, Belgiumban, Hollandiában és Törökországban található katonai bázisain), addig Oroszországnak becslések szerint mintegy 5000 darab különböző kategóriájú nukleáris eszköze van.

9. számú táblázat: A két szuperhatalom egyes stratégiai hadászati fejlesztéseinek kezdeti éve

	USA	SZU
Atombomba	1945	1949
Interkontinentális bombázók	1948	1955
Hidrogénbomba	1952	1953
Atomtengeralattjárók	1954 1972-ben 44 db	1958 1972-ben 67 db
Középhatótávolságú rakéták	1957	1957
Ballisztikus tengeralattjáró-rakéták	1960	1957
Interkontinentális ballisztikus rakéták	1960	1959
MIRV	1970	1974

10. számú táblázat: Az 1945–1998 között végrehajtott összes atomrobbantás száma, a végrehajtó ország végrehajtott robbantásainak csökkenő sorrendjében

USA	1032
Szovjetunió / Oroszország	715
Franciaország	210
Nagy-Britannia	45
Kína	45
India	4
Pakisztán	2
Összesen	2053

Megjegyzés a 10. számú táblázathoz: Az adatok forrása egy mozgó térkép, amelyet Isao Hashimoto japán művész készített. Az összes adatban benne foglaltatnak a Manhattan-terv keretében végrehajtott robbantásoktól a Hirosimára és Nagaszakira ledobott bombákon át a Pakisztán által 1998-ban végrehajtott 2 kísérletig minden robbantás. Nincs viszont beleszámolva az a nem megerősített két kísérleti robbantás, amelyeket Észak-Korea hajtott végre a 2010-es években.

Lásd: http://www.youtube.com/watch?v=_W_ILhBt8Vg [Letöltve: 2013.07.18]

7. Hogyan függött össze a dekolonizáció a hidegháborúval?

7.1. A *dekolonizáció* a gyarmati állapotból való megszabadulást, felszabadulást jelenti, a *dekolonizált ország* pedig az, amelyikben a dekolonizációs folyamat lezajlott. A kolonizáció–dekolonizáció lényege évszázadokon át nem változott, azonban e két fogalom több fontos jelentésárnyalattal rendelkezik, amelyeket alább pontosítunk.

7.1.1. Az egyik pontosítandó jelenség a *gyarmatosító* és a *gyarmat*(osított) közti viszony, amely laikus megközelítésben azon az éles kettősségen (dichotómián) alapul, hogy amíg az előbbiek mindig erőszakos és kapzsi uralkodók, addig az utóbbiak mindig megalázott és kismizmizett leigázottak voltak. Bár a gyarmatosítás alapvetően erőszakos és az őslakosságra káros volta nem kétséges, számos példa van arra, hogy a gyarmatosítás mint folyamat az adott területre vagy lakosságra pozitív következményekkel is járt.

7.1.2. A gyarmatosító és a gyarmat kapcsolatához tartozik, hogy a dekolonizáció fogalma idővel kibővült a „nemzeti jelleggel” és „nemzeti célokkal”. Korábban nem, de a 20. században már általánosak voltak az olyan utalások (elsősorban a gyarmatosítottak szájából), amelyek a gyarmatosítás–gyarmatosítók elleni harcot „nemzeti küzdelemnek”, „nemzeti felszabadításnak” állították be. E jelenségnek volt történelmi alapja, amennyiben egyes modern nemzetek születése valóban egybeesett a gyarmati függés végével (pl. az USA esetében), viszont a későbbi dekolonizációk során a „nemzeti küzdelem” sokszor alaptalan vagy megtévesztő jelszóvá vált.

7.1.3. A gyarmatosítást mint folyamatot több szempontból lehet megközelíteni. A legismertebbek a földrajzi felfedezések „áldásai”, tehát az, hogy az európaiak „felfedezték a világot”, valamint hogy megismertük a cukrot, teát, indigót, gyapotot, kakaót, kávé, dohányt stb. Az európai gyarmatosítók zsákmányoltak, s közben megismerték a világot. Elkezdődött a világ kultúrnövényeinek kontinensek közti keveredése. Miközben önző érdekből gyarmatokat létesítettek, a portugálok és a spanyolok, majd az őket követő hollandok, franciák, angolok, belgák stb. leírták a Földet, beleértve az ottani emberek, vallások, növények és állatok másságát. Ebből a szempontból a felfedezések és a gyarmatosítás jelentik a világ *globalizálódásának* vagy *mondializálásának* a kezdetét. (RÁKÓCZI 2009, 385–386, 401)

7.1.4. A gyarmatosításhoz kapcsolódó számos részlet alig ismert, holott ezek ugyanolyan fontosak a folyamat megítéléséhez, mint a közismert gyarmati eredetű fogyasztási cikkek. Csupán néhány példa: Léteztek *ültetvényes gyarmatok*, amelyek a profitmaximalizálást szem előtt tartva a vadkapitalizmus körülményei között tökélyre fejlesztették a monokulturális gazdálkodást (pl. a Karib-tengeri cukornád-ültetvényeken). (PAPP 2009, 418) A gyarmatosítás sokáig *magánvállalkozásnak* számított, mert benne jellemzően magáncégek vettek részt (mint például a Brit vagy a Holland Kelet-indiai Társaság); a gyarmatszerzés *állami* prioritássá tétele későbbi jelenség. (SZÁNTÓ 2009, 348, 427) Mindez azt jelenti, hogy a kolonizációnak igen nagy szerepe volt az európai kapitalizmus kialakulásában és az eredeti tőkefelhalmozás folyamatában, aminek a „gyümölcsseit” az egykori gyarmattartó államok azóta is élvezik.

7.1.5. A kolonizációnak nem tagadhatók le a legszomorúbb fejezetei. Ezek között említendő a *fekete bőrű rabszolgák* tömeges „importja” az Atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelem során, a brutális rabszolgatartás és a vele járó népirítás. (SZÁNTÓ 2009, 441) Még a gyarmatosítás legenyhébb formái is messzeható károkat okoztak. Jellemző, hogy a 20. század elején Afrika területén nem létezett középfokú oktatás, egyetem pedig csak elvétve akadt, az is csak fehérek számára. (NÉMETH 2006, 92) A gyarmatosítás, tehát a helyi lakosok és a helyi erőforrások erőszakos és teljes kizsákmányolása és megalázása utólag semmivel nem menthető. Nem véletlen, hogy az egykori gyarmatosítók intézményesen is mintegy vezekelnek a korábban elkövetett bűnökért például a gyarmati múltat megidéző történeti múzeumok formájában.

7.2. A dekolonizáció nem 1945-ben kezdődött, hanem sokkal korábban. Valójában mind a kolonizáció, mind a dekolonizáció igen hosszú időszakok, több történelmi koron átívelő folyamatok voltak. Gyarmatok (kolóniák) nagyon régóta léteztek. Például az ókori görögök módszeresen gyarmatosították a kis-ázsiai partvidéket; a görög anyavárosok (*metropoliszok*) szinte versengtek, ki tud több gyarmatvárost alapítani. Az *újkori gyarmatosítás* a földrajzi felfedezésekkel vette kezdetét, és a 20. század elején érte el a csúcspontját (SZÁNTÓ 2009, 430), tehát egy legalább háromszáz éves folyamatról beszélünk. *Ellenétes irányú folyamatként* a dekolonizáció is egy majd kétszáz éves folyamatot jelent. Kezdetre a 18. század végére tehető (pl. az USA függetlenedése), majd a 19. században zajlott le a legösszefüggőbb (portugál és spanyol) dél-amerikai gyarmatok függetlenné válása. A folyamat az első és a második világháború alatt felfokozódott, új lendületet vett, ezután 1945-től Ázsiában folytatódott, végül utolsóként Afrikában zajlott le.

A kolonizációnak máig van néhány érdekes „maradványa”. Ilyen például, hogy Nagy-Britannia máig birtokolja Gibraltárt (emiatt rendszeresen konfliktusa van Spanyolországgal), vagy hogy Ceuta és Melilla, ez a Marokkóba illeszkedő két terület (a Gibraltári-szorossal átellenben) máig „történelmi spanyol felségterület”.

7.3.1. A 20. század (és főleg a két világháború) legalább két ok miatt adott új lendületet a dekolonizációnak. (i) Az első ok a gyarmatokról származó katonák háborús szereplése és áldozatai voltak, amelyeket méltányolni lehetett és kellett. A francia hadsereg például már az 1870–1871-es francia-porosz háborúban is bevett gyarmatokról származó katonákat, akiknek a szerepe 1914-ben és 1939-ben tovább fokozódott. Mindkét világháborúra igaz, hogy a későbbi győztesek komoly emberi és anyagi segítséget kaptak a gyarmataiktól. Cserébe a gyarmattartók és a gyarmatok között bizonyos ígérek, előzetes egyezségek születtek a háborút követő helyzetről. Az Indiai Nemzeti Kongresszus 1940-ben például úgy határozott, hogy India kész a háborúban együttműködni Nagy-Britanniával, ha a háború után az ország teljes függetlenséget kap. (NÉMETH 2006, 86) (ii) Másodsorban a dekolonizációt felgyorsító tényezőnek számítottak az egyes gyarmatokon működő baloldali mozgalmak és pártok, amelyek a második világháború alatt antifasiszta álláspontot képviseltek, így tekintélyük és befolyásuk 1945 után a fasizmus bukásával megnőtt.

7.3.2. A gyarmattartók tettek bizonyos lépéseket, hogy modernizálják vagy „europaizálják” a gyarmatok közigazgatási és politikai helyzetét. (RÁKÓCZI 2009, 386) Az ún. gyarmatügyi irodák révén külön állami figyelmet szenteltek a gyarmatoknak már a 18. századtól, és fokozatosan az adók és a vámok rendszerét is kiépítették. (PAPP 2009, 413–414) Az első világháború után egyes egészségügyi ol-tásokat is kiterjesztették az afrikai városi népeiségre, gazdasági megfontolásokból elsősorban a bányá- és ültetvényes munkásokra. (NÉMETH 2006, 94) Az 1920–1930-as évek komoly változásokat jelentettek a közlekedés és a kommunikáció terén, aminek köszönhetően megnőttek az Afrikából kiáramló export lehetőségei.

7.3.3. A változásra utaló jelek és folyamatok ellenére a 20. század első felében érvényes volt, hogy a gyarmatok lakossága, és elsősorban az őket képviselő helyi (jellemzően nyugati egyetemeken tanult) szűk értelmiség tarthatatlannak ítélte a gyarmati sorban elők helyzetét. A gazdasági kizsákmányolás mellett az elégedetlenség legnyilvánvalóbb oka a gyarmatokat érő *hátrányos megkülönböztetés* volt. Például diszkrimináció érvényesült a földtulajdon, a bankkölcsönök, az oktatás terén; a gyarmatokon szolgáló, és többségében az ottaniakból álló hadseregekben a tisztii rangok rendszerint az európaiak számára voltak fenntartva. (NÉMETH 2006, 88) A bennszülött lakosságnak nem voltak politikai jogai azután sem, hogy Európa legtöbb országában a jogkiterjesztés megtörtént, vagy ha volt választójoguk, akkor az feltűnő aránytalanságot mutatott az anyaországbeli helyzethez képest.

7.4. Bár a gyarmatokról származó katonák derekasan helytálltak az antant hadseregeiben, és bár a „gyarmati rendszer igazságos lebontása” Woodrow Wilson amerikai elnök 1918. januári tizennégy pontjai között is szerepelt, ennek ellenére a gyarmatok területe 1918 után nemhogy csökkent volna, de jelentősen nőtt. Csúpán a két legnagyobb gyarmattartóra figyelve: 1920 után Franciaország és Nagy-Britannia birtokolta Afrika 30 millió négyzetkilométernyi területének négy ötödét. (NÉMETH 2006, 90) A valóságban az első világháború után tovább nőtt az európai gyarmattartó országok szerepe Afrikában, sőt a második világháború végén – miután Egyiptom és Etiópia brit katonai megszállás alá került, Libériában pedig amerikai csapatok állomásoztak – a sajátos helyzetű Dél-Afrikán kívül nem volt független ország a kontinensen. (NÉMETH 2006, 90, 101)

7.5. A gyarmatok szerepét, jelentőségét a két világháború közti időszakban jól jelzi, hogy a gyarmati kérdés (konkrétan a gyarmatok visszakövetelése) még „a weimari Németország külpolitikájának is az egyik sarokköve” volt. A háború alatt nemcsak Hitler álmodozott egy „német gyarmatvilágról” (NÉMETH 2006, 99–100), hanem W. Churchill (egykori gyarmatügyi miniszter) is elképzelhetetlennek tartotta még 1945-ben is, hogy Nagy-Britannia önként feladja tengerentúli területeit. Időközben azonban a gyarmati függetlenedési küzdelem formát váltott, ugyanis *erőszakosabbá* (militánsabbá) vált. Bár már 1945 előtt is voltak esetei az agresszív dekolonizációnak (pl. Marokkóban 1921-ben háborút indítottak a franciák ellen; NÉMETH 2006, 96), a fegyveres összetűzések 1945 után szaporodtak meg, például 1948-ban Malájföldön fegyvert fogtak a britek ellen. (FRIEDMANN 2005, 12).

7.6. Az alábbiakban az 1945 utáni dekolonizációt mint a hidegháborús nemzetközi kapcsolatok egyik tényezőjét vizsgáljuk.

7.6.1. A *dekolonizáció* legközvetlenebb *következménye* 1945 után az volt, hogy a két hagyományos gyarmattartó európai nagyhatalom, Nagy-Britannia és Franciaország, gyarmatai elvesztése miatt elveszítette a nagyhatalmi pozícióját, vagy legalábbis emiatt mindkettőnek nagyon meggyengültek a nemzetközi pozíciói. A dekolonizációs folyamat erősen hozzájárult, hogy 1945 után átrendeződött, pontosabban két nagyhatalomra szűkült a nemzetközi szintér.

A közvetlenül a második világháborút követő időszak *legjelentősebb*, legnagyobb hatású dekolonizációjának India függetlensége (1947. augusztus 14.) és a (kommunista irányítású) Kínai Népköztársaság kikiáltása (1949. október 1.) számított, noha akkor már egyik említett ország sem volt valódi gyarmat. Az első *legkorábbi* tényleges gyarmati felszabadító háború Indokínában tört ki 1945-ben Ho

Si Minh vezetésével, a második pedig a holland uralom alatt álló Holland Kelet-Indiában. Az előbbit a franciák ellen vívták, és 1954-ben francia vereséggel végződött (MAGYARICS 2008, 75); az utóbbiban 1945 augusztusában (tehát rögtön a világháború végén) a „nemzeti ellenállás” vezetőjeként Szukarno kinyilvánította „Indonézia” függetlenségét, és az ország első köztársasági elnökeként fegyveres küzdelmet hirdetett a gyarmatosítók ellen. Az 1945–1949 között dúló háború után Indonézia 1949. december 27-én formálisan függetlenné vált. Közben azonban Hollandia egy holland-indonéz közös királyságot is létrehozott (perszonálunió), amely 1956. június 8-ig fennállt.

7.6.2. A dekolonizáció az 1950-es és az 1960-as évek jelentős nemzetközi politikai eseményévé vált. A változások jeleként az ENSZ Közgyűlése „A gyarmati országok és népek függetlenségének megadásáról” szóló 1514. sz. határozata (Dekolonizációs nyilatkozat, 1960. december 14.) kimondta, hogy a kolonializmus, a más népeken való uralom ellentétes az ENSZ alapokmányával. Bizonyos szempontból állítható, hogy a „hidegháborús vetélkedés súlypontja az 1960-as évek elején átkerült az ún. harmadik világba”. (MAGYARICS 2008, 120)

Az alábbiakban összefoglaljuk azt a három okot, amelyek szerepet játszottak abban, hogy a világ nemzetközi ügyeiben *megnőtt az „új területek” súlya*, szerepe és beleszólása.

- (i) Az új és újabb függetlenné vált ázsiai és az afrikai országok helyet kaptak az ENSZ-ben. Az ő ENSZ-beli jelenlétük megváltoztatta az addigi arányokat, a szavazataik által pedig megnőtt a szerepük a világpolitikában. (MAGYARICS 2008, 122)
- (ii) A gyarmatok egyre inkább tudatára ébredtek, micsoda nyersanyagkincs birtokában vannak. Ez igen komoly fejlődési lehetőségeket, egyben zsarolási alkalmat tartogatott számukra. Nem véletlen, hogy az új indonéz köztársasági kormány egyik első lépésével (annak tudatában, hogy Indonézia az egyéb értékes nyersanyagok mellett a világ egyik legnagyobb olajkitermelője) államosította az indonéziai olajérdekeltségeket, ami azt jelentette, hogy erőszakkal elvette azokat a holland és nemzetközi magántulajdonosoktól. De példa lehet belga Kongó is, amely óriási kiaknázható urániumkészlettel rendelkezett egy olyan korban, amikor a nukleáris fegyverekhez szükség volt erre az anyagra. Ahogy G. F. Kennan fogalmazott: „A harmadik világbeli rendszerek cinikusan viszonyultak mindkét szuperhatalomhoz, *megpróbálva kihasználni őket*, nyilvánvalóan mindegyiküktől igyekezve megszerezni, amit csak lehetett.” (KENNAN 1984, 18)

(iii) Érdekes módon mindkét hidegháborús szuperhatalom visszatért ahhoz a (portugálok által a korai felfedezések során alkalmazott) gyakorlathoz, hogy a saját neokolonializmusuk során nem vettek birtokba nagy földterületeket, csak a partvidéki *geostratégiai pontokra* tartottak igényt. (SZILÁGYI 2009, 393) Ez a jelenség figyelhető meg abban, ahogy például a Szovjetunió kialakította a maga „afrikai stratégiai négyszögét” (FISCHER 2005, 302), azaz Guinea Bissau, Angola, Mozambik és Etiópia négyesét, ahol hadihajó- és tengeralattjáró-kikötők létesültek (pl. Port Berbera vagy Port Kismayo). Ez volt a dekolonizáció egyik hadászati-kommunikációs következménye, melynek során a világ egykor jelentéktelen periférikus területei (Kuba, Fülöp-szigetek, Guam, Diego Garcia stb.) felértékelődtek, és immár fontos stratégiai pontokká váltak. (SZILÁGYI 2009, 401) Az indonéziai események is nézhetők ebből a szempontból: Indonézia Délkelet-Ázsia stratégiai helyén található, a tengeri hajózás szempontjából ugyanis a Malakka-szoros fontos átjáró nemcsak a délkelet-ázsiai térség felé, hanem kulcsa Ausztrália és Új-Zéland megközelítésének is. (NEWTON 2012, 275)

7.6.3. A dekolonizáció mind politikai, mind gazdasági szempontból különösen bonyolult helyzeteket eredményezett, különösen ott, ahol erőszakkal ment végbe. Ezeket összefoglaló néven *poszt-koloniális konfliktusoknak* nevezzük. (GYÁRFÁS 2014, 7)

A(z Európából nézve távoli) gyarmatok és az anyaország közti gazdasági kapcsolat kölcsönös és kétirányú volt, s ha ez megroppant, az nemcsak a gyarmattartóra hatott ki negatívan, hanem megroppanthatta magát a gyarmatot is. Indonézia esete mutatta, és számos afrikai ország esete is igazolta, milyen tragikus következményekkel járhatott a dekolonizáció, ha megbomlott a gyarmattartó és a kolónia közti kapcsolat. „Kelet-Indiában” ugyanis nemcsak Hollandia vesztett el egy ropant gazdag nyersanyagbázist, hanem Indonézia is elveszítette Hollandiát mint jelentős gazdasági felvevő piacát.

A gyarmatosítók távozása után a dekolonizált országok gazdasága rendszerint stagnálni kezdett. Sok dekolonizált afrikai országban nagyon gyors „afrikinizáció” zajlott le, ami azt jelentette, hogy az eltávozott (önként elment vagy elüldözött) európaiak után helyi emberek vették át a hatalmat. Ezáltal teljesen kiszorították az egykori „fehér angolszász protestáns gyarmatosítókat”. (SZÁNTÓ 2009, 441) Az új helyi elit azonban nem mindig volt képes betölteni a távozók után maradt űrt. A bizonytalan gazdasági állapotban lévő országok sokszor külföldről ültettek át (sokszor nem a helyi viszonyoknak megfelelő) gazdasági modelleket. Egyes helyeken, ahol a szovjet példa (pl. az iparosítás) vonzónak látszott, ún. „fejlesztési diktatúrák” alakultak ki (Németh István kifejezése).

A sikertelen dekolonizációk megnyitották az utat, hogy a hidegháború két nagyhatalma különféle módokon magához édesgesse, csábítsa a kiszolgáltatott (mert alulfejlett társadalommal és infrastruktúrával rendelkező) országokat nemcsak Afrikában, de bárhol a világon. Az effajta beavatkozásra rengeteg példa akad a hidegháborúból. Említhető például a független Indonézia, amely Szukarno elnök ideje alatt szovjet- és Kína-barát politikát folytatott, majd miután Szuhartó tábornok puccsot követett el, azután Indonézia elkötelezte magát a Nyugat mellett. (VPL 2005, 308)

A dekolonizált országok politikai-gazdasági bizonytalanságainak a „kiaknázását” mindkét hidegháborús nagyhatalom stratégiai célnak tekintette. Ez különösen visszásnak ítéelhető, ha azt vesszük, hogy az USA és a Szovjetunió olyan nagyhatalmak voltak, amelyeknek nem volt gyarmati-imperiális múltjuk, sőt inkább programszerűen küzdöttek az ellen. A dekolonizált országokkal való kapcsolattartásban a politikai és gazdasági érdekek mindkét nagyhatalom oldalán mindvégig igen fontos szempontnak számítottak. A nekik nyújtott *katonai* segélyek nemcsak az USA, de a Szovjetunió külpolitikájának is szerves részei voltak. Fischer Ferenc állapítja meg, hogy 1955 és 1984 között a Szovjetunió mintegy 90 milliárd dollár értékben exportált fegyvert az „antikolonialista és antiimperialista nemzeti felszabadító törekvések” támogatása céljából, ezzel együtt mintegy 70 000 fejlődő országból származó katona és tiszt kapott szovjet kiképzést. (FISCHER 2005, 322) Emellett a Szovjetunió megtűrte, hogy egyes (nem nagyhatalom) kommunista országok idővel maguk is a forradalmi mozgalmak importőrévé váljanak, mint például Kuba, amely katonai egységekkel vitte a baloldali forradalmi mozgalmat Közép- és Dél-Amerikába, később Afrikába. (JOHNSON 1991, 610)

7.6.4. Az USA (maga is egykor brit uralom alól szabadult kolónia) általában és elvben határozottan elutasította a kolonizációt. Példaként említhető, hogy a holland kormány amerikai nyomásra volt kénytelen elfogadni Indonézia függetlenségét (FRIEDMANN 2005, 12), vagy hogy az 1956-os szuezi válság során az USA meghátrálásra kényszerítette saját nyugati szövetségeseit (Nagy-Britanniát, Franciaországot és Izraelt), ami által egy oldalra került (legalábbis ebben a kérdésben) a Szovjetunióval.

7.6.5. A Szovjetunió dekolonizáció-barát külpolitikájának alapját a hruscsovi békés egymás mellett élés elve jelentette. Ezután a Szovjetunió (s vele együtt a kommunista országok) programszerűen keresték a kapcsolatokat a „harmadik világ” vagy „fejlődő világ” népeivel, akikhez a közös ideológiai alapot az „antikolonialista” és „antiimperialista” „nemzeti felszabadító törekvések” jelentették. (VPL 2005, 582)

A dekolonizált országok felé való szovjet nyitás tehát Hruscsov idején kezdődött, és kitartott Brezsnyevig. Egyes Afrika-szakértők úgy vélik, a legtöbb dekolonizált afrikai ország csak abban az értelemben volt baloldali, *amilyen módon* megragadták a hatalmat – vagyis a lenini minta szerint erőszakkal; egyébként nem nagyon érdekelte őket az európai értelemben vett baloldali ideológia. A Szovjetunióval kialakított más típusú kapcsolatokra példa lehet India. Külpolitikai téren ugyan India képes volt megtartani a függetlenségét; ennek ellenére 1959 után a Szovjetunió fegyvereket szállított ide, egyben ő vált India legnagyobb gazdasági segélyezőjévé, gazdasági stratégiai partnerévé. (VPL 2005, 306)

7.7.1. Az afrikai dekolonizáció egyik legfontosabb ideológiai hajtóereje, a *pánafrikanizmus* már a 19. századtól létezett, azonban az „afrikai népek egységterekvése” csak 1945 után vált tömegmozgalommá. Összefoglalóan a pánafrikanizmus a gyarmati uralom alatti afrikai népek *önrendelkezéshez* való jogát jelentette. A legkorábbi pánafrikai kongresszusokat 1919–1923 között rendezték (jellemzően nyugat-európai nagyvárosokban), és többek közt az alábbi követeléseket fogalmazták meg: (i) az őslakos afrikaiak védelme; (ii) intézkedések az őslakosok politikai, szociális és gazdasági boldogulása érdekében; (iii) az afrikaiaknak joguk van arra a földre, ahol élnek, beleértve az ásványkincseket; (iv) a kényszermunka és a rabszolgaság megszüntetése; (v) az oktatáshoz való hozzáférés joga, beleértve a bennszülött iskolai tantestületek felállítását; (vi) a kormányzásban való részvétel joga, mihelyst azt a népek fejlődése lehetővé teszi. (NÉMETH 2006, 92)

7.7.2. 1963. május 22–25. között 32 függetlenné vált afrikai állam közös nemzetközi szervezetet alapított *Afrikai Egységsszervezet* néven (angol rövidítése OAU) azzal a céllal, hogy elősegítsék a gyarmati rendszer teljes felszámolását. (VPL 2005, 15) Az OAU-t mint országok feletti egységmozgalmat számos negatív jelenség hátráltatta, mint például hogy számos afrikai ország vagy anarchiába, vagy katonai diktatúrába süllyedt, másokat egypártrendszeri önkény vagy polgárháború sújtott. E kudarcok eredményeként az 1980-as évekre az Afrikai Egységsszervezet kezdeményezései kifulladásra, majd megszűntek. A szervezet 2002-ben éledt újjá, amikor a szervezetet átnevezték és átszervezték *Afrikai Unióra*. (VPL 2005, 525)

7.7.3. Afrikát „megkésett fejlődésű kontinensnek” nevezik, aminek az egyik fő oka a hosszú ideig tartó, és a helyi érdekeket figyelmen kívül hagyó *kizsákmányoló kolonializmus* volt. A megkésettég ellensúlyozására a fejlett országok (élükön nagyon gazdag amerikai hírességekkel) jelenleg is dollármilliárdokat adományoznak különféle afrikai segélyprogramokra (AIDS, ivóvízellátás, megelőző oltások stb.). Az Európa Uniónak is vannak speciális programjai például az afrikai kontinenssel

folytatott *tisztességes kereskedelem* (ang. *fair trade*) érdekében. Obama elnök 2013 júniusi afrikai körútja során jelentette be, hogy az USA kormánya 7 milliárd dollárt fog költeni a szubszaharai Afrika villamosítására; ennek a területnek a 2/3-án nem létezik áramszolgáltatás. 2013-ig Afrika az egyetlen kontinens, ahol még nem rendeztek olimpiai játékokat, bár a változás jele, hogy 2010-ben a Dél-afrikai Köztársaság rendezhette a futball-világbajnokságot.

7.8. Az 1945 utáni dekolonizáció szempontjából figyelemre méltó Kína szerepe és jelentősége. Kína nem volt igazi értelemben gyarmat. Mégis az ország kommunista vezetése előszeretettel hivatkozott a „nemzeti felszabadítási harcra”, Mao Ce-tung pedig a győzelmét (nem kommunista kínai riválisai fölött) kimondottan úgy állította be, hogy az a dekolonizációs folyamat része. Az 1949 utáni kommunista vezetésű Kína „dekolonizációs harcának” óriási nyomatékot adott (az ország hatalmas méretén kívül) Kína nemzetközileg elismert nagyhatalmi szerepe az ENSZ BT tagjaként. Nem véletlen, hogy India mellett Kína (Csou En-laj miniszterelnök-külgügyminiszter) volt a legfőbb szervezője és vezetője a „tömbön kívüliek” vagy „el nem kötelezettek” mozgalmának. (FRIEDMANN 2005, 12)

Az „el nem kötelezettek” mozgalmának egyik leglátványosabb fellépése a bandungi értekezleten történt (1955. április 18–24.). Az indonéziai Bandungban megrendezett nagyszabású találkozón olyan országok vettek részt, amelyeket összekötött a gyarmati múlt és a fejlődésben való lemaradás közössége. A résztvevő országok (egyebek mellett) megerősítették, hogy: (i) elítélik a gyarmati rendszer fenntartását; (ii) önrendelkezési jogot követeltek a feltörekvő nemzeteknek; és (iii) követelik a faji megkülönböztetés végét. A „bandungi csoport” megpróbálta meghatározni saját helyét és szerepét az egyre élesebb formát öltő hidegháborúban. Leszögezték, hogy független államként nem kívánnak részt venni a hidegháborús konfrontációban, egyúttal szorgalmazták a két blokk közti együttműködést. A „bandungi szellem” egy harmadik utat jelzett a hidegháború viszonyai között, és ez sok ország számára vonzóan tűnt.

8. Mit jelent a hidegháború dinamikája?

8.1. A hidegháború értelmezésekor megfogalmazható az a jelenség, amelyet összefoglalóan a *hidegháború dinamikájának* nevezhetünk. Minden történelmi folyamatnak megfogalmazható bizonyos dinamikája. A hidegháború kapcsán azért érdemes figyelmet szentelni neki, mivel a korszak felületes (egyfelől a részleteket, másfelől az átfogó nagyfolyamatokat figyelmen kívül hagyó) megközelítései azt sugallhatják, hogy az egész korszak *egy állandó vagy alig változó időszak volt*; ezen belül is mintha egy egyre feszültebbé váló konfliktusfolyam lett volna. A hidegháború dinamikájának tematizálásával azt hangsúlyozzuk, hogy a korszakon belül *statikus* és *dinamikus* jelenségeket egyaránt tapasztalunk: számos dolog az állandóság, míg számos jelenség az erőteljes változás jegeit mutatja. Ezáltal végső soron a hidegháború fogalmát igyekszünk finomítani és történelmileg még hitelesebbé tenni.

Miközben tudományos szempontból hasznosnak és előremutatónak tartjuk a hidegháború átfogó értelmezései kapcsán született sokféle nézetet és koncepciót, aközben a magunk részéről úgy gondoljuk, hogy mind a hidegháborútól való időbeli eltávolodás, mind a Kelet-Európára vonatkozó történetírás friss felismerései kedveznek az új szempontú összegzéseknek. E folyamat eredményének tekinthetjük a hidegháborúnak azt a legújabb értelmezését és korszakolását, amelyet Békés Csaba dolgozott ki (BÉKÉS 2012), és amelyet a magunk részéről alapvetőnek tartunk.

8.2. A hidegháború dinamikájának kérdése szervesen kapcsolódik a korszak periodizációjához, azaz hogy mikorra datálható (milyen eseménysorhoz, dátumhoz vagy jelenséghez köthető) az a történelmi pillanat, amikor a két nagyhatalom *de facto* elfogadta, hogy a bipoláris rendszer immár kialakult, és ettől kezdve hajlandók voltak *egymást partnernek tekinteni*.

8.2.1. Békés Csaba egy olyan hidegháború-értelmezési modellt kínál, amelyben döntő tényezővé avatódnak *a két szuperhatalom valós együttműködési szándékai* – elválasztva így a tényleges együttműködési szándékokat mind a korabeli téves helyzetfelismerésektől, mind a korabeli média torzító hatásaitól, mind azoktól a külpolitikai alternatíváktól, amelyek valóban léteztek, de soha nem valósultak meg. Ezen az alapon Békés Csaba összesen két korszakot nevez meg 1945–1991 között: „*az első hidegháborút, az irracionális szakaszt, amely 1953-ba véget ért*” (1945–1953), valamint „*a második hidegháborút 1952–1991 között*”. (BÉKÉS 2012, 5–6, 12)

8.2.2. Ez a tézis egybevág több mérvadó kortárs és történész állításával, akik úgy látják, hogy az USA viszonylag korán elismerte a Szovjetunió meghatározó nemzetközi helyét, szerepét és nagyhatalmi jogait. Ezzel párhuzamosan a két nagyhatalom együttműködése is korán megkezdődött – jóval korábban, mint azt a hagyományos periodizációk sugallják. A kortárs, egyben történészként a kor nagy értelmezője, G. F. Kennan az 1970-es és 1980-as években a hidegháborúról *mint múlt*ról beszélt, „hidegháborús jelszavakat” említve az 1980-as években, amikor „*visszatértünk* az egymás szidalmazásának és fenyegetésének *hidegháborús* politikájához”. Kennan „a hidegháború tetőpontját” a „Sztálin halála körüli időkre” tette, ami óta „a szovjet–amerikai kapcsolatok általában kedvező irányba fordultak”; igaz, gondolatát Kennan azzal zárta, hogy szerinte „az új korszak 1965-től köszöntött be”. (KENNAN 1984, 62, 64, 69, 77, 85, 87, 99)

8.2.3. Békés Csabán kívül Kalmár Melinda, Kádár-Lynn Katalin és mások szerint is a Nyugatnak a Szovjetunióval szembeni stratégiai fordulata már az ötvenes évek első felében, de legkésőbb 1956 után megtörtént. (BÉKÉS 2010; KALMÁR 2013; KÁDÁR LYNN 2013) Magyarics Tamás szerint a Szovjetunióval való kapcsolatokat az Eisenhower-kormányzat az 1950-es évek végén kezdte „áthangolni” (MAGYARICS 2008, 147), Borhi László viszont e tekintetben különbséget lát Nyugat-Európa és az USA külpolitikája között: „Washington sokáig nem fogadta el a *fait accompli* Kelet-Európa megszállása ügyében, a nyugat-európai hatalmak viszont szinte az első pillanattól igen.” (BORHI 2009, 5)

8.3.1. A hidegháború dinamikája szempontjából a Szovjetunió partnerként való elfogadása már az 1950-es években a korszak *visszafogott dinamikáját* jelenti, ugyanis a kölcsönös érdekegyezésre (*modus vivendi*) való törekvés a két nagyhatalom viszonylatában nem volt sem gyors, sem teljesen nyilvánvaló, sem egyértelmű. Az elv meghonosodása nagyjából húsz évet vett igénybe, legalábbis ennyi idő telt el aközött, hogy Hruscsov azt 1956-ban (vagy még korábban) nyilvánosan felvetette, addig, amíg a békés egymás mellett élés elvét az 1975-ös helsinki záróokmányban nemzetközi szinten lefektették. A folyamatot visszafogta, lassította, hogy ezen idő alatt nemcsak, hogy rengeteg más (ad hoc) tényező hatott a kapcsolatokra, de a közvélemény számára nem is volt világos, hogy a két szuperhatalom nyilvánosság előtt mondott *konfrontatív* szándékai mögött valójában hallgatólagos érdekközöség bújkol meg.

8.3.2. A hidegháború dinamikájának 1955–1956 körüli lassulását több esemény jelzi. Ilyen volt például az a Genfben tartott nagyhatalmi konferencia (1955. július 18.–1955. július 23.), amelyen a résztvevők egymás tudtára adták, hogy kölcsönösen tudomásul veszik a meglévő európai hatalmi rendet (*status quo*). Ennek

a „kölcsonös hatalmi elfogadásnak”, tehát a lassuló dinamikának a jele volt, hogy 1955. szeptember 9-13. között Adenauer NSZK kancellárt fogadták a Szovjetunióban. A hidegháború dinamikájának lassulására utaltak a felszabadítási politika egyes konkrét lépései, mint például az 1950/1951-ben beindított Szabad Európa Rádió, vagy a Kelet-Európába irányuló titkos könyvküldő programok, hiszen ezek olyan lépések voltak, amelyek nem a hirtelen vagy azonnali változásokat szolgálták, hanem a vasfüggöny mögötti lassabb, belső politikai és kulturális szabadságtörekvéseket támogatták. Ezek a *hosszabb távra szóló nyugati projektek* már ekkor abból indultak ki, hogy a kommunista országok lassú átalakulási folyamaton fognak átmenni, és a Nyugatnak azt kell segítenie, hogy „civilizált kommunista államok” jöjjenek létre, amelyek majd egykor visszakapcsolódnak a szabad világha.

8.4. Más szempontból nézve a korszak periodizációját, a hidegháború egyes eseményei azt mutatják, hogy a nagyhatalmak kisebb-nagyobb lépései, tudatos vagy véletlenszerű tervei úgy adódtak össze, hogy azokból egy *nagyon gyors dinamikájú* eseménysor állt össze. Ez a dinamika sorsfordító eseményeket éppúgy tartalmazott (pl. Kennan hosszú távirata [1946. február 22.], a Marshall-terv meghirdetése [1947. június 5.], a Vandenberg-határozat [1948. június 18.] stb.), mint jelentéktelennek tűnő eseményeket. A „jelentéktelen” incidensekre példa, hogy a Szovjetunió 1948 nyarán a saját javára illetve a nyugati győztesek rovására megváltoztatta a Duna nemzetközi folyami státuszát. (FILENE 1968, 211) Hasonlóan nagyon gyors, már-már földrengésszerű dinamikával bírtak a hidegháború végének az eseményei az 1988–1989-es években. Erre – számos más mellett – példa lehet 1989 nyara, amikor nemcsak a rendszerváltó kelet-európai országokban került sor számos sorsfordító eseményre néhány héten belül, hanem a nemzetközi kapcsolatok is hasonló dinamikával alakultak (pl. 1989. július 25–26. dublini Európai Közösség-i csúcs; július 5–6. NATO-csúcs Londonban; július 8. houstoni világgazdasági csúcstalálkozó).

8.5. Úgy vélem, a Békés Csaba-i paradigma alkalmas arra, hogy a *hidegháborút mint egészet* kontextusba helyezzük, és hogy a kb. 45 évnyi időszak valóban releváns történeti eseményeit és meghatározó jelenségeit egy vezérfonalra fűzzük. Békés Csaba tézise – amely határozottan szemben áll azzal a felfogással, mintha a hidegháború egy hosszú, állandó és egyre feszültebbé váló konfliktusfolyam lett volna – legalább három ponton befolyásolja a hidegháború dinamikájáról alkotott vélekedésünket.

- (i) Bár a tétel az enyhülés kezdetét az eddigi 1962/1963-ról vagy 1968/1969-ről jóval korábbra, már az 1950-es évek közepére hozza előre, ez nem változtat a két fő pólus közti alapidinamikán, legfeljebb két még jobban elválasztható részt hasít ki belőle: egy rövidebb, de hektikus első hidegháborút, és egy lassúbb folyású másikat, hosszabb részt.
- (ii) Nagy jelentősége van a korszak dinamikájára nézvést a békési tétel másik elemének, az enyhülés újraértelmezett fogalmának is. Újraértelmezve ugyanis a hidegháború és az enyhülés viszonyát, a Békés Csaba-i koncepcióban az *enyhülés* nem egy korszak, hanem egy *együttélés modell*. (BÉKÉS 2012, 7) Ez azt jelenti, hogy szakítanunk kell azzal az eddigi értelmezéssel, hogy a *détente* egy lineáris folyamat lett volna, s hogy pusztán egy volt a hidegháború több korszaka között, mégpedig évekkel behatárolhatóan (pl. 1962-től 1975-ig). Az újragondolt enyhülési modellben az egyes hidegháborús folyamatok nem lineárisan értelmezendők, hanem időben és térben párhuzamosan és/vagy egymást átfedve, keresztezve.
- (iii) Harmadsorban a tézis bizonyos magyarázatot ad arra a diszkrepanciára, amely a hidegháború egyes eseményeinek az értelmezése kapcsán rendre felbukkan az egyetemes történeti és a nemzeti szempontú történetírások között. Arról a *kettős látásról* van szó, amely alapján például a magyar 1956-os események más és más arcot, ezáltal más és más végső értelmezést kapnak, ha őket csak magyar szempontból nézzük, és akkor, ha kiterjesztjük rájuk azokat (a Békés Csaba által leírt) generális szempontokat, amelyek a két nagyhatalom kapcsolatát mozgatták. Ebben a kontextusban például Magyarországon kérdés lehet, hogy miért nem segített 1956-ban az USA, a nagyhatalmak valós szándékainak (az *együttélési modellnek*) a mai ismeretében azonban a konkrét amerikai katonai segítség soha fel sem merült. Ebből a szempontból a koncepció a *kettős látás* erősíti fel, amennyiben a *két szuperhatalom kapcsolatának minden más szempont fölé való emelése* számos partikuláris vagy lokális szempontot, akár igen releváns történeti részleteket is elfedhet vagy elkülönülve láttathat.

8.5.1. A hidegháború nem lineáris komplexitása, egyben a korszak több forrásból származó dinamikája jól bemutatható a fegyverkezési verseny megítélésén. Az a tény, hogy a két szuperhatalom közti kényszerű együttélés parancsa *csak politikai síkon* érvényesült, s hogy „a fegyverkezési verseny területén nem volt érdemi enyhülés” (BÉKÉS 2012, 8), az önmagában erős feszültségkeltő körülmény, azaz dinamikus elem a korban. Ez a tézis egyszerűen szólva azt jelenti, hogy a *hidegháborús hadászat* volt a kor domináns eleme, amelyre a diplomáciai közeledési-együttműködési hajlam nem tudott hatni.

Ezen a ponton azonban bizonyos konfliktusba ütközünk. A hidegháború egészének megítélése szempontjából ugyanis nem elhanyagolható, hogy legalább egy igen befolyásos kortárs, G. F. Kennan (és nyomában több történész) nem a kor katonai vonatkozásaira helyezte a hangsúlyt. Kennan szerint tévedés azt hinni, hogy a hidegháborús fegyverkezési verseny lett volna a korszak legfontosabb jelensége. Ellenkezőleg: Kennan „torzító szemüvegnek” tartja, ha és amennyiben az utókor a korszakot elsősorban a fegyverkezés szempontjából nézi: „A hidegháború fogalmának ez a nagy militarizálása lényegben felesleges, nincs rá racionális indok.” (KENNAN 1984, 152) A korszak kiemelkedő diplomatájaként és történészeként Kennan számos érveléssel támasztotta alá, hogy „a hidegháborús szuperhatalmi kapcsolatok katonai vonatkozásai miért nem voltak elsődlegesek, hanem csupán másodlagos jellegűek”. (KENNAN 1984, 117) Egyik érve éppenséggel a hidegháború legújabb értelmezésével rimel össze, azzal tudniillik, hogy az enyhülés a *diplomáciában* jóval korábban megkezdődött, mint amire a hadászati fejleményekből következtetni lehetett volna. Csakhogy a folyamat nem látszott – mondja Kennan –, mert az a diplomácia lelezártabb, a nyilvánosság számára legláthatatlanabb rétegeiben zajlott. (KENNAN 1984, 17)

Kennan egy másik érve (a hidegháború túlmilitarizált felfogása ellen) furcsa módon katonai jellegű, de mégis mérlegelni érdemes, ha már attól a G. F. Kennantól származik, aki nemcsak az amerikai külügyminisztérium tervezési részlegét irányította Truman elnök alatt, hanem egy ideig a *National War College* parancsnokhelyetteseként is szolgált. Kennan a hidegháború utolsó fázisában (amikor már nem volt aktív alakítója az amerikai külpolitikának) arra az álláspontra helyezkedett, hogy a korszakban mindkét fél jelentősen eltúlozta mind a maga, mind az ellenfele katonai erejét, beleértve a hadászat és a fegyverek mennyiségét, hasznát, jelentőségét stb. A jelenség okai közül Kennan kiemelt kettőt. Egyfelől azt, hogy a két szuperhatalom egy bizonyos ponttól kezdve (ő leginkább a koreai konfliktust tekintett e pontnak) „végtelenen félreértette egymás szándékait”, amiből amerikai oldalon az következett, hogy „a hivatalos washingtoni körök *felértékelték a korai háború jellegét és jelentőségét, és ez félreértés volt*”. (KENNAN 1984, 57) Másfelől az történt – folytatja –, hogy a két szuperhatalom katonai lobbyja, karöltve a meghatározó ideológia csoportokkal szándékosan eltúlozta a másik erejének a nagyságát (KENNAN 1984, 107, 108), így tartva fenn a korszak állandósult *katonai feszültségét*, ami mindkét félén politikai érdekeket szolgált. (Ez az a jelenség, amelyet számos beszámoló mint a hadiipari köröknek az amerikai külpolitikára gyakorolt befolyását említ, és amely kapcsán a szovjet oldalon vajmi keveset tudunk.) A jelenséget

Kennan összefoglalóan „a katonai verseny és a militarista gondolkodás kényszerének” nevezi, illetve „az egész kelet–nyugati viszony szörnyszerűsítéses militarizálásánk” tartja. (KENNAN 1984, 150-150) Végső soron ez az értelmezési konfliktus nem feltétlenül oldható fel. Viszont a jelenség (egyfelől a fegyverkezési verseny dübörgése az egész korszakon át, másfelől az a felismerés, hogy a fegyvereknek sokkal kisebb tényleges szerepük volt a döntésekben) jól belefér a megbékélés nem-lineáris értelmezésébe. Egyben hozzájárul ahhoz, hogy komplexebben lássuk a hidegháború tényleges mozgatórugóit, és pontosabban értsük a kor belső dinamikáját.

8.5.2. Ha és amennyiben elfogadjuk, hogy az enyhülés a kezdeti tíz év kivételével az egész korszakon végigvonult, és mint együttélési modell a konfliktusok megelőzésére szolgált a két szuperhatalom között, akkor egy nagyon *integráns kognitív közeget* kapunk az egész korszak összes részeseményeinek értelmezéséhez. Más szavakkal: a hidegháború rengeteg részeseményét le lehet írni, mint olyanokat, mint önjáró, öngerjesztő, ad hoc eseményeket – csakhogy így nincs értelmük. Békés Csaba elmélete (amelyet kétségkívül csak egy igen megalapozott diakrón szemlélettel lehetett megalkotni) értelmet, értelmezési alapot, platformot ad a folyamatoknak. Leginkább annak a (más kutatóknál is kifejtett) gondolatnak az igazolásához járul hozzá, hogy a kényszerű együttélés azért volt elfogadható és betartható mind az USA, mind a Szovjetunió számára, mivel általa lehetséges volt kizárni az éles fegyveres (s különösen a nukleáris) konfliktus lehetőségét, amit egyik fél sem óhajtott. Ez a modell lehetővé tette, hogy épp „a legkritikusabb helyzetekben érvényesüljenek automatikusan a kooperációs elemek a konfrontációs elemekkel szemben”. (BÉKÉS 2012, 6, 8)

8.5.3. A hidegháború dinamikájának hangoztatásával a korszak felületes megközelítése ellen is sikeresen felléphetünk. (Ha azokra az ad hoc kiválasztott, szinte kizárólag a nukleáris veszéllyel fenyegető eseményekre gondolunk, amelyeket az iskolai tankönyvek és bizonyos népszerűsítő irodalom közölnek sztereotip módon a korról, akkor nem túlzás *a hidegháborúról kialakult nagyon felületes képről* beszélnünk.) A koncepciózusabb tudományos értelmezésen kívül épp a megannyi részlet erejével lehet rámutatni a hidegháború sokarcúságára. Apró distinkció például, hogy az USA korai nemzetbiztonsági irányelvei nem általában a kommunizmust látták problémának, hanem az agresszív szovjet terjeszkedést; ami azt jelenti, hogy elvben az USA kormánya el tudta képzelni, hogy más államrendszerű országokkal együttműködjön, azt viszont elutasította, hogy egyes államok teljes függésben legyenek a Szovjetuniótól. (MEZEI 2001, 332–333) Vagy a hidegháború Európa-központú értelmezése hajlamos eltakarni, hogy a két blokk közti politikai-gazdasági-kulturális kapcsolatok soha nem álltak le teljesen; vagy hogy az egyes

kommunista országok számos tekintetben jelentősen különböztek egymástól; vagy hogy egyes privilegizált társadalmi csoportok (szakmunkások, színészek, sportolók stb.) a totalitárius rendszerekben is utazhattak stb.

8.6. Az alábbiakban a hidegháború dinamikájának további jelentős jelenségeit és tényezőit foglaljuk össze.

8.6.1. A hidegháború kb. 45 évnyi korszaka során a két hatalmi blokk és azok részei között a kapcsolat nem statikus (változatlan) volt, hanem az nagyon is dinamikus, folyamatosan változott. Az 1945–1989 közti idő alatt a hidegháború személyi résztvevői, a folyamatokat alakító politikai-katonai tényezők, a változó gazdasági és technikai hatások, a különféle stratégiai célok és eszközök stb. folyamatosan változtak, alakultak, módosultak, cserélődtek. Így a hidegháború nem egy elejétől a végéig változatlan négy évtized volt, hanem egy olyan korszak, amelyen belül a nemzetközi viszonyok, kapcsolatok, konfliktusok folyamatosan és dinamikus alakultak, változtak. A hidegháború dinamikája ebből a szempontból az USA és a Szovjetunió, valamint az összes többi jelentős nemzetközi tényező kölcsönös diplomáciai kapcsolatainak a folyamatos alakulásait, változásait jelenti. Szemléletes példa lehet, milyen nagymértékben különbözött a trumani-sztálini időszak a harminc évvel későbbi reagani-gorbacsovi időszaktól. A korszak folyamatos változásaira utalnak azok a metaforikus jelzők is, amelyekkel a szakirodalom leírja az eseményeket: „hideg–elhidegült–forró”, „fagyos”, „enyhülés”, „elhűlés–olvadás” stb.

8.6.2. A hidegháború dinamikájának elfogadása automatikusan a hidegháború hagyományos felfogásának az *elvetését* jelenti. Mégpedig azért, mert a hidegháborút hagyományosan értelmezők szerint a hidegháborút a Szovjetunió okozta; az ő agresszivitása volt az oka, hogy a nemzetközi aktorok közti korábbi jó kapcsolatok kihűltek és ellenségeskedésbe torkolltak. Ezzel szemben a valóságban „a kontextusok hatására a szovjet ideológiai gondolkodás szerkezete is módosult, a toposzai is cserélődtek”. (KALMÁR 2014, 195) De a hagyományos felfogás alapján az USA is passzív és várakozó (tehát statikus) állásponton lévőnek tűnhet fel. Ezzel szemben a hidegháború revizionista és poszt-revizionista értelmezői azt állítják, hogy az USA nagyon is aktívan lépett fel, habár egyáltalán nem értékbeli és ideológiai okokból (ahogy azt a hagyományos értelmezők gondolják), hanem jól megfontolt gazdasági érdekektől hajtva. (HURST 2005, 30) Ebben az értelemben a revizionista és a poszt-revizionista felfogások jobban alátámasztják a hidegháború dinamikáját, mint a hagyományos teóriák.

8.6.3. A hidegháború dinamikus voltára utal a korszakban született kül- és biztonságpolitikai doktrínák nagy száma. Amíg például az USA az egész 19. században csupán néhány doktrínára alapozta a külpolitikáját (pl. „Monroe-elv”; „nyitott ajtók”), addig 1947 után szinte az összes amerikai elnök meghirdetett legalább egy „saját” külpolitikai doktrínát. A doktrínák nagy száma, tehát a korszak efféle dinamikája abból fakadt, hogy a doktrínákat igyekeztek minduntalan a nemzetközi helyzet változásaihoz igazítani. Tehát a változó külpolitikai doktrínák *dinamikusan leképezték*, követték a hidegháború dinamikáját, egy-egy időszak változásait. Még másképpen fogalmazva: a hidegháború fő dinamikája abból eredt, hogy a külpolitikai doktrínákon időről időre változtatni kellett aszerint, hogy hogyan változtak a külpolitika valós helyzetei. Ráadásul egy-egy már meghirdetett külpolitikai doktrína is megváltozhatott, új irányt vagy új dimenziót nyerhetett. Erre példa, hogy az 1950-es koreai helyzet alapján az amerikai értelmezés szerint a „feltartóztatás” már nemcsak Kelet-Európában volt cél, hanem a Föld bármely pontján, ahol fennállt a kommunista térhódítás veszélye („dominó effektus”). (VPL 2005, 383)

Egyes esetekben (de nem rendszerszerűen) előfordult, hogy a külpolitikai döntések mozgása, dinamikája során a külpolitikai helyzetértékelés 180 fokos fordulata következett be. Más szóval: olyan lépésekre került sor, amelyek homlokegyenest ellentétesek voltak valamilyen korábbi stratégiai döntéssel. Csupán két példa a sok közül:

- (i) Irán az USA barátja volt addig, amíg az országot az USA által hatalomra segített Reza Pahlavi sah vezette. Ezidőtájt az iráni hadsereget nemcsak amerikai fegyverekkel szerelték fel, hanem az 1970-es években közös békés célú nukleáris programot is indítottak. (MAGYARICS 2008, 166) A helyzet azonban a sah 1979-es bukása után radikálisan megváltozott, és a 2010-es évek elején az USA-nak épp Irán, és az általa szorgalmazott nukleáris program okozta a legtöbb gondot a térségben. 2014-ben újra fordult a kocka, mivel Irán nélkül nem lehet megoldani sem a szíriai konfliktust, sem az ISIL előrehatolását, sem a tágabb régió problémáit.
- (ii) A másik példa arra, hogy a külpolitikai helyzetek milyen élesen megváltozhatnak, Afganisztán lehet. Miután a Szovjetunió 1979 végén bevonult Afganisztánba, amerikai részről logikus lépésnek tűnt felfegyverezni azokat az afgán radikális iszlám csoportokat, amelyek a szovjet betolakodók és az általuk támogatott afgán kormány ellen ragadtak fegyvert; ez a döntés *akkor* teljes mértékben élvezte a Kongresszus mindkét pártjának a támogatását. (O’SULLIVAN 2010, 262–263) 2001 után viszont az USA hadserege ugyanezek ellen az iszlám fegyveresek ellen harcol, a Kongresszus tagjai pedig óriási vitákat folytatnak arról, mi volna az USA leghelyesebb cselekvése Afganisztánban.

8.7.1. Békés Csaba tézise első hallásra épp azt a hidegháború-értelmezést támogatja, amelyet el szeretnénk kerülni; a két szuperhatalomnak az „együttlélsből” fakadó megegyezési kényszere tudniillik azt sugallhatja, hogy a hidegháború egy szinte állandó vagy alig változó időszak lett volna. Ezzel szemben hatnak viszont, és a hidegháború dinamikájába szervesen beletartoztak azok az időnként előforduló vagy tartósabb *egyed nem értékek, rejtett feszültségek vagy nyílt konfliktusok*, amelyeket időről időre tapasztalni lehetett a két nagyhatalmi blokkon *belül*. Más szavakkal: habár az USA és a Szovjetunió egymást tekintették a legfőbb ellenfélnek, saját hatalmi pozíciójukat nemcsak kifelé, hanem a saját tömbjük irányában, befelé is folyamatosan biztosítaniuk kellett.

A Szovjetunió esetében számos efféle belső egyed nem értékről beszélhetünk. Mivel a kommunista tömb vezető szerepére viszonylag korán igényt formált Kína, idővel ez a vetekedés hasadást idézett elő a Szovjetunió és Kína között. Más „belső nézeteltérések” a hidegháború legdrámaibb és legfeltűnőbb konfliktusaiá váltak. Ilyenek voltak azok a szovjet blokkon belüli forradalmak, ellenállások, amelyek 1953-ban az NDK-ban, 1956-ban Magyarországon, 1968-ban Csehszlovákiában törtek ki, és amelyeket a Szovjetunió vagy a saját brutális hatalmi-katonai eszközeivel nyomott el, vagy a helyi kommunista elit segítségével, mint például 1981–1982-ben Lengyelországban.

Tömbön belüli konfliktusok az USA oldalán is felmerültek, noha nem olyan élességgel, mint a szovjet oldalon. Az 1956-os szuezi válság során például az USA látványosan cserbenhagyta Nagy-Britanniát és Franciaországot, akik más területen amúgy a közeli szövetségesei voltak. A Csendes-óceán déli területei felett örökődő ANZUS nevű katonai tömbben akkor mutatkozott repedés, amikor az ANZUS-tag Új-Zéland 1985-ben lezárta kikötőit az amerikai nukleáris fegyverekkel felfegyverzett hadihajók előtt. (VPL 2005, 48) És akkor e tömbön belüli konfliktusok közé még nem számoltuk be a rengeteg kisebb, nemzetközi dimenzióval nem vagy csak mérsékelten bíró lokális konfliktust, mint például Franciaország szinte állandó saját külpolitikái iránykövetését, vagy Írország és Nagy-Britannia feszültségét az 1968 után fokozódó északír zavargások és terrorizmus miatt.

8.7.2. A blokkokon belüli konfliktusokon mint dinamikus jelenségeken túl érdemes figyelmet szentelni annak a dinamikának is, amely abból következett, hogy a bejáratott egyeztető mechanizmusok ellenére a hidegháború során a két szuperhatalom is okozott ad hoc, váratlan, kiszámíthatatlan, ezért veszélyes nemzetközi helyzeteket. Ezeknek a *nehezen prognosztizálható, kiszámíthatatlan természetű helyzeteknek* a megkülönböztetésére és pontosabb leírására Békés Csaba bevezeti a „valódi” és a „pszeud” (vagy látszólagos) válságok fogalmát. Ezáltal nemcsak egy fő szempontnak rendeli alá a részeseményeket („meg akartak-e egyezni, vagy sem?”),

hanem az események nem mechanikus-lineáris, hanem annál sokkal árnyaltabb percepcióját is elősegíti. (BÉKÉS 2012, 15) Ráadásul a külső-belső dinamikák igen szerteágazó területeken, és nem feltétlenül egy időben vagy arányosan bukkantak fel, amiként egy másik kutató rámutat: „A globális térhódításban a két rendszer valódi térnyerő küzdelme [*ugyan*] lelassult, [*viszont*] a gazdaságban és az életmódban éppen hogy gyorsulásra kellett számítani.” (KALMÁR 2014, 195) Mindezek az új és az eddigieknél árnyaltabb szempontok a hidegháború érdekes dinamikáját támasztják alá, és nem változtatnak azon a fundamentális Békés Csaba-féle állításon, hogy a két szuperhatalom 1953–1955-tel kezdődően lényegében kizárta, hogy tényleges háborúval (pláne nukleáris háborúval) oldja meg a konfliktusait.

8.8. A hidegháború dinamikája az egész korszak harmadik harmadában (1975 után) a még nagyobb kiegyensúlyozottság és a fokozott stabilitás jegyeit mutatta. Ez azt jelenti, hogy a kezdetekhez (pl. az 1950-es évekhez) képest a meghatározó külpolitikai döntéseket ekkor még óvatosabban és körültekintőbben hozták. Nem kevésbé határozottan, viszont körültekintőbben, ami azt jelenti, hogy a döntéshozók fokozottan figyelembe vették a másikat, a szembenálló fél szempontjait is.

A hidegháború kiegyensúlyozottabb dinamikájának egyik szemléletes példája a NATO ún. kettős határozata (1979. december 12.). Ebben a nyugati katonai szövetség két dolgot szögezett le: (i) egyfelől tárgyalásokat javasolt a Szovjetunióval, ám ha ezek nem vezetnének eredményre, akkor (ii) a NATO új típusú közepes hatótávolságú rakétákat, valamint cirkálórakétákat telepít Nyugat-Európa különböző államaiba. A döntés háttérében az állt, hogy a Szovjetunió a SALT szerződés aláírásával egyidejűleg erőteljesen folytatta saját fegyverrendszereinek a modernizálását. Ennek keretében 1976-tól kezdődően a szovjetek újakra kezdték cserélni a Csehszlovákiába és az NDK-ba telepített ballisztikus rakétákat (az SS-4 és SS-5 rakétákat SS-20-asokra). (FISCHER 2005, 293; NÉMETH 2006, 517) Mivel a kettős határozatban megfogalmazott első lépést (a tárgyalásokat) a Szovjetunió elutasította, 1983-1984 fordulóján – a nyugati tömegtüntetések ellenére – megkezdődött az ún. eurorakéták telepítése. (O’SULLIVAN 2010, 200–201, 220)

8.9.1. Látszólag a hidegháború dinamikája ellen hat, hogy a hivatalos külpolitikai irányok a hidegháború alatt viszonylag nagyfokú állandóságot mutattak. Ahogy G. F. Kennan fogalmazott: a hidegháború alatt „figyelemre méltó stabilitás volt tetten érhető a diplomáciában”. (KENNAN 1984, 100) Ez azt jelenti, hogy bár a külpolitikai célok és irányok időről időre változtak, azonban mind a részletekben, mind a külpolitikát alakító személyek tekintetében nagyon sok személyi átfedést és állandóságot tapasztalunk. Ez a *stratégiai* és *perszonális* állandóság úgy alakult

ki, hogy mind a vezető nagyhatalmak, mind a szövetségeseik tudatosan törekedtek megbízható és kiszámítható külpolitikára. Különösen a két szuperhatalomra volt érvényes, hogy nem pillanatnyi döntéseket hoztak, hanem külpolitikai doktrínák (előre kijelölt hosszabb távú külpolitikai iránymutatások) alapján léptek. A hidegháború felelős résztvevői azért törekedtek állandóságra, mert a kiszámítható, többé-kevésbé előre kalkulálható külpolitikai irányok csökkentették a hirtelen előforduló (ezért veszélyes) konfliktusok esélyét.

8.9.2. Az alábbi példák azt a sajátos állapotot illusztrálják, hogy a hidegháborús döntések, a nagyhatalmak kül- és védelmi politikája nagyfokú *személyi* átfedéseket, *állandóságot* és *folyamatosságot* mutattak. (i) Robert Schuman francia politikus miniszterelnökként viszonylag rövid ideig működött, külügyminiszterként viszont az utána következő tíz francia kormányban mindig szerepet kapott, 1948 júliusa és 1952 decembere között, miközben a francia kormányok folyamatosan változtak. (ii) Alcide de Gasperi olasz kereszténydemokrata politikus 1945–1953 között összesen nyolc olasz kormány miniszterelnöke volt, közben 1944–1945, majd 1951–1953 között háromszor ő maga töltötte be a külügyminiszteri posztot. (iii) Csou En-laj kínai politikus nemcsak miniszterelnök volt (1949–1976), hanem 1949 és 1958 között közel tíz évig külügyminiszter is. (iv) A francia de Gaulle határozott és stabil külpolitikai vonalvezetésére jellemző, hogy elnöksége alatt saját magának tartotta fenn a külpolitikai döntéseket. (JOHNSON 1991, 577) A korszak állandóságára utal, hogy bár 1968 után de Gaulle korszakának leáldozott, ennek ellenére az utána következő kormányok külpolitikai iránya nemhogy nem változott meg, hanem az egyenesen a de Gaulle által kijelölt úton haladt tovább. (v) Dean Rusk vagy Henry Kissinger személye közel egy évtizednyi állandóságot jelentett az USA külpolitikájában. Dean Rusk hét évig szolgált külügyminiszterként 1961 és 1968 között (HAHNER 2006, 298), Kissinger pedig előbb nemzetbiztonsági tanácsadóként (1969–1975), majd külügyminiszterként (1973–1977) szolgált még ennél is hosszabb ideig. (vi) Az állandóság tekintetében szovjet oldalon említésre méltó, hogy az amerikai-szovjet csúcstalálkozók „rekordere”, Brezsnyev főtitkár 1972 és 1979 között összesen hat alkalommal tárgyalt három különböző amerikai elnökkel. (vii) Említhető továbbá A.F. Dobrynin, aki 1962 és 1986 között 24 évig (!) a Szovjetunió washingtoni nagykövetségén működött, ráadásul részt vett az összes amerikai-szovjet csúcstalálkozó előkészítésében is 1955 és 1990 között. (VPL 2005, 151) Vagy B. Ny. Ponomarev, akinek az SZKP KB Nemzetközi Osztályának vezetőjeként 1955-től egészen 1985-ig meghatározó szerepe volt országa külkapcsolataira.

8.10. A hidegháború dinamikájának további vonatkozása a kül- és a belpolitika egymásra hatása, amit – mármint az amerikai belpolitika és a belföldi közvélemény szerepét az USA nemzetközi reakcióiban – különösen a poszt-revizionista hidegháborús koncepció hívei hangsúlyoznak. (HURST 2005, 65) Ez nemcsak azt az elvet jelenti, hogy „a nemzetközi politikában végső soron mindig a saját országunk érdekeiről van szó” (KOHL 2014, 188), hanem azt is, hogy a nagyhatalmak hidegháborús külkapcsolatai bizonyos mértékig összefüggtek a legfontosabb partnerhatalom belpolitikai helyzetével. Efféle összefüggés alapján mondható, hogy például a vietnami háború az „amerikai belpolitika foglya” volt (MAGYARICS 2008, 79, 121); vagy ugyanez a szempont veendő figyelembe nagyon sok gazdasági kapcsolat hátterében, mint amilyen például a Marshall-segély volt, amely egyáltalán nem volt független az USA saját gazdasági érdekeitől. További belpolitikai vonatkozású jelenségnek tekinthető az a – Truman elnöktől eredeztethető, majd a szovjet vezetők által is átvett – „szokást”, hogy a vezetők „apokaliptikus képekkel riogatták” saját belső közvéleményüket annak érdekében, hogy költségvetési támogatást nyerjenek a külpolitikai akcióikhoz. A célzatos, belpolitikai indíttatású „riogató” egyik konkrét példája amerikai részről a(z egyébként nem létező) rakétaszakadék (ang. *missile gap*) elhírhedése volt az amerikai közvéleménnyel. (MAGYARICS 2008, 80, 110; MAGYARICS No. 56, 12)

8.10.1. A kül- és a belpolitika egymásra hatása érvényesült több politikai irány és doktrína meghirdetésében. Ilyen volt például, hogy a hruscsovi desztalinizációs folyamatnak együtt voltak bel- és külpolitikai vonatkozásai, vagy hogy a hidegháború másik felében az USA gabonaszállítmányokkal támogatta a Szovjetuniót azért, hogy az ne omoljon össze. Kül- és belpolitika együttmozgását a *détente* korszakában jól megfigyelhetjük azon, hogy az enyhülésnek akadtak ellenzői mindkét oldalon: az egyik félen az ortodox kommunisták tartották saját jövőjük szempontjából veszélyesnek a nyitás politikáját, míg az USA-ban a konzervatívok értelmezték az ideológiai harc elvtelen feladásaként a *détente*-ot – tehát más és más okból, de bizonyos csoportok mindkét oldalon elutasították azt. („Az enyhülés ellenzői mindig jelen voltak Washingtonban” – állítja G. F. Kennan; KENNAN 1984, 65) Egy másik példa a belpolitikának a külügyekre való hatására G. H. W. Bush elnök „várakozása” vagy „kivárása” 1989-ben. Ekkor az amerikai elnök előbb azért nem reagált majdnem egy évig Gorbacsov személyes tárgyalási ajánlatára, mert tartott a saját USA-beli jobb oldali riválisainak a kritikájától (akik ellenezték a Gorbacsovval való túl intenzív barátkozást), utána meg azért óvatoskodott a kelet-európai reformok támogatásától, nehogy azok túlgyorsuljanak és ellenőrizhetetlenné eszkalálódjanak.

8.10.2. A két hidegháborús szuperhatalom kül- és belpolitikai helyzete nagyon sokszor dinamikusan együtt mozgott. Ez azt jelenti, hogy az egyik vagy másik téren elért sikerek vagy elszenvedett kudarcok összefüggtek egymással és sokszor visszahatottak a másikra. Ez a jelenség a teljes korszakban tetten érhető, de különösen látványos volt a kor végén. Az 1980-as években Ronald Reagan azért (is) tudott keményebben fellépni a Szovjetunióval szemben, mert otthon szilárd volt a helyzete; illetve Gorbacsov azért volt kénytelen folyamatosan engedni, meghátrálni, mert (a főtitkár óriási nemzetközi népszerűsége ellenére) az otthoni politikában igen sok támadás érte.

Idevág az a gondolat, amelyet leghatározottabban G. F. Kennan képvisel, hogy ti. a Szovjetunió az egész korszak folyamán sokkal inkább el volt foglalva a saját belső ügyeivel, mint azt az amerikai félen bármikor is gondolták. Összességében „a szovjet vezetés fő gondja a saját belső problémái voltak” (egyebek mellett az oroszok és a nem oroszok közti egyre kedvezőtlenebb arány, a munkahelyi fegyelmezetlenség és megbízhatatlanság, a mélységes társadalmi közöny), a szovjet fél „reakciói és szándékai ennél fogva sokkal defenzívebbek voltak, mint agresszívak”. (KENNAN 1984, 102, 104, 116) Kenannak ez a gondolata összefügg a szintén általa képviselt „*a hidegháború mint félreértések sorozata*” koncepcióval is. Miként az előbbi gondolatot, ezt sem részletezzük itt, csupán leszögezzük az elvi alapját: azt, hogy a gyanakvás, az információhiány és a tanácstalanság légkörében a két nagyhatalom kezdettől „kölcsonösen félreértelmezte egymást”. Ezen belül az 1950-es koreai válság volt a legnagyobb és legvégzetesebb félreértés, mert alapjává vált a további félreértelmezéseknek. (KENNAN 1984, 60. A félreértelmezési koncepciónak a magyar történetírásban is van jele, pl. DIÓSZEGI 2001.)

A kül- és belpolitika egymásra hatásának a hidegháború alatt voltak olyan vonatkozásai, amelyekre nem is gondolnánk egy olyan korban, amelyben a két tömb és a politikai résztvevők merev szembenállását feltételezzük. Furcsa, de tény, hogy a nyugati országok politikai pártjai a saját belpolitikai vetekedéseikbe nem egyszer bevonták a Szovjetuniót. Nyugati politikusok nagy sajtónyilvánosság mellett rendszeresen ellátogattak Moszkvába azzal a céllal, hogy a Szovjetunióval ápolj jó kapcsolat látszatát keltve támogatást szerezzenek az otthoni választásokhoz. Ilyen látogatás volt például Ron Hayward brit munkáspárti vezető útja Moszkvába 1973 júniusában, vagy Edward Kennedy amerikai szenátor találkozója Gorbacsovval 1986 februárjában. (O’SULLIVAN 2010, 204, 242)

9. Hogyan függött össze a németkérdés a hidegháborúval?

9.1. A hidegháború alatti ún. *németkérdést* hagyományosan bizonyos válságok, nagyhatalmi feszültségek és krízisek kapcsán szokás emlegetni. Ez a helyzet azokra a nézetekre vezethető vissza, amelyek úgy tekintenek a második világháborúban legyőzött Németországra, hogy az nem lehetett más, mint passzív elszenvedője, áldozata az 1945 utáni világpolitikai eseményeknek. Ebből következően bármiféle vele kapcsolatos kérdés automatikusan nemzetközi konfliktust vont maga után.

Az 1945 utáni németkérdésnek ugyanakkor van egy másik, aktív olvasata, amely az 1950-es évektől létezőnek tekint egy önálló (nyugat-)német külpolitikát. Ráadásul azt nemcsak hogy autóm és kezdeményező típusú külpolitikának tekinti, hanem egyenesen az európai integráció motorjának tételezi. Jól és tömören példázza ezt a vonulatot Helmut Kohl nyugatnémet kancellár sokszor elhangzott mondata, amely szerint: „A *német egyesülés* és az *európai egyesülés* ugyanannak az éremnek a két oldala volt.” (KOHL 2014, 21) Kohl ráadásul arról beszél az emlékirataiban, hogy ez a tendencia már nagyon korán, lényegében Konrad Adenauer óta létezett, amennyiben szerinte a nyugatnémet külpolitikának kezdettől „a szabad önrendelkezéssel bíró, egységes és szabad Németország megteremtése volt a politikai célja, ahogy azt az Alaptörvényünk már 1949-ben megfogalmazta”. (KOHL 2014, 137)

Az alábbiakban a hidegháborús németkérdést e két tendencia: a győztesek önkényének kitett illetve az autonóm módon cselekvő Nyugat-Németország között vizsgáljuk.

9.1.1. A második világháború végén a legyőzött náci Németország kapitulált. A *győztes szövetséges nagyhatalmak* (USA, Szovjetunió, Nagy-Britannia, Franciaország) 1945. június 5-én adták ki a „német szuverenitás birtokbavételéről” szóló nyilatkozatukat, amellyel átvették a főhatalmat. Ez azt jelentette, hogy a legyőzött Németországban minden hatalmat: a katonai és a civil közigazgatást éppúgy, mint a törvényhozói és a végrehajtói hatalmat a négy győztes (ekkor még négy szövetséges) tartotta a kezében. Független Németország nem létezett, valójában az országnak pontos geográfiai határai sem léteztek. Nem létezett önálló német kormány, és nem létezett német államigazgatás sem országos, sem tartományi, sem helyi szinten. Németország területe amerikai, szovjet, brit és francia katonaság megszállása, ellenőrzése alá került. (MEZEI 2001, 84)

11. számú táblázat: Részlet az amerikai hadsereg 1944-ben kiadott Zsebkalauzából, amely elmagyarázta az amerikai katonáknak, hogyan viselkedjenek a megszállt Németországbán

„Ne barátkozz az ellenséggel! Maradj hű azokhoz az amerikai katonákhoz, akik azért haltak meg, hogy ártalmatlanná tegyék azokat a németeket, akik a háború kitöréséért felelősek! Az egészségügyi körülmények Németországban a háború előtt jók voltak. A feltételek azonban megromlottak a háború alatt. A szappanhiány miatt alacsonyabb lett a higiéniai színvonal. A betegségek gyakoribbá váltak. Ezek között vannak a nemi betegségek is. Ha nemi fertőzés tüneteit észleled magadon, azonnal jelentkezz megelőző kezelésre! Most, hogy idegen földön vagy, tudnod kell, hogy a külföldi lánnyal kötendő házasság egy nagyon bonyolult procedúra. Mielőtt túl romantikussá válnál, emlékezz, hogy egy külföldi lány a házasság révén nem kap automatikusan amerikai állampolgárságot. Semmilyen esetben nem köthetsz házasságot a parancsnokod engedélye nélkül!”

(KOVÁCS-SZILÁRD 2004, 12)

9.1.2. A négy győztes szövetséges – Németország szempontjából nézve: a négy megszálló – a hatalmat két szinten gyakorolták: egyrészt mindenki a maga megszállási övezetében, másrészt közösen, együtt a delegált képviselőik által. A *közös fellépés és fennhatóság* elveit és módozatait a Londoni jegyzőkönyv (ném. *Zonenprotokoll*, kelt 1944. szeptember 12-én) rögzítette, amelyben Berlin státuszáról úgy fogalmaztak, hogy „Berlin városa nem tartozik egyik megszállási övezethez sem, hanem *közös* megszállás és igazgatás alá tartozik”.

A győztes vezetők a potsdami konferencián megerősítették, hogy lemondanak Németország felosztásáról, és fenntartják a négy megszállási övezet gazdasági és politikai *egységét*. A győztesek 1944–1945 folyamán természetesnek látták, hogy miután Németországot és Berlint *közösen* szállták meg, ezért Németországot és az egykori fővárost a továbbiakban is *közösen* fogják megszállva tartani, *közösen* fogják azt irányítani. Közvetlenül a közös náci ellenfél legyőzése után tehát mindenki azt feltételezte, hogy a győztesek egyetértésben, közös megállapodások alapján fogják kezelni a németkérdést.

9.2. A győztes nagyhatalmak képviselői a potsdami konferencián (1945. július 17. – augusztus 2.) állapodtak meg a Külügyminiszterek Tanácsa létrehozásáról, valamint a németországi főhatalmat gyakorló Szövetséges Ellenőrző Tanács létrehozásáról és feladatairól. (VPL 2005, 535)

9.2.1. Németország négy megszállási övezete fölött a politikai hatalmat a Külügyminiszterek Tanácsa (KT) jelentette; ez a testület hozta meg a (megszálló országok érdekében álló) legfőbb politikai döntéseket Németországot illetően. A KT

tervét eredetileg W. Churchill vetette fel a jaltai konferencián azért, hogy ez a testület segítse lebonyolítani a jövőbeni békeszerződéseket. A potsdami konferencián megállapodás született, hogy a KT az öt győztes nagyhatalom képviselőiből fog állni. Kína azonban csak a KT első ülésén vett részt (Londonban 1945. szeptember 10. – október 2. között), ezért a KT a továbbiakban a négy győztes-megszálló ország külügyminisztereire korlátozódott. (VPL 2005, 395–396)

9.2.2. Az operatív, azaz a Németország mindennapi életét közvetlenül befolyásoló hatalom a Szövetséges Ellenőrző Tanács kezében összpontosult (SZET, ang. *Allied Control Council*). A SZET a négy győztes nagyhatalom Németország feletti főhatóságát testesítette meg, ami azt jelentette, hogy a SZET volt lényegében Németország kormánya 1945 és 1948 között. A SZET előkészítő megbeszélésén (1945. június 5-én) a négy győztes ország reprezentánsai három fontos dologban egyeztek meg: (i) úgy fognak működni, mint Németország központi kormánya; (ii) céljuk a béke és a biztonság fenntartása lesz; (iii) a döntéseiket egyhangúan (konszenzussal) fogják meghozni. A SZET a potsdami konferencia után, 1945. augusztus 30-án kezdte meg működését, és személyi értelemben a négy győztes/megszálló nagyhatalmat képviselő *négy katonai főparancsnok* testülete volt. Eredeti tagjai D.D. Eisenhower, később L. Clay (USA); B. Montgomery (Nagy-Britannia); G. Zsukov (Szovjetunió); és Jean de Lattre de Tassigny (Franciaország) voltak.

12. számú táblázat: A potsdami értekezlet jegyzőkönyve az alábbiakat szögezte le a háború utáni Németország irányításának politikai alapelveiről

„A németországi ellenőrzési rendszerről szóló egyezmény szerint Németországban a legfőbb hatalmat a kormányaik utasításai szerint a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, az Amerikai Egyesült Államok, az Egyesült Királyság és a Francia Köztársaság haderőinek főparancsnokai gyakorolják, mindegyik a saját megszállási övezetében, vagy pedig mint az Ellenőrző Tanács tagjai együttesen is.” Ennek megfelelően a Németországot megszálló amerikai haderők főparancsnoka az alábbi utasítást kapta az amerikai vezérkari főnöktől: „Ezt az utasítást az Egyesült Államok németországi megszálló csapatainak vezérlő tábornokaként kapja. E minőségében az Egyesült Államokat képviselve az Ellenőrző Tanács tagjaként fog eljárni, ezenkívül felelős lesz a katonai vezetés ügyeinek kezeléséért azokon a területeken, amelyek megszállása és közigazgatása az Egyesült Államokra hárul.”

(MEZEI 2001, 51, 76)

9.2.3. A Külügyminiszterek Tanácsa és a Szövetséges Ellenőrző Tanács egymáshoz való viszonya úgy írható le, hogy a KT határozta meg a Németországgal kapcsolatos politikai irányvonalat, a négy megszálló ország katonasága pedig a tényleges hatalmat gyakorolta a SZET legmagasabb rangú katonai parancsnokaitól érkező parancsok alapján. Németország területén kezdetben ilyen módon, vagyis a *szövetséges katonák által* irányították a háború utáni életet, az élelmezés megoldását, a közlekedés megújítását, a helyreállítási munkákat stb., azaz általában a közigazgatást, rendfenntartást és fegyelmet.

A győztes szövetségesek által felállított megszállási-irányítási rendszerben kezdetől bele volt kódolva bizonyos *feszültség*, mivel mind a négy megszálló nemzet katonasága a maga-maga katonai főparancsnokának, végső soron a maga-maga országa külügyminiszterének engedelmesskedett a saját megszállási övezetén belül. Ez a szisztéma csak addig állhatott fenn, amíg a négy győztes szövetséges meg tudott (meg akart) egyezni egymással. Amint nézeteltérés támadt a politikai döntéshozók között, ez a megszállási-irányítási rend nem volt tovább tartható, mivel az egyes politikai és katonai vezetők a maguk országa érdekeit (parancsait) kezdték követni, azaz alkalomadtán szembefordultak a többiekkel.

9.3. Miért és hogyan vált a németkérdés a nagyhatalmak közti feszültségek forrásává?

9.3.1. A nagyhatalmak, s különösen az USA és a Szovjetunió között 1945–1948-ban egyre több konfliktus bukkant fel. Ezek az egyet nem értekek a fokozatosan beálló hidegháború konfliktusaival függtek össze. E kezdeti konfliktusok és feszültségek jelentős része *nem Németországot*, hanem a világ távoli pontjait érintették (pl. Iránt, Japánt, Kínát), viszont a kiszélesedő hidegháború körülményei között visszahatottak az európai kapcsolatokra, köztük a nagyhatalmaknak a németkérdésben elfoglalt álláspontjára is.

9.3.2. A nagyhatalmi konfliktusoknak volt egy része, amely közvetlenül Németországot érintette. A nemzetközi kapcsolatok általános elhidegülésében Németország egy igen lényeges szeletet alkotott. A németkérdés alapja az volt, hogy a győztesek kezdetben mindnyájan azt feltételezték, hogy a háború végeztével Németországgal egy *átfogó békeszerződést* fognak kötni – ez azonban nem valósult meg. Egy mindenki által elfogadott békeszerződés hiányában Németország „rendezetlen” sorsa tartós probléma maradt.

9.3.3. További feszültségforrásnak számított, hogy a négy győztes szövetséges más-más módon képzelte el Németország további sorsát. Konkrétan például már 1945-ben eltérően értelmezték a német háborús jóvátételt és a politikai pártok kérdését. A németkérdést illetően a nyugati győztesek külügyi irányításán *belül* is több

vélemény, elképzelés létezett. Az egyik legfontosabb dilemmát – a Szovjetunió által kontrollált erős Németország „rémálmát” – Bevin brit külügyminiszter fogalmazta meg 1946 májusában: „1946. május 3. Javaslat a brit kormánynak Németország jövőjét illetően. Néhány hónapja még azon a véleményen voltunk, hogy a német probléma csakis magára Németországra szűkül, azaz hogy megakadályozzuk a németek erős, agresszív hatalommá válását. Ezt a célt természetesen nem adhatjuk fel, hiszen közös az oroszokkal, ugyanakkor nem is tekinthető az egyetlen vagy akár a legfőbb célkitűzésünknek. Ugyanis az *orosz veszély* időközben legalább ugyanakkora lett, *sőt lehet, hogy nagyobb is*, mint egy újra megerősödött Németország. A legrosszabb egy olyan megerősödött Németország lenne, amely közösséget vállal Oroszországgal vagy annak uralma alatt áll. Ha nem akarjuk átengedni a terepet Oroszországnak német földön, akkor felvetődik a kérdés, mivel tesszük magunknak a legjobb szolgálatot: ha ragaszkodunk a Potsdamban rögzített politikai irányelvekhez, és azokat fejlesztjük tovább; vagy ha sutba dobjuk azokat, és övezetünket a többitől függetlenül, kizárólag saját elképzeléseink szerint szervezzük meg, s amennyiben ez lehetséges, összekapcsoljuk a többi nyugati zónával.” (MEZEI 2001, 128)

9.3.4. A különféle konfliktusok következtében a Külügyminiszterek Tanácsa (KT) és a Szövetséges Ellenőrző Tanács (SZET) egyre nehezebben működött. A külügyminiszterek több konferencián is megpróbálták egyezsége jutni, eredménytelenül. A KT összesen hét konferenciát tartott, többek között Moszkvában 1947 márciusában és Londonban 1947 novemberében. (HALMOSY 1985,179) A londoni külügyminiszteri értekezleten már sem a német békeszerződésről, sem a német határok kérdéséről, sem a németek által fizetendő jóvátételről nem tudtak egyezsége jutni. A hetedik (egyben utolsó) KT-konferencián Párizsban (1949. május 23. – június 20.) a Szovjetunió és a három nyugati győztes még egyszer megpróbálták helyreállítani Németország gazdasági és politikai egységét, ez azonban nem sikerült nekik.

Nem volt egyezség a SZET ülésein sem, ahol a felek egyre többször azzal vádolták egymást, hogy egyfelől a szovjet katonák a nyugatiak nélkül, másfelől a nyugati katonaság a szovjetek bevonása nélkül kormányoznak a maguk területén. (FINDLING 1980, 395) Tény, hogy a nyugati győztesek 1948 elejétől külön tárgyalásokba kezdtek egymás között. (HAHN 35) A *Szovjetunió nélkül* tartott Londoni háromhatalmi konferencián (1948. február 23. – március 6.), majd a Londoni hathatalmi konferencián (1948. április 20. – június 1.) a nyugatiak Németország nyugati részéről döntöttek (a Szovjetunió nélkül), és a különtárgyalásaik eredményeként 1948. március 6-án közzétették a *Londoni ajánlásokat*. Ezek az ajánlások egyebek mellett a nyugatiaknak azt a szándékát jelezték, hogy (i) Németország

nyugati részét be fogják vonni a Marshall-tervbe és az OEEC-be; (ii) hogy a Ruhr-vidéket kiveszik a négyhatalmi ellenőrzés alól, és egy nemzetközi Ruhr Hatóság felállításával kizárólagos nyugati ellenőrzés alá helyezik; valamint (iii) hogy nyugatnémet alkotmányozó nemzetgyűlést fognak összehívni. (HALMOSY 1985, 179)

A KT- és a SZET-beli konfliktusok alapja a két fél eltérő helyzetértékelése volt. A nyugatiak egyre inkább úgy értelmezték Németország helyzetét, hogy annak a nyugati és a keleti fele *külön fog fejlődni*. Márpedig ha Németország egységes politikai és gazdasági irányítása (amiből minden korábbi megállapodás kiindult) megszűnik, akkor a nyugatiaknak joguk van önállóan cselekedni. Szovjet értelmezés szerint viszont az érvényben lévő korábbi megállapodások alapján minden német ügy a Szövetséges Ellenőrző Tanács hatáskörébe tartozott, így a Szovjetunióknak joga volt minden döntésben részt venni. Az 1948. március 6-án közzétett Londoni ajánlásokat a szovjet fél a potsdami egyezség megszegésének minősítette, és tiltakozásul a nélkülük hozott döntések ellen a Szovjetuniót képviselő Zsukov marsall 1948. március 20-án megszakította az együttműködést a SZET-ben. (HALMOSY 1985, 179; HAHN 35) Így a Szövetséges Ellenőrző Tanács a továbbiakban megszűnt működni.

13. számú táblázat:

Németország megosztása ellentétben állt több korábbi megállapodással, amelyek azt írták elő, hogy Németországot és Berlint a győztesek *együtt és mint egységes egészet* fogják kezelni: „A német lakossággal szemben egész Németországban egységes bánásmódot kell alkalmazni [...] Németország a megszállás időszakában *egységes gazdasági egésznek* tekintendő.”

(NÉMETH 2004, 119–121)

Németország és Berlin egymással összefüggő problémáját a Szovjetnió szempontjából jól kifejezi az a jegyzék, amelyet a szovjet kormány intézett a nyugati hatalmakhoz: „1948. július 14. A szovjet kormány úgy véli, a Berlinben kialakult helyzet annak a következménye, hogy az USA, Nagy-Britannia és Franciaország kormányai megsértették a négy hatalom Németország és Berlin ügyében *közösen* hozott döntéseit. A Berlinben illetve egész Németországban kialakult helyzet egyenes következménye annak, hogy az USA, Nagy-Britannia és Franciaország kormányai módszeresen megsértik a potsdami értekezlet döntéseit. A Berlin négyhatalmi közigazgatásáról szóló megállapodás a Németország egészének négyhatalmi közigazgatásáról szóló megállapodás elválaszthatatlan összetevője. Amikor az USA, Nagy-Britannia és Franciaország a Németország

nyugati zónáiban tett önálló lépéseikkel megsemmisítették Németország négyhatalmi közigazgatásának rendszerét, és hozzáfogtak, hogy egy nyugatnémet kormányt állítsanak fel Frankfurt-am-Mainban, azzal egyszersmind aláásták azt a jogi alapot, amely biztosította számukra a jogot, hogy részt vegyenek Berlin közigazgatásában.”

(MEZEI 2001, 303–306)

9.4. A hidegháború alatt az alábbi német válságokat, kríziseket vagy történelmi fordulópontokat tartjuk számon: (1) az első berlini válság, vagy más szavakkal a berlini blokád és légihíd 1948–1949-ben; (2) a két Németország létrejötte 1949-ben; (3) a második berlini válság, vagyis a kelet-berlini munkásfelkelés 1953-ban; (4) a hosszú német válság (1958–1961), amely Nyikita Hruscsov Németországgal kapcsolatos ultimátumában (1958), majd ahhoz kapcsolódva a berlini fal felépítésében (1961) öltött testet; (5) végül az 1989–1990-es fejlemények, amelyek a berlini fal leomlásához, Németország egyesüléséhez, egyúttal a hidegháború végéhez vezettek.

9.4.1. Sztálin 1948-ban célul tűzte, hogy a nyugati győzteseket a saját berlini szektoraik elhagyására kényszeríti, egyúttal azt is eléri, hogy a nyugatiak lemondjanak a nyugatnémet állam megalapításáról, vagy ha ez nem sikerülne, akkor minimálisan lelassuljon Németország háború utáni konszolidációja. Ilyen körülmények között került sor az *első berlini válságra*, azaz a berlini blokádra és légihídra 1948–1949-ben. Sztálin a tervében olyan eltökéltnek bizonyult, hogy 1948-ban egy barbár módszerhez (lényegében a kiéheztetéshez) folyamodott annak érdekében, hogy a nyugatiakat Berlin nyugati részének elhagyására kényszerítse. Az 1948. június 24-től 1949. május 12-ig mintegy 11 hónapig tartó blokád azt jelentette, hogy a szovjet katonaság elzárta a Berlin nyugati részeibe vezető energiaforrásokat, ezáltal az ottani lakosok villany-, víz- és gázellátás nélkül maradtak.

Az USA válasza a blokádra egy *légihíd* volt. Megszervezték, hogy Nyugat-Berlin kb. 2,2 millió lakosát repülőkkel lássák el élelemmel, szénnel, fűtőanyaggal. A blokád 11 hónapja alatt a nyugatiak kb. 275 0000 berepülést hajtottak végre, ez alatt összesen kb. 1,7 millió tonna anyagot szállítottak be Nyugat-Berlinbe, aminek a 67%-át szén és élelem alkotta.

A berlini blokád 1949. május 12-én ért véget azzal, hogy: (i) technikai értelemben a szovjet katonaság újraindította Nyugat-Berlin energiaellátását, és (ii) jogi értelemben visszaállt a Berlin fölötti *együttes* négyhatalmi katonai ellenőrzés. Vagyis a nyugatiak (akkoriban kb. 12 000 fős katonasággal) Nyugat-Berlinben maradtak. (VPL 2005, 88)

14. számú táblázat: Részlet Traute Grier visszaemlékezéseiből. Traute 16 éves lány volt, amikor a szovjetek 1948–1949-ben blokád alá vették Berlint:

„1945 májusában az oroszok, majd augusztusban a nyugati katonák vonultak be Berlinbe, és felosztották a várost. Mi anyámmal Neuköllnben laktunk, az amerikai szektorban. Sztálin gonoszsága a szövetségesek ellen akkor érte el a csúcspontját, amikor 1948. június 25-től teljesen blokád alá vonta Berlint. Ekkor minden szárazföldi utat elzártak, és a brit, a francia és az amerikai szektorok összes utánpótlását elvágták. Sztálin rá akarta kényszeríteni a nyugatiakat, hogy vonuljanak ki Berlinből, és a város az ő igája alá kerüljön.

Mindössze 48 órával azután, hogy elvágtak minket a külvilágtól, a szövetségesek már indították is az első repülőgépeket Nyugat-Berlinbe, hogy a legszükségesebb dolgokkal ellássák a várost. A szovjetek fenyegetőzése ellenére az amerikaiak és a britek kitarítottak. Három légi folyosón keresztül láttak el minket élelemmel és szénnel. Három percnél tovább szálltak le a gépek a Tempelhofon. Ezek a pilóták értünk kockáztatták az életüket, és ezt annak ellenére tették, hogy az ellenségük voltunk a háborúban, és a németek rengeteg bajtársukat megölték.

Aztán jött 1948–49 hideg tele. Alig volt tüzelőnk, de ha volt, akkor is csak egy szobában tudtunk fűteni. Szünetben meg sálban feküdtünk le. Közben a szövetségesek és a németek között a kapcsolat egyre jobb lett, sőt valódi barátsággá változott. Kezdetben az amerikaiaknak tilos volt német lányokkal beszélgetniük. Emlékszem, az egyik iskolás barátnőmnek titkos amerikai barátja volt, akihez 1948 körül feleségül akart menni, de nem engedték meg neki. Nekem is lett egy nagyon illedelmes, jóképű és jószívű amerikai barátom. Beleszerettem a sötét, göndör hajába meg a gyönyörű szeméibe. De csak 1955-ben házasodtunk össze, amikor már leszerelt.”

<http://www.stripes.com/news/berlin-airlift-helped-german-girl-survive-her-fractured-youth-1.80250>

(Letöltve: 2013.8.1.)

Az ínséges időket kiállt nyugat-berlini lakosság mellett a Szovjetunió lett a blokád nagy vesztese, főleg azáltal, hogy az esemény (amelynek során pár évvel a második világháború embertelenségei után a Szovjetunió éhezésre és fagyoskodásra kényszerített több, mint kétmillió civilt) igen kedvezőtlen színben tüntette fel a „győzelmes szovjet hadsereget”. A blokád következtében és visszhangjaként a *Szovjetunió egy fenyegető államként* kezdett megjelenni a nyugat-európai emberek tudatában. (Beigazolódott G. F. Kennan figyelmeztetése.) Rövidtávon a léghíd kivívta a németek szimpátiáját az amerikaiak iránt, különösen úgy, hogy a léghíd alatt legalább 75 szövetséges pilóta halt meg baleset következtében. A Szovjetunió a nyugati szövetségesek repülőgépeire nem lőtt.

Közép- és hosszútávon a berlini blokád jelentős európai külpolitikai irányváltást idézett elő. Nyugat-Németország ettől kezdve egyértelműen elkötelezte magát a *nyugati orientáció* iránt, valamint nőtt azoknak a száma, akik kívánatosnak tartották Nyugat-Németország újbóli felfegyverzését. Alig 3–4 évvel a náci hatalom legyőzése után Nyugat-Németország újra stratégiai szereppel kezdett bírni.

9.4.2. A németkérdés magában foglalta a „két Németország” létrejöttét, ami számos problémát vetett fel. A megszállóknak folyamatosan kezelniük kellett nemcsak a két Németország körüli *külső* ügyeket, hanem részben a két állam *egymás közti* viszonyait is, ráadásul bonyolította a helyzetet, hogy a két Németország bizonyos fokú saját külpolitikára is igényt formált.

A Németországi Szövetségi Köztársaság (NSZK) különösen sikeres volt abban, hogy egyre önállóbb szereplőként jelenjen meg a nemzetközi porondon, sőt sokáig ragaszkodott hozzá, hogy a nemzetközi politikában ő a német nép egyedüli legitim képviselője. Ennek a sikernek a hátterébe az állt, hogy a három nyugati megszálló Nyugat-Németországban már 1948-tól elkezdte az általuk megszállt német területek *demokratikus átalakítását*, benne a nyugatnémet törvényhozói és végrehajtói hatalom kiépítését. Ugyanekkor nekiláttak az önállósághoz szükséges gazdasági alap (német ipar és önálló nyugatnémet pénz) megteremtéséhez. (FRIEDMANN 2005, 10; NÉMETH 2004, 130)

A demokratikus átalakítás fontos lépéseként 1949. május 23-án (a három megszálló nyugati hatalom rendeletével) hatályba lépett a nyugatnémet alkotmány, az ún. Alaptörvény (ném. *Grundgesetz*). (HALMOSY 1985, 181) Nyugat-Németország szabad parlamenti demokrácia lett, az új főváros pedig Bonn. 1949. június 20-án a nyugati győztesek zónáiban a katonai közigazgatást felváltotta a három ún. *magas komisszár* jelenléte. A nyugatnémet hatalom politikai legitimálása végett a nyugati területeken választásokat tartottak (1949. augusztus 14-én), így lett 1949. szeptember 15-től Konrad Adenauer a (Nyugat-)Németországi Szövetségi Köztársaság kancellárja. (Az NSZK nevével kapcsolatos filológiai pontosítás részleteit lásd FISCHER 2005, 116.) Hivatalosan 1949. szeptember 20-án alakult meg a 11 nyugati tartományból az NSZK.

Németország másik fele, a (Kelet-)Német Demokratikus Köztársaság (NDK) 1949. október 7-én alakult meg mint a Szovjetunió érdekszférájába tartozó kommunista ország. A Szovjetunió rögtön felvette vele a diplomáciai kapcsolatot, azonban formálisan a Szovjetunió is csak a Berlieni négyhatalmi értekezlet után (1954. január 25. – február 18.) ismerte el az NDK-t szuverén államként. (VPL 2005, 356) A kommunista NDK-t előbb Walter Ulbricht (1971-ig), később Erich Honecker vezette.

A hidegháború egyik nagy kérdése, hogy Németország megosztottsága *ok* vagy *következmény* volt-e. Azaz: Németország (mint a „győzelem gyümölcse”) volt-e az oka annak, hogy a győztesek összevesztek egymással? Vagy: Németország a következménye volt-e annak, hogy a két nagyhatalom fokozatosan egyre több konfliktusba került egymással (korántsem csak Németországban), és e konfliktusai egyik következménye az lett, hogy Németország kérdésében sem tudtak egyezsége jutni? Tény, hogy a KT és a SZET kudarcával eldőlt, hogy Németország tartósan *megosztott* és *a győztesektől függő* ország marad. Hozzá kell azonban tenni, hogy több ország számára az a helyzet, hogy Németország ketté volt osztva, nagyon is elfogadhatónak és rendben lévőnek tűnt, mert ők a béke és a biztonság garanciájának látták abban, hogy Németország megosztott. Ahogyan fokozatosan eldőlt, hogy a legyőzött Németországgal *nem lesz közös békeszerződés*, és az ország *nem lesz egy-séges* – ezzel párhuzamosan a németkérdés a hidegháborús nagyhatalmi játszmák, külpolitikai és gazdasági érdekek alapján alakult. Hogy ez a helyzet milyen hosszú ideig fog tartani, azt senki sem látta előre.

9.4.3. Második berlini krízisnek azt a *kelet-berlini munkásfelkelést* nevezzük, amely 1953. június 17-én robbant ki a rossz munka- és életkörülmények miatt. A felkelést a szovjet katonaság brutálisan leverte. (VPL 2005, 357; teljes egészében erről szól OSTERMANN 2001)

9.4.4. 1958 és 1961 között zajlott a *hosszú német válság/krízis*. Ennek kezdetét Hruscsov szovjet miniszterelnöknek egy 1958. november 27-én, egy diplomáciai jegyzékben megfogalmazott ultimátuma jelentette. Hruscsov ekkor (lényegében felmelegítve Sztálin 1948-as „ötletét”) hatálytalannak nyilvánította a Londoni jegyzőkönyvet (ném. *Zonenprotokoll*), és három pontban fogalmazta meg a Szovjetunió igényeit illetve feltételét: (i) kezdődjenek európai méretű „biztonsági tárgyalások”; (ii) Németország legyen nukleáris fegyvermentes terület; és (iii) Berlinben érjen véget a négyhatalmi megszállás.

Hruscsov jegyzékének azért volt ultimátum jellege, mert a miniszterelnök hat hónapot adott a követelések teljesítésére. Ellenkező esetben a Szovjetunió nevében egy különbéke megkötését jelezte az NDK-val, valamint azt, hogy a Szovjetunió ezzel együtt átadja Nyugat-Berlin *belső* határainak az ellenőrzését a keletnémet hatóságoknak. (FINDLING 1980, 52) (Nyugat-Berlin és az NSZK közti személy- és teherforgalom „őrzését és ellenőrzését” az NDK gyakorolta, a nyugati győztes csapatok átmenő közlekedését viszont a szovjet hadsereg. NÉMETH 2004, 300) Bár ebből az ultimátumból végül nem lett semmi (az ügyet a szovjet fél „elfelejtette”), a hosszú válság 1961-ben a berlini fal formájában mégis „megoldódott”.

15. számú táblázat: Részletek a szovjet vezetésnek az NDK párt- és kormánydelegációjával folytatott tárgyalásairól 1959. június 18-án:

„Hruscsov: Ez [ti. az 1958-as békeszerződés terve] nyomás rajtuk, Damoklész kardja, amit fölöttük kell tartanunk. Miért? Mert ha aláírnánk egy békeszerződést az NDK-val, [akkor a nyugatiak] elveszítenék minden jogukat Nyugat-Berlinnel kapcsolatban, amely [jogaik] Németország katonai legyőzésének és feltétel nélküli kapitulációjának a tényéből erednek. Az ő [nyugatiak] oldalukról származó háborús fenyegetés nonszensz, zsarolás, mivel világos, hogy két és félmillió nyugat-berlini lakos miatt ésszerűtlen volna veszélynek kitenni százmillió ember életét. Minél inkább tudják a nyugati hatalmak, hogy az atomfegyverek és a rakéták terén erőegyensúly van [a Szovjetunió és az USA között], annál jobb nekünk. Ezért mindig tudatosítanunk kell, kivel van dolgunk. Ezek banditák. Ha gyöngék lennénk, már régen a saját előnyük szerint oldották volna meg a németkérdést. Tehát nem szabad elfelejtenünk, hogy ha alábbhagy az éberségünk, lenyelnek minket.”

(Idézi SELVAGE–HARRISON 1998, 213, 216)

1945-től 1961-ig Berlin egy nyílt (többé-kevésbé szabadon átjárható) város volt. Mivel azonban a város és az ország *nyugati részein* vonzóbb volt az élet, ezért Nyugat-Berlinen keresztül sok keletnémet lakos Nyugat-Berlinbe, majd onnan tovább Nyugat-Németországba távozott. E migráció következtében az NDK lakossága 1949–1961 között 19 millióról 17 millióra csökkent, miközben a kommunista NDK-t főként a fiatal és a képzett emberek hagyták el. Ezt a „problémát” az NDK úgy „oldotta meg”, hogy 1961 nyarán egy áthatolhatatlan betonfal húzott *Nyugat-Berlin köré*, amellyel elzárta a Nyugat-Berlinben lakó kb. 2,5 millió lakót. Nyugat-Berlint ezután csak szigorú ellenőrzés után lehetett megközelíteni: ki- és bejutni csak a falon létesített ellenőrző pontokon keresztül, a kijelölt légi, szárazföldi (autópálya) és vízi folyosókon lehetett.

A *berlini falat* 1961. augusztus 12-ről 13-ára virradó éjszaka kezdték építeni, de a végleges formáját csak néhány évvel később nyerte el. „Kifejlett” állapotában a berlini fal mintegy 160–180 km hosszan vette körül a kapitalista Nyugat-Berlint (ebből 46 km Berlin város belsejében húzódott), elzárva azt Kelet-Berlintől és Kelet-Németországtól többi részétől egyaránt. Ez a nagyon különleges „fal” a valóságban egy határvonala volt, amelyet a 4 méter magas betonfalon kívül szögesdrótakadály, őrtornyok rendszere, tűzparancssal rendelkező fegyveres őrök és elfogó kutyák alkottak, azaz összességében a fal egy igen szigorúan őrzött belső német-német határvonalt jelentett.

A berlini fal a hidegháborús szembenállás és a német–német kettészakítottság nagyon látványos jele volt. Ennek ellenére indokolt a berlini fal mint „megoldás” kifejezés használata, mivel a fal hosszútávon stabilitást, viszonylagos nyugalmat idézett elő legalábbis a nemzetközi kapcsolatokban. Jogi értelemben a berlini fal ügyét tíz évvel a felépülése után, az 1971. szeptember 3-án „Nyugat-Berlin ügyében” aláírt *négyhatalmi egyezmény* oldotta meg (ang. *Quadripartite Agreement*), mégpedig úgy, hogy – a fal dacára – lényegében kisebb módosításokkal változatlanul hagyta, fenntartotta a város korábban kialakult nemzetközi státuszát. (VPL 2005, 90; NÉMETH 2004, 419–424; MAGYARICS No. 57, 10) A Berlieni négyhatalmi megállapodás az alábbiakat fogalmazta meg: (i) a Szovjetunió akadálytalan közlekedést garantál Nyugat-Berlinbe; (ii) a nyugat-berlinieknek (a fal ellenére) jogukban áll, hogy meglátogassák Kelet-Berlint és Kelet-Németországot, évente összesen 30 nap időre; (iii) a nyugatiak elfogadják, hogy Nyugat-Berlin „nem alkotja Nyugat-Németország részét”; (iv) a nyugatnémet kormány kötelezettséget vállal, hogy nem fog Nyugat-Berlinben ülésezni (ahogy azt korábban tette). (FINDLING 1980, 53) A fal a hidegháború további részében azt a jelentést hordozta, hogy bár a Nyugat tiltakozik az efféle barbarizmus ellen, azért a nagyhatalmak közti általános politikai enyhülés a Nyugat számára is fontosabb volt, mint a német–német belhatár kérdése.

9.5. A hidegháború alatt a *németkérdést* egy olyan lappangó probléma volt, amelynek a szimbolikus dimenziója gyakran érzékelhetőbb vagy feltűnőbb volt, mint maga a tényleges konfliktus. Erre a helyzetre példa a megosztott Berlin és a berlini fal. A fal különösen erős szimbólumává vált a hidegháborúnak, amit jeleznek a köré írt metaforikus kifejezések: Nyugat-Berlin „szálka az NDK testében”; „a berlini rés”; „a szabadság fáklója”; „Berlin a Nyugat Achilles-ina” stb. Németország és Berlin metaforákkal díszített laikus interpretációja sokszor eltakarta azt a tényt, hogy bár a berlini fal felhúzása nyilvánvalóan ember- és szabadságellenes cselekedet volt, ennek ellenére a fal megléte stabilizálta a német problémát. Ami azt jelenti, hogy 1961 után a németkérdést „jegelték”, azaz lényegében 1989-ig megszűnt feszítő nemzetközi probléma lenni.

9.6. Berlin utolsó krízisének 1989. november 9. tekinthető, amikor a (kelet-európai rendszerváltozások részeként) a fal megnyílt, majd hamarosan teljesen ledőlt. (Az ide vezető útról teljes részletességgel ír KOHL 2014.) A második világháború vége óta húzóódó, és számos nemzetközi feszültséget okozó németkérdés megoldásában fontos dátum 1990. szeptember 12., amikor a nagyhatalmak és Németország képviselői Moszkvában aláírták a „Németország kérdéséről szóló befejező

szabályozást”. Ebben a felek kijelentették, hogy „Németország magában foglalja az NSZK-t, az NDK-t és egész Berlint”, valamint hogy „Németországnak nincsen semmilyen területi követelése más államokkal szemben, és ilyeneket a jövőben sem fog támasztani”. Ezután 1990. október 3-án létrejött az új, egységes Német Szövetségi Köztársaság.

10. Milyen szerződések alakították Németország és az EK sorsát a hidegháború alatt?

Ebben a fejezetben következnek azok a Nyugat-Németország sorsát befolyásoló jelentősebb nemzetközi tárgyalások, megállapodások és szerződések, amelyek egyúttal a kialakuló európai integrációnak is fontos mérföldkövei voltak.

10.1. A Dunkerque-i szerződés (kötetett 1947. március 4-én, hatályos 1947. szeptember 8-tól) francia kezdeményezésre jött létre Franciaország és Nagy-Britannia között a „német katonai agresszió kiújulásának lehetősége ellen”. (NÉ-METH 2004, 35–36) A Dunkerque-i szerződésre kapcsolódott rá egy évvel később a Brüsszeli szerződés.

10.2. A Brüsszeli szerződés vagy paktum (kötetett 1948. március 17–18-án, hatályba lépett 1948. augusztus 25-én) Franciaország, Nagy-Britannia és a három Benelux-állam között jött létre. A szerződés eredményként alakult meg a *Brussel Treaty Organization*, azaz a BTO. (BUONNANO–NUGENT 2013, 274) A BTO-szerződés a résztvevők „gazdasági, szociális és kulturális együttműködését és *együttes védelmét*” irányozta elő. Vagyis a civil együttműködés mellett katonai segítségnyújtási klauzulát is tartalmazott, ami lényegében a szerződésben résztvevő öt ország számára automatikus *kollektív önvédelmet*, védelmi szövetséget jelentett. A kollektív önvédelem a szerződés megkötésekor egyfelől egy esetleges német, másfelől egy esetleges szovjet agresszió ellen jelentett védelmet. (Fontos körülmény volt, hogy a brüsszeli szerződés megkötése előtt mindössze két héttel zajlott le Csehszlovákiában a kommunista hatalomátvétel.) A Brüsszeli szerződés (amelyet eredetileg 50 évre kötöttek) vált az alapjává mind a NATO-nak, mind a Nyugat-európai Uniónak. (VPL 2005, 102)

10.2.1. Itt térünk ki arra a kérdésre, hogy 1945 után mennyire, milyen mértékben jelentett Nyugat-Európára fenyegető veszélyt a Szovjetunió. Mind a szakirodalomban, mind a közvélekedésben több vélemény él ezzel kapcsolatban, mint például hogy a szovjet hadsereg szeretett volna kijutni az Atlanti-óceánhoz, vagy hogy Európa erőteljes militarizálását az USA tervezte meg és hajtotta végre. Érdekes szempont G. F. Kennané, aki 1980-as években azt állította, hogy „az európaiak voltak, akik halálra rémültek ebben az időszakban”, akiket „elfogott az *inváziós mánia*”, és akik e félelmüknél fogva igényelték az USA katonai közreműködését

az európai ügyekben. Az 1940-es évekbeli moszkvai tapasztalatokkal rendelkező Kennan teljesen kizárta Nyugat-Európa szovjetek általi lerohanásának az eshetőségét (bármikor is a hidegháború alatt), azt nemcsak alaptalannak tartva, hanem egyenesen azt állítva, hogy „egyáltalán nem tulajdonítok az oroszoknak olyan politikai és ideológiai képességeket, hogy nyugat-európaiak százmillióit ellenőrizni tudnák”. Kennan a szovjet katonai fenyegetést is, amiként általában egy várható, szuperhatalmak közti katonai konfliktus lehetőségét is légbőlkapottnak, „egy szörnyű és engesztelhetetlen konfliktusról alkotott [képzeletbeli] feltevésnek” tartotta. (KENNAN 1984,19–20, 80)

10.3. A Ruhr-státútum, 1948. december 28., hatályos 1949 áprilisától. (MEZEI 2001, 425) A Szovjetunió nélkül tartott Londoni háromhatalmi konferencián (1948. február 23. – március 6.), majd a Londoni hathatalmi konferencián (1948. április 20. – június 1.) a nyugati győztesek Németország nyugati zónáiról döntöttek, köztük arról, hogy a Ruhr-vidéket kiveszik a négyhatalmi ellenőrzés alól, és a nemzetközi Ruhr Hatóság felállításával nemzetközi (tkp. nyugati) ellenőrzés alá helyezik. (HALMOSY 1985, 179)

1948. június 18-án a nyugatiak Németország általuk megszállt részén új pénzt vezettek be. Erre válaszul 1948. június 22-én a szovjetek Németország keleti felén is pénzreformot hajtottak végre. Ezzel de facto véget ért Németország gazdasági egysége (HALMOSY 1985, 179), vagyis megszűnt az a tényező, amelyre a korábbi győztes szövetségesi megállapodások épültek.

1948. december 28-án hat nyugati ország (a három nyugati győztes és a Benelux-országok) Londonban aláírta a nemzetközi Ruhr Hatóság felállításáról szóló egyezményt. (HALMOSY 1985, 179-180) A Ruhr Hatóság két fontos dolgot jelentett. Egyfelől azt, hogy a Szovjetunió kiszorult ennek a rendkívül fontos német iparzónának az ellenőrzéséből. Másfelől pedig azt, hogy Németország nyugati fele (az akkor még csak formálódó nyugatnémet kormány) felvételt kért és kapott a Ruhr Hatóságba. A németek a Ruhr ügyeibe a háború után nem szólhattak bele, ezután viszont – a Petersbergi egyezség szerint – Nyugat-Németországot bevonták a Ruhr-tervezésbe. A Ruhr Hatóság 1951. április 18-ig, a Montánunió megkötéséig állt fenn. (HALMOSY 1985, 179–185)

10.4. A Washingtoni egyezmények „Németország megszállási státútumáról”. A három nyugati megszálló hatalom (USA, Nagy Britannia, Franciaország; személy szerint D. Acheson, E. Bevin, R. Schuman) 1949. április 8–10-én (NÉMETH 2004, 138) Washingtonban egyezményt kötött „Németország megszállási státútumáról” (ném. *Besatzungsstatut*). Az egyezményben a három nyugati hatalom újragondolta, hogyan, milyen irányban kívánják alakítani egyfelől (Nyugat-)Németország belső viszonyait, másfelől a saját viszonyukat (Nyugat-)Németországhoz.

A Washingtoni egyezmények összesen 7 különféle okmányt jelentettek, amelyek kijelölték a jövődő nyugatnémet állam alapjait. Bennük a nyugati hatalmak többek közt a következőkről egyeztek meg: (i) a saját három megszállási övezetüket (zónájukat) egyesítik, azaz összevonják egyggyé; (ii) (Nyugat-)Németország fokozatosan vissza fogja kapni az önállóságát; (iii) a nyugati győztes katonaságok maradnak (Nyugat-)Németországban, vagyis továbbra is ők ellenőrzik (Nyugat-)Németországot katonai szempontból, beleértve a lefegyverzést és annak minden vonatkozását

Még részletesebben a Washingtoni egyezmények a következőket jelentették.

10.4.1. A *megszállás* Németország *nyugati részein* megszűnt. A katonai kormányzat helyett a hatásköröket egy új testület, a Szövetséges Főbiztosság és a nyugatnémet tartományok (ném. *Land, Landen*) főbiztosai vették át. A három nyugati szövetséges felállította az – immár szovjet részvétel nélküli – saját német főhatóságát, a Nyugatnémet Szövetséges Főbiztosságot (ang. *Allied High Commission, AHC*). (NÉMETH 2004, 138) A Washingtoni egyezménynek ez a rendelkezése alapvető változást jelentett a *győztes szövetséges nagyhatalmak* 1945. június 5-én a „német szuverenitás birtokbavételéről” kiadott nyilatkozatához képest, amelyben a győztesek (akkor még szövetségesek) kijelentették, hogy Németországban átvették a főhatalmat (HALMOSY 1985, 181), ugyanis a Nyugatnémet Szövetséges Főbiztosságban a Szovjetunió már nem vett részt. A nyugati övezetek számára kidolgozott külön megszállási státútum az 1954. október 23-i Párizsi szerződésekig élt, akkor veszítette hatályát, feloszlata a Szövetséges Főbiztosságot. (HALMOSY 1985, 180)

10.4.2. A három nyugati szövetséges Washingtonban meghatározta a felálló nyugatnémet kormány elveit. Eszerint az általuk adott keretek között mind a német szövetségi állam (mint egész), mind a német tartományok (mint az ország részei) törvényhozási önállóságot kaptak, amihez önálló végrehajtó és bírói hatalom járult. A nyugati katonai főparancsnokok ettől kezdve csak katonai ügyekben voltak illetékesek, polgári ügyekben a három Főbiztos illetve az ő közös Szövetséges Főbiztosságuk volt a legfőbb illetékes. A Szövetséges Főbiztosságot a 11 tartományban 1–1 biztos képviselte (HALMOSY 1985, 182–183), vagyis az amerikaiak, a britek és a franciák egy ideig a tartományok szintjén megőrizték megszállói státuszukat. Nyugat-Németország új, demokratikus államrendjét egy írott szövetségi alkotmányban (Alaptörvény, ném. *Grundgesetz*) fogalmazták meg.

10.4.3. A Washingtoni egyezményekben megerősítették, hogy az 1948. március 6-án közzétett *Londoni ajánlásokkal* összhangban Németország nyugati részét bevonják a Marshall-segélybe. (HALMOSY 1985, 179)

10.4.4. A *három nyugati nagyhatalomnak* a Washingtoni egyezményekben megfogalmazott közös cselekvését és új német-politikáját több tényező indokolta. Alapvetően mindnyájukat az a belátás vezette, hogy Németország sorsát rendezni kell. Az okok közé tartozott az a szempont, hogy egy „megszállt és leigázott” Németországot sokkal költségesebb volt eltartani, mintha az ország a saját lábán állt volna. A korai hidegháború eseményei, és az azokból következő világpolitikai elképzelések is jelentősen befolyásolták Nyugat-Németország sorsát. A világ távoli pontján zajló koreai háború (1950–1953), és az abban megvalósulni látszó ún. dominó effektus volt például az egyik ok, ami miatt az USA határozottan napirendre tűzte az NSZK nyugati típusú berendezkedését és újrafelfegyverzését. Fontos stratégiai-politikai szempont volt, hogy a nyugati szövetségben álló NSZK vált a Nyugat legkeletibb bástyájává a kommunizmus felé. Mindezeket figyelembe véve született döntés arról, hogy ha másként nem megy, akkor az általuk megszállva tartott német területen egy parlamentáris alapokon nyugvó, demokratikus Németország létrehozásával fogják feltartóztatni a szovjet típusú kommunizmus terjedését.

Németország második világháború előtti és alatti története miatt a három nyugati megszálló a Washingtoni egyezmények után is ragaszkodott hozzá, hogy Nyugat-Németország csak *fokozatosan*, és csakis az *egykori megszállók jóváhagyásával* nyerheti vissza függetlenségét. Ezért a Washingtoni egyezményeket aláíró három nyugati külügyminiszter a megszállási státútumban konkrétan meghatározta azokat a hatásköröket, amelyeket továbbra is megtartottak maguknak. Fenntartották maguknak a jogot a német külpolitika irányítására, valamint arra, hogy adott esetben kormányaik utasítására a megszállói jogokat részben vagy egészeben visszavegyék. (VPL 2005, 487) A megszállási státútumot 1949. november 22-én az ún. *Petersbergi egyezményben* módosították, és a státútum lényegében az NSZK NATO-ba való belépéséig (1955) volt érvényben.

10.5. A nyugatnémet Parlamenti Tanács (ném. *Parlamentarischer Rat*) 1948. szeptember 1-jétől az első nyugatnémet választásokig (1949. augusztus 14.) működött. Célja az volt, hogy megalkossa Nyugat-Németország demokratikus, parlamentáris alapokon nyugvó alkotmányát. Az előzményekhez tartozott, hogy a nyugati győztesek 1948. február és június között (egész pontosan 1948. február 23. és március 6., majd április 20. és június 2. között) Londonban tanácskoztak (Nyugat-)Németország jövőjéről. Ezen az ún. *Londoni hathatalmi konferencián* (amelyre a Szovjetuniót már nem hívták meg, viszont amelynek részesei voltak a Benelux-államok) stratégiai döntés született arról, hogy létrejön Nyugat-Németország, mégpedig úgy, hogy „felhatalmazzák az összeülő német alkotmányozó nemzetgyűlést,

hogy az mérlegelje egy nyugatnémet szövetségi köztársaság létrehozásának lehetőségét”. Ezt a döntésüket a nyugati győztesek 1948. június 7-én tették közzé. (MEZEI 2001, 382; NÉMETH 2004, 93) A nyugatiak e döntése után a Szovjetunió nem volt hajlandó együttműködni, és mintegy két héttel később (1948. június 24-én) Sztálin elrendelte Nyugat-Berlin blokádját.

A nyugatnémet Parlamenti Tanács munkájának eredményét, azaz az NSZK alkotmányát előbb a nyugati legfőbb katonai parancsnokok hagyták jóvá (1949. május 2-án) (HAHN 34), azután a Parlamenti Tanács fogadta el (1949. május 8-án), végül országos véleménynyilvánítás után Bonnban, a fővárosban hirdették ki 1949. május 23-án; ez utóbbi nap lett a hidegháborús NSZK születésnapja.

10.6. A Bonni szerződések, amelyek a Washingtoni megszállási státútum lezárását, azaz Nyugat-Németország katonai megszállásának végét jelentették. Köttek 1952. május 26-án, hatályosak voltak 1955. május 5-től. A Bonni szerződéseket más neveken Bonn–Párizs-megállapodásnak/konvencionak, vagy Németország-szerződésnek (ném. *Deutschlandvertrag*), vagy különszerződésnek hívja a szakirodalom. (HALMOSY 1985, 215)

A három nyugati nagyhatalom a Washingtoni egyezményekkel (1948. április 8–10.) elkezdték újraszabni a kapcsolataikat Németországnak azzal a felével, amelyre reális ráhatásuk volt. Így került sor arra, hogy (miután a Szovjetunióval nem tudtak szót érteni) a nyugatiak különszerződést kötöttek az NSZK-val a kapcsolataik szabályozásáról. Ennek a folyamatnak része volt, hogy az USA, Nagy-Britannia és Franciaország megengedte, hogy az NSZK 1950 márciusában saját külügyminisztériumot állítson fel. Egy évvel később, 1951 márciusában jelentősen enyhítették a megszállási előírásokat, és engedték tovább bővülni az NSZK kapcsolatait. A folyamatot az tetézte be, hogy 1952. május 26-án az USA, Nagy-Britannia és Franciaország külügyminisztere (D. Acheson, A. Eden, R. Schuman), valamint K. Adenauer kancellár aláírta a Bonni szerződéseket, vagyis az NSZK de facto független ország lett.

10.6.1. A Bonni szerződések 1952-es aláírása és 1955-ös jóváhagyása között viszonylag hosszú idő telt el. Ennek az volt a fő oka, hogy Nyugat-Németország megszállásának a vége egyúttal az NSZK *nemzetközi politikai újjáéledését* is jelentette, ez pedig számos nemzetközi következménnyel járt.

A Bonni szerződések vonatkozásai között lényeges volt, hogy Dean Acheson amerikai külügyminiszter már 1950 szeptemberében felvetette, hogy az NSZK legyen a NATO tagja (BUONNANO–NUGENT 2013, 274), valamint hogy a *Himmerodi memorandumban* (1950. október 6.) tizenöt egykori Weermacht-

tábornok Nyugat-Európa integrált védelmét és 250 000 fős haderőt szorgalmazott közös irányítás alatt. (MARUZSA 2012, 45) Ezekre a kezdeményezésekre válaszul René Pléven francia miniszterelnök egy ellenjavaslattal, az Európai Védelmi Közösség (EVK, ang. *European Defence Community*) tervével állt elő, amely nemcsak egy közös védelmi paktumot jelentett volna, hanem egy európai hadsereg (ang. *European Defence Force*) felállítását is. Ezzel összhangban a Bonni szerződéseket, és az ezek részét képező EVK-szerződést a nyugati győztesek azzal a feltétellel kötötték meg 1952. május 27-én Nyugat-Németországgal (HALMOSY 1985, 215), hogy belátható időn belül létre fog jönni az Európai Védelmi Közösség (EVK), és így a német haderő európai ellenőrzés alá kerül.

10.6.2. A Bonni szerződésekből következő EVK terve további fontos nemzetközi következményekkel járt:

- (i) Az EVK terve miatt Nagy-Britannia tovább távolodott az európai kontinens ügyeitől. Az angol kormány értelmezése szerint ugyanis a megvalósuló EVK feleslegessé tette volna az 1948 elején megkötött Brüsszeli szerződést (BTO-t), ami által viszont (az angolok szerint) sérültek volna Nagy-Britannia nemzetbiztonsági érdekei. Ezért Nagy-Britannia nem támogatta az EVK tervét, annak konkrét megtervezésében nem vett részt, így az EVK csak a hat ESZAK-ország ügye maradt. (BUONNANO–NUGENT 2013, 274)
- (ii) Az EVK-tervezet végül nem valósult meg, megbukott, mivel a szerződés ratifikálását a francia parlament 1952. augusztus 30-án elvetette. (HALMOSY 1985, 215) Így a tervezetett európai védelmi közösségből Nagy-Britannia után immár egy másik nagyhatalom, Franciaország is kimaradt. (BUONNANO–NUGENT 2013, 274)
- (iii) Az EVK bukását nemzetközileg kezelni kellett, mert az EVK meg nem valósulása azt jelentette, hogy az NSZK katonai szerepe tisztázatlan maradt. Ennek a feszültségnek a feloldása végett Eden brit külügyminiszter a Bonni szerződés módosítását javasolta. A javaslat lényege szerint a Bonni szerződésekbe beépítették, hogy a két háborús vesztes nyugat-európai országot (az NSZK-t és Olaszországot) vegyék fel a BTO-ba, más néven a Brüsszeli szerződésbe. (BUONNANO–NUGENT 2013, 274) Így, bár mindkettő újra katonaságot tarthatott fenn, de csak korlátozott saját katonasággal rendelkezhetek volna, és még ezek a hadseregek is egy nagyobb nyugati katonai szövetség részét képezték.

(iv) Az újratárgyalt és újraírt Brüsszeli szerződés szövegéből kikerültek a megvalósulatlan EVK-ra tett utalások, viszont belekerült az, hogy az NSZK és Olaszország tagjai lesznek a NATO-nak. A módosított szerződést 1954. október 23-án írták alá Párizsban (a Párizsi szerződések keretében), és a dokumentum 1955. május 5-től volt hatályos (amikor az NSZK NATO-tag lett). Ez a (megújított) Bonni szerződés kimondta: (i) a megszállás megszűnését Nyugat-Németországban (az ország „mint szabad állam visszanyerte teljes joghatóságát külső és belső ügyekben”); (ii) a Nyugat-Németországban maradó nyugati csapatok feladata ettől kezdve a „szabad világ védelme” lett; (iii) a nyugati szövetségesek különleges jogai Berlinben fennmaradnak, amennyiben mindhárman „fenntartották [*korábban győztesként szerzett*] jogait Berlinre és Németországra mint egészre vonatkozólag, beleértve az egyesülés és a békeszerződés kérdését” is.

10.7. A „Berlin-konferencián” (1954) a négy győztes nagyhatalom vett részt, de nem tudtak megegyezni sem Ausztria, sem Németország kérdésében. (FINDLING 1980, 52)

10.8 A Párizsi szerződések; köttettek 1954. október 23-án, hatályosak a többi párizsi szerződéssel együtt 1955. május 5–6-tól.

Az 1954-es év második felében Nyugat-Európa számára két átfogó megoldandó kérdés merült fel: Mi legyen a kudarcba fulladt EVK helyett, és mi legyen az NSZK további sorsa? Az EVK kudarca után (mivel abból a britek kivonultak, a francia nemzetgyűlés pedig nem ratifikálta) más utat kellett találni arra, hogy az NSZK-t bevonják Nyugat-Európa védelmébe. Az EVK ügye azért függött össze Németországgal, mert azt kellett megoldani, hogyan lehet létrehozni egy közös európai védelmi közösséget úgy, hogy annak az NSZK is a tagja lehessen. Az Európai Védelmi Közösség kudarca után a Párizsi szerződések létrehozták a *Nyugat-európai Uniót* (VPL 2005, 165), azaz az EVK helyett ekkor jött létre a NYEU. Ilyen módon a NYEU az Európai Közösségek (később az EU) „védelmi karja” lett, egyúttal a NYEU keretében megoldhatónak tűnt Nyugat-Németország felfegyverzése. (VPL 2005, 486; BUONNANO–NUGENT 2013, 274)

10.8.1. A Párizsi szerződéseket két megelőző konferencia készítette elő. A többrétegű problémát a *Londoni kilenchatalmi konferencián* (1954. szeptember 28. – október 3.), majd a *Párizsi konferencián* (1954. október 19–23.) oldották meg. (HALMOSY 1985, 215, 244)

A Párizsi szerződések azért jelentettek korszakhatárt, mert alapvetően meghatározták Nyugat-Németország Európában betöltött helyét, ezzel együtt a teljes nyugat-európai integráció menetét. Az A. Eden, R. Schuman, J. F. Dulles és K.

Adenauer által aláírt (NÉMETH 2004, 241) Párizsi szerződésekkel eldőlt, hogy: (i) megszűnik a szövetségesek ellenőrzési joga a német nehézipar felett; (ii) a Saar-vidék visszakérül az NSZK-hoz; (iii) a Bonni szerződés (1952) módosításával a három nyugati győztes hatalom „megszünteti a [katonai] megszállási rendszert a Németországi Szövetségi Köztársaságban”; (iv) a katonai megszállás megszűnt ellenére a három nyugati hatalom továbbra is állomásoztathat fegyveres erőket az NSZK területén; (v) a katonai megszállás megszűnt ellenére a három nyugati hatalom továbbra is fenntartja minden jogát mind Nyugat-Berlinre, mind Németországra mint egészre vonatkozólag, beleértve „Németország egyesítésének kérdését is”; (vi) a Brüsszeli szerződés (1948) módosításával létrehozták a NYEU-t; (vii) végül pedig az NSZK és Olaszország a NYEU-n keresztül csatlakozik a Brüsszeli szerződéshez (1948), azaz tagjai lesznek a NATO-nak. (Vagyis a korabeli olasz és német szempontból mindketten *védelmi garanciát* kaptak az USA-tól.)

10.8.2. A „Párizsi szerződések” fogalom egy bonyolult *szerződésrendszer* jelent, valójában közel két tucatnyi szerződés, egyezmény, nyilatkozat, jegyzőkönyv és más okirat összefüggő rendszerét. Ezek a nemzetközi egyezmények négy-öt témakörben születtek, úgymint a francia-német szerződés a Saar-vidékről, a német szuverenitás helyreállításáról (ném. *Deutschlandvertrag*, 1954. október 23.), továbbá a NATO-val kapcsolatos megállapodások stb. (HALMOSY 1985, 6, 216, 244) A Bonni és a Párizsi szerződések szerves együvé tartozását az is indokolja, hogy a megújított Bonni szerződés a Párizsi szerződések egyik része, alkotóeleme lett, és úgyszintén az 1954-es Párizsi szerződésekkel együtt lépett életbe (1955. május 5–6.).

10.9. A Bonni szerződések (1952) és a Párizsi szerződések (1954) eredményeként 1955-re az NSZK egy de facto független állam lett, bár a nemzetközi szóhasználatban sokszor „korlátozott szuverenitású országnak” nevezték. A Bonni szerződésekkel, valamint ennek két évvel későbbi szerves folytatásával, a Párizsi szerződésekkel teremtődtek meg a nemzetközi jogi feltételei annak, hogy az NSZK alig egy évtizeddel a második világháború befejezése után csatlakozzon Nyugat-Európa politikai és katonai integrációs folyamataihoz. A szerződések által (i) Németország nyugati részében megszűnt a megszállás, (ii) helyreállt az NSZK állami szuverenitása, (iii) az ország tagjává vált a nyugati katonai tömbnek, és (iv) motorjává vált az európai integrációnak. (VPL 2005, 11)

A Nyugatnak legalább két célból volt szüksége volt egy erős NSZK-ra. Az egyik az *európai újjáépítés*, amelyben Nyugat-Németország gazdasági teljesítménye nélkülözhetetlen volt. Másfelől a szovjet befolyás megakadályozása végett volt szük-

ség a nyugatnémetekkel való együttműködésre. Minél több feszültséget jelentett a hidegháború, annál kívánatosabb volt a nyugatnémet részvétel Nyugat-Európa ügyeiben, ez pedig teret nyitott az önálló nyugatnémet célok, tervek, elképzelések számára. A Nyugat által kezdeményezett és levezényelt alkotmányozó folyamat végén a „németek partnerekké váltak: nem teljes jogú, és nem egyenlő, viszont fontos partnerré”. (HAHN 35)

10.10. Milyen további tényezők járultak hozzá, hogy alig egy évtizeddel a második világháború befejezte után Nyugat-Németország Nyugat-Európa meghatározó gazdasági erejévé és fontos politikai tényezőjévé vált? Ez a helyzet három fő ok miatt jöhetett létre:

10.10.1. Először azért, mert a három nyugati nagyhatalom, de elsősorban az USA úgy akarta, hogy Nyugat-Németország gazdasági és katonai szempontból a Nyugat szerves részévé, egyúttal az USA szövetségésévé váljon. Ez nem jelentette, hogy a nyugati győzteseknek nem lettek volna konfliktusaik a nyugatnémetekkel. Például a nyugatnémet alaptörvény tárgyalása kapcsán a katonai főbiztosok és a Parlamenti Tanács képviselői között tartós konfliktust okozott 1949 márciusában, hogy a két fél teljesen más elképzeléseket követett a központi nyugatnémet kormány pénzügyi jogait és lehetőségeit illetően. A huzavonát 1949. április 6–7-án a külügyminiszterek oldották fel, míg végül a felek 1949. április 25-én megegyeztek az alaptörvényről. (HAHN 31–34)

10.10.2. A nyugatnémet helyzetet kedvezően befolyásoló második tényező, hogy 1947–1948 után bizonyos nemzetközi kérdések megoldatlanul „megmerevedtek”. A németkérdés is ilyen volt, és a Szovjetunió nem nagyon tehetett mást, mint hogy elfogadta azt az állapotot, amit a nyugatiak Nyugat-Németországban teremtettek. Például pár évvel a Bonni és a Párizsi szerződések után Adenauer szövetségi kancellár meghívót kapott Moszkvába, majd 1955-ben a két ország fölvette a diplomáciai kapcsolatokat. (VPL 2005, 489)

10.10.3. Harmadsorban Nyugat-Németország külügyi helyzete az 1950-es években magának az NSZK-nak is megfelelt. Konrad Adenauer kancellár ideje alatt az NSZK célja az állami szuverenitás visszaszerzése volt, márpedig ez a Bonni és a Párizsi szerződésekben (bizonyos korlátok között) megtörtént. Ráadásul a két fenti szerződéssel párhuzamosan zajló európai integráció keretében arra is megmaradt a remény, hogy a megosztott Németország valamikor újraegyesülhet.

16. táblázat:

„Konrad Adenauer így szólította meg az NDK-ban élő honfitársait 1955. május 5-én, azon a napon, amikor a nyugati hatalmak független állammá nyilvánították a Német Szövetségi Köztársaságot, és az ország belépett a Nyugat-európai Unióba és a NATO-ba: »Ti hozzánk tartoztok, ahogy mi is hozzátok tartozunk. Mindig számíthattok ránk, mert a szabad nyugati világgal együtt addig nem fogunk nyugodni, amíg nem nyeritek vissza ti is az emberi jogaitokat, és békésen nem egyesülünk majd egy közös államban.«”

(KOHL 2014, 14)

10.11. Nyugat-Németország külpolitikai irányvonala 1955 után lényegében 1989-ig két pilléren alapult: (i) az NSZK megbízható szövetségén az USA-val, és (ii) az NSZK európai integráció iránti elkötelezettségén. Az utóbbit például a német-francia megbékülés jelezte (1963), míg az előbbire (tehát arra, hogy jó nyugatnémet–amerikai kapcsolatok fontosabbak voltak az egyesülésnél) az utal, hogy például 1983 végén az NSZK kormánya (óriási bel- és külföldi tiltakozás ellenére) hozzájárult, hogy az amerikaiak rövid és közepes hatótávolságú rakétákat (Pershing II; Gryphon) telepítsenek az NSZK területére. (BERND–NATE–FISCHER 5; KOHL 2014, 14, 104)

10.11.1. Konrad Adenauer NSZK-kancellárnak meghatározó szerepe volt országának külpolitikájában mind saját miniszterelnökségei alatt, mind azután. 1949-től tartó kancellársága alatt egészen politikai pályája végéig (1963-ig) ő állt az NSZK külügyeinek hátterében, bár hivatalosan csak 1951 és 1955 között látta el a külügyi posztot. Hatása abban rejlett, hogy Adenauer olyan külpolitikai irányt jelölt ki, amely élvezte a nyugatnémet politikai elitek támogatását: „A németkérdés megoldásához az USA-val kötött szövetség és a Nyugat-Európához való szerves gazdasági és politikai integráció vezet” – vallotta. (VPL 2005, 487)

10.11.2. Nyugat-Németország külpolitikájának egyik legmarkánsabb irányát szemlélteti a Hallstein-doktrína. Ezt Walter Hallstein NSZK külügyi államtitkár fogalmazta meg 1955 szeptemberében. E szerint a doktrína szerint: (i) külpolitikai téren egyedül az NSZK volt jogosult *a német nép nevében* felszólalni és cselekedni, ebből következően (ii) az NSZK barátságtalan lépésnek tekintette, ha bármely ország az NDK-val is kapcsolatokat tartott fenn.

Az Adenauer és Hallstein általa kijelölt külpolitikai irány annyira tartósnak bizonyult, hogy az NSZK külpolitikája utánuk is csak keveset (és akkor is csak fokozatosan) változott, annak ellenére, hogy azt váltakozó kereszténydemokrata,

szociáldemokrata és liberális kormányok alakították. Az adenauerizmushoz való kötődés megmaradt 1974 után H. Schmidt kancellár és H. D. Genscher külügy-miniszter idején is, valamint 1982 után H. Kohl kancellársága alatt is. Az 1980-as években nyugatnémet kancellári tisztséget betöltő Kohl többszörösen is igazolta az adenaueri külpolitika tartósságát, amennyiben vallomása szerint „mindig Konrad Adenauer örökösének tartotta magát”, valamint hogy „politikája mindvégig az adenaueri logikát követte” (KOHL 2014, 13, 16).

10.11.3. A hidegháború alatti nyugatnémet külpolitikában külön fejezet illeti a szociáldemokrata Willy Brandt korszakát. Brandt meghirdette az „új keleti politikát” (ném. *neue Ostpolitik*), amelynek lényege az volt, hogy Brandt kormánya 1969-től kezdve új viszonyt alakított ki a Szovjetunióval, az NDK-val és a kelet-európai kommunista államokkal. A gyakorlatban az új viszony kétoldalú szerződésekből testesült meg: előbb a Szovjetunióval a háború után kialakult határok sérthetlenségéről (1970. augusztus 12.) (MAGYARICS No. 57, 10), majd Lengyelországgal (1970) és Csehszlovákiával (1973). A *neue Ostpolitik* új környezetet teremtett a két Németország kapcsolatához is azáltal, hogy az NSZK–NDK alapszerződés után (1972) mindkét Németországot felvették az ENSZ-be (1973. szeptember 18-án). (VPL 2005, 489) Bár Brandt Adenauerhez képest más elvek szerint értékelte a belpolitikai életet, a német külpolitika alapvető két pillére, iránya Brandt alatt sem változott. Az egymásra következetesen építkező külpolitikáknak köszönhetően az NSZK a hidegháború alatt nem egyszerűen csatlakozott Nyugat-Európához, nem is csupán lépést tartott vele, hanem egyre növekvő gazdasági és politikai tőkéjét felhasználva *beleszólt Európa külpolitikai folyamataiba*.

11. Hogyan zajlott az európai integráció a hidegháború alatt és utána?

Az európai integráció folyamatát több ok miatt is érdemes a hidegháború korszakába helyezni, és ebben a kontextusban értelmezni. Először is azért, mert az európai integráció a korai hidegháború kontextusában keletkezett, és abban is zajlott 40-50 évig. Másodsorban az egész folyamatot befolyásolta és meghatározta az USA nagyhatalmi jelenléte Európában. Az USA (mint Európán kívüli, mégis alapvető) tényező mindvégig jelen volt az európai integráció folyamatában, hiszen a hidegháború viszonyai alatt nyilvánvaló volt, hogy ha az USA kivonult volna a kontinensről, akkor a szóba jövő nagyhatalmak (Nagy-Britannia és/vagy Franciaország) nem tudták volna garantálni Európa biztonságát. Az USA politikai és katonai szerepvállalása nélkül Európa biztonságpolitikai egyensúlya teljesen más lett volna. (KOHL 2014, 103)

A hidegháború első fele, az 1947 és 1968 közötti évek, az európai egyesülés kialakuló, kiépülő időszaka volt – ugyanakkor ennek az időszaknak a Szovjetuniótól és a kommunizmustól való intenzív félelem is a meghatározó tényezője volt. (O’SULLIVAN 2010, 203) Nagyon összefoglalóan fogalmazva: az integrációt, azaz Nyugat-Európa *nyugalmát* és háború utáni *prosperitását*, valamint Nyugat-Európának a kelet-európaiaktól eltérő fejlődését az amerikai biztonsági-védelmi jelenlét garantálta a hidegháború teljes ideje alatt. (NEWTON 2012, 4) A hidegháború mint alapvető befolyásoló körülmény a korszak másik felében is adott volt például azáltal, hogy a Szovjetunió (különböző módokon bár, de) mind Nyugat-, mind Kelet-Európát túszként tartotta az Egyesült Államokkal való globális rivalizálásban. (MAGYARICS No. 56, 12) Ráadásul a történetírás egyre jobban feltárja azokat az integrációs folyamatokat, amelyeket a Szovjetunió hajtott végre vagy próbált végrehajtani az általa vezetett politikai-katonai tömb belső összetartása végett. Így tehát nem hagyható figyelmen kívül, hogy az európai egységesülési törekvések a hidegháború kontextusában születtek.

11.1. Az államok közti kapcsolatok egyik formája, hogy az államok *nemzetközi szervezeteket* hoznak létre, azokba tömörülnek. Ezeket a nemzetközi kapcsolatokat (jogi értelemben) *nemzetközi szerződések* formájában hozzák létre. A nemzetközi szerződéseknek létezik egy bizonyos jogi útja, menete, ami a következő: a szerződés tervének felvetése; a részletek megtárgyalása; a nemzetközi szerződés aláírása;

majd a szerződésnek az egyes nemzeti kormányok vagy parlamentek által való jóváhagyása (ratifikálás); végül a nemzetközi szerződés alkalmazása (implementáció). A hidegháború a nemzetközi szerződések és a nemzetközi szervezetek igen gazdag kora volt, mivel 1945 után minden korábbi korszaknál több és szerteágazóbb nemzetközi szerződés és szervezet született. A nemzetközi szervezetek jelentősen gazdagították, bonyolultabbá tették a nemzetközi kapcsolatokat, mivel ezek a szervezetek önálló jogi entitások, amelyek önállóan léphetnek fel a nemzetközi kapcsolatokban (pl. ENSZ, NATO, OPEC stb.).

11.2. Az „integráció” eredetileg egy gazdasági kifejezés, amely különálló gazdasági részek közzeledését, egyesülését, esetleg végső összeolvadását jelenti. Tágabb értelemben integráció alatt a mai Európában azt a folyamatot értjük, melynek során 1950-től kezdődően Nyugat-Európa országainak többsége egy többretegű (gazdasági-politikai-katonai) közzeledést, egyesülést hajtott végre. Ez a folyamat azután az 1980-as években elkezdett kiterjedni Európa keleti felére is. Egyes történészek az integrációt olyan önműködő és kikerülhetetlen folyamatnak látják, amelyben a *világgazdaság* és a *vilápolitika* mint közeg minden résztvevőt, de különösen a globális hatalmi pozícióban lévő feleket „hosszan elnyúló integrációs spirál felé hajlítják”. (KALMÁR 2014, 73, 81)

Az integráció fogalom eredeti gazdasági jelentésére utal, hogy a Benelux-államok közti vámunió már a második világháború végén felmerült, és a három ország képviselői már 1944. szeptember 5-én aláírtak egy vámunió-egyezményt. (NÉMETH 2004, 182) A Benelux-országoknak ez a kezdeményezése (amely a hármukat érintő vámunió formájában 1949. január 1-jétől meg is valósult) abból indult ki, hogy a gazdasági integráció a *kis méretű* nyugat-európai országok különálló csoportját fogja létrehozni. (VPL 2005, 85) Végül az integrációnak a gazdaságból való kiindulására utal az is, hogy a második világháború után Európa életében a Marshall-segély nagyon nagy mértékben hozzájárult a későbbi integrációhoz.

11.3. A hidegháború alatt többféle integrációról beszélhetünk. Tartalmi értelemben nemcsak *gazdasági*, hanem *politikai* és *katonai* célú vagy jellegű integrációs törekvések is zajlottak, földrajzi értelemben pedig nemcsak Európában, hanem a világ más tájain is.

11.3.1. Katonai jellegű integrációnak számított például a csendes-óceániai térségben a SEATO és az ANZUS, amely katonai tömböket az USA hozta létre. (i) A SEATO (kötöttett 1954. szeptember 8-án) egy délkelet-ázsiai kollektív biztonsági szerződés volt, amelynek az USA, Nagy-Britannia, Franciaország, Ausztrália és Új-Zéland mellett a Fülöp-szigetek, Pakisztán és Thaiföld voltak a tagjai. A szervezet annak belső feszültségei miatt 1977. június 30-ával feloszlott. (ii) Az ANZUS

Ausztrália, Új-Zéland és az USA szövetsége a Csendes-óceán déli medencéjének védelmére (kötetett 1951. szeptember 1-én San Franciscoban), részben azzal a céllal, hogy „megállítsák a kommunizmus terjedését a térségben”. Az ANZUS a vietnami háború során csapatokkal támogatta az USA-t, és 2011 után megújult célokkal tovább működik. (VPL 2005, 48)

11.3.2. Az integráció kifejezés használható a Szovjetunió uralta Kelet-Európa kapcsán is; ezt teszi rajtam kívül például Kalmár Melinda (KALMÁR 2014). Az alábbiakban e folyamat néhány aspektusát vizsgáljuk meg.

11.3.2.1. Ha az 1945 utáni korszakot nem a kelet-európai országok alávett sorsa, hanem az orosz imperializmus felől nézzük, akkor állítható, hogy a Szovjetunió (Sztálintól Gorbacsovig) a saját biztonságpolitikai érdekeiből indult ki, és az „azonos formáció = nagyobb biztonság” elve alapján igazta le a kelet-európai államokat. Ahogy Kalmár Melinda írja: „A birodalmi biztonságpolitika és a strukturális környezet *homogenizálása* sohasem különültek el egymástól az orosz-szovjet hódításokban.” (KALMÁR 2014, 42–45) E folyamat eredményeként jöttek létre a kelet-európai „szovjetvariáns rendszerek” (Kalmár Melinda fogalma).

A hidegháború során szovjet dominanciájával lebonyolított sajátos kelet-európai integrációs kísérletek közül a legnagyobb szabásúnak a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (m. KGST, ang. *Council for Mutual Economic Assistance*, CMEA vagy Comecon) és a Varsói Szerződés számított.

- (i) A KGST-t mint a szovjet blokkországok gazdasági integrációját hozták létre 1949. január 25-én Moszkvában. Keretein belül számos kísérlet történt, hogy a szovjet fennhatósága alá tartozó országokban a szovjet modellhez hasonló gazdasági egységek és hivatalok jöjjenek létre. Ilyen volt például a közös szabványügyi hivatal, a közös szállítási iroda, a közös vasúti vagonpark, a közös kőolajvezeték (4500 km hosszan NDK, Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország területén), az egységes magasfeszültségű elektromos hálózat és így tovább. A KGST ugyan időben korábban jött létre, mint a nyugat-európai gazdasági integráció, azonban ez a szervezet létének ideje alatt nem volt képes betölteni olyan tényleges közelítő és integráló funkciókat, mint amilyeneket a nyugat-európai integráció betöltött. A KGST mint integráció sikertelenségére több tény és adat utal. Az például, hogy amíg 1963-ban a KGST-országok adták a világ gazdaságának 12%-át, addig 1979-re ez az adat 9%-ra csökkent (JUDT 2007, 560), vagy hogy a Szovjetunió 1970 után maga is több alkalommal gabona-behozatalra szorult, mert az ország egyszerűen nem tudta magát ellátni alapvető élelmiszerekkel. A kelet-európai országok nagyon sokáig megpróbálták

figyelman kívül hagyni az Európai Gazdasági Közösséget, a hidegháború másik felében azonban rákényszerültek, hogy Nyugat-Európából származó bankkölcsonöket vegyenek fel.

- (ii) A Varsói Szerződés Szervezetét (VSZ, köttetett 1955. május 11–14-én) a Szovjetunió, az NDK, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária és Albánia hozta létre Varsóban. A VSZ két- és többoldalú katonai-védelmi szerződések kombinációit jelentette, amelyekben mindvégig a Szovjetunió volt döntő szava. A szervezet egy *politikai* és egy *katonai* testületből tevődött össze: a Politikai Tanácskozó Testületből (PTT) és az Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnokságából (EFEF). Az EFEF-et egy szovjet tábornok vezette, aki a szovjet védelmi miniszter első helyettese volt; neki voltak alárendelve a Kelet-Európában állomásozó szovjet csapatok, beleértve az NDK hadseregét és az NDK határőrséget is. (VPL 2005, 625)

11.3.2.2. Hogyan értelmezhető történelmi dimenzióban a szovjet típusú integráció?

- (i) Kalmár Melinda szerint egyfajta orosz integrációs szándék már az első világháború körül is létezett. A háború zavaros viszonyai között hatalomra került Leninnek és környezetének azonban a kapitalizmus (mint modernizációs vagy integrációs modell) nem volt jó, hiszen a kapitalizmus egy *nyugati* minta volt. Ezért Lenin (aki egyébként cikket írt az „Európai Egyesült Államokról”) „az efféle európai integrációban való [orosz] részvétel gondolatát egyértelműen elutasította”, sőt ő és környezete ez ellen léptek fel azért, hogy egy „Nyugat-feltartóztató stratégiát” hirdettek meg. (KALMÁR 2014, 38–39, 41–43)
- (ii) 1945 után a Szovjetunió folytatta a lenini Nyugat-ellenességet, amennyiben a szovjet vezetők összekapcsoltak két dolgot: a saját biztonságpolitikai környezetük kiterjesztését Kelet-Európában, valamint egy *Nyugat elleni integrációs modell* felállítását a saját befolyási régiójukban. Vagyis újszerű elemként bukkant fel a hidegháború elején, hogy az orosz stratégiák egyszerre vélték megvalósíthatónak „a regionális befolyásolást és a Nyugattal szembeni kontraglobalizálást”. (KALMÁR 2014, 28)
- (iii) Hogyan tekintett a Szovjetunió a lendületben lévő nyugat-európai integrációra? A 20. század elejéig visszanyúló orosz modernizáció példaképei közül egyáltalán nem hiányoztak a nyugati minták: a tömegtermelésre alapuló német, s még inkább az amerikai ipartermelési modellek (*taylorizmus*, *fordizmus*). (KALMÁR 2014, 34-37) Más kérdés, hogy ezek megvalósításához a bolsevik típusú rendszer radikális központosítást, radikális erő-

forrás-koncentrációt és antidemokratikus társadalomszervezést illesztett, azaz összességében az ország 1917 óta egy totalitárius-antidemokratikus hullámon táncolt.

A Szovjetunió sokáig tudomás sem akart venni a nyugati integrációról (főleg annak sikereiről), hozzáállása azonban a hidegháború másik felében jelentősen módosult. Ennek legalább két eleme volt. Az egyik a gazdasági megfontolás volt, az a tény, hogy Európa nyugati és keleti fele között lényegében mindenkinek szüksége volt a gazdasági együttműködésre. (Erről bővebben ld. ENDERLE-BURCEL et al. 2009) A másik (az előzőnél sokkal kevésbé látható) elem az volt, hogy geopolitikai megfontolások alapján a Szovjetunió Nyugat-Európa *semlegesítése* törekedett, vagyis arra „hogy Nyugat-Európát semlegesítve válassza le a szoros atlanti együttműködésről”. (KALMÁR 2014, 429–430) Kalmár Melinda szerint a Szovjetunióknak a helsinki folyamatban való aktív részvételét is az Európa semlegesítésére irányuló törekvés kontextusában érdemes vizsgálni.

- (iv) A hidegháború későbbi szakaszában, nagyjából 1970 után, egy olyan Szovjetunió vezette integrációról beszélhetünk, amelyet a nyugat-európai integráció jól látható sikerei is befolyásoltak. „Az Európai Egyesült Államok formálódása katalizálta a szovjet integrációs törekvéseket”, ennek lényege azonban az volt, hogy a Szovjetunióknak kezelnie kellett a kelet-európaiak Nyugat felé való (ösztonös vagy kényszeres) konvergálását. Megpróbálva a kényszert erénnyé kovácsolni, ebben a keretben merült fel a kommunista országok vezetőinek rendszeres összejövedele (1971-től kezdődően a Krímfélszigeten), valamivel később az ideológiai és a külügyi titkárok értekezletei, miközben az ún. *Komplex program* a régió országainak szoros integrációját tűzte célul. (KALMÁR 2014, 178, 335–338)

Ha félretesszük azt a vélekedést, hogy a fenti szovjet elképzelések – a párhuzamosan zajló európai integrációval összehasonlítva – csak egy nagy adag cinizmussal nevezhetők integrációnak, akkor is ki kell emelni a szovjet integrációs projekt légbőlkapottságát. Amire jó bizonyíték egyes szovjet vezetőknek az a (kelet-európai realitásokat teljesen figyelmen kívül hagyó) elképzelése, hogy a folyamat az európai szocialista országok konfederációjához fog vezetni. Egyébként mind a KGST, mind a VSZ *mint integrációs modell* kényszerű voltát és működőképtelenségét jól jelzi, hogy a kelet-európai rendszerváltásokkor (a szovjet központi erő megszűnésével) mindkettő rögtön feloszlott, megszűnt. A KGST 1991. június 28-án Budapesten, a VSZ pedig 1991. július 1-jén Prágában oszlatta fel önmagát.

- (v) A szovjet integrációs kísérleteknek mindazonáltal van legalább egy külpolitikai vonatkozásuk, amely árnyalhatja azt a képet, amelyet a hidegháborús kelet-európai országok *diplomáciai* pozícióiról, lehetőségeiről, mozgásteréről alkothatunk. Ennek jegyében „1976-ban létrejött a VSZ Külügyminiszterek Tanácsa, [miközben] zajlott a külügyminisztériumok, a diplomácia képviselői [...] összehangolása” (KALMÁR 2014, 349), azaz zajlott a kelet-európai szövetségesek diplomáciai „felfejlesztése”. Ezt a gondolatot folytatva Békés Csaba kifejti a szovjet „*aktív külpolitika doktrínát*”, ami annyit jelentett, hogy a VSZ vezetőjeként a Szovjetunió egy „korlátozott értelmű emancipációs folyamatot” kezdett a kelet-európai államokban azaz a céllal, hogy a szövetségeit egy aktívabb külpolitikai kurzusra vegyehangolja rá – természetesen a szovjet érdekekkel egyeztetve, csakis azokkal összhangban. (BÉKÉS 2012, 21–23)
- (vi) A 2014 körüli világpolitikai események alapján megfigyelhető bizonyos folytonosság a Szovjetunió és a mai Oroszország nagyhatalmi-integrációs törekvései között. Ez tömören azt jelenti, hogy Oroszország is igényt formál arra, hogy saját nagyhatalmi jelenlétének a demonstrálásával *együtt* létrehozzon valamiféle saját, keleti irányú integrációt. Ennek a jelenségnek is vannak történelmi előzményei, amennyiben „Moszkva [Lenin óta] saját központú keleti egyesült államokban gondolkodott; olyan történelmi galaktikus energiaközpont öngerjesztő potenciálódásában, amelyben az orosz birodalom erőteljes önátalakítással megőrizhető területi, civilizációs integritását, s amelynek arculatát biztosan *nem a Nyugat* határozza meg”. (KALMÁR 2014, 39) A Lenin korában keletkezett „keleti egyesült államok” gondolata, az „Eurázsiai koncepció” Hruscsov alatt is számontartott külpolitikai cél volt (KALMÁR 2014, 44, 83), és legújabban egy ázsiai vámunió projektjében vált valósággá. Ez utóbbi lett a Vlagyimir Putyin elnök által szorgalmazott, Oroszország, Fehéroroszország és Kazahsztán részvételével létrejött *Eurázsiai Gazdasági Unió* (ang. *Eurasian Economic Union*), amelynek megvalósulását sok évnyi tervezés után Oroszország 2014. október 3-án hagyta jóvá.

11.4. Nyugat-európai integráció alatt azt a folyamatot értjük, melynek során 1950-től kezdődően Nyugat-Európa országainak többsége egy többretegű (gazdasági-politikai-katonai jellegű) közeledést hajtott végre. A folyamat sok nemzetközi eseményen és folyamatosan felülvizsgált jogi szerződéseken keresztül zajlott – ezek lettek az európai integráció történetének mérföldkövei. Az alábbiakban ezeket a jelentősebb európai integrációs *eseményeket* és *szerződéseket* foglaljuk össze a teljesség igénye nélkül.

11.4.1. A Marshall-segély az USA gazdasági segélyprogramja volt Európa számára 1947/1948–1951/1952 között. A programra (hivatalos ang. nevén *European Recovery Program* – ERP, Európai Újjáépítési Program) az USA 17 milliárd dollárt irányzott elő, amiből kb. 13–15 milliárdot folyósítottak ténylegesen. (MEZEI 2001, 246; NÉMETH 2004, 90) Amellett, hogy a segély Európa gazdasági megsegítését, háború utáni talpraállását célozta, komoly hatása volt a későbbi szorosabb politikai együttműködésre is. Ezt azáltal érte el, hogy az USA a résztvevő országok szorosabb kooperációját szabta a segély általános feltételéül. Ez a (részben kényszerű) együttműködés érintett minden gazdasági területet, amire a segélyt szánták: az infrastruktúra megújulását; a termelékenység növelését; a nehézipari termelés megújítását; a mezőgazdaság modernizálását; a monetáris stabilitást stb. A Marshall-segély tehát azért és azáltal számított az európai integráció egyik katalizátorának, mert az USA nyomására a segélyprogramban résztvevők rákényszerültek, hogy szorosabban együttműködjenek egyes területeken. Másfelől „a Marshall-terv színvallásra kényszerítette Moszkvát” (KALMÁR 2014, 43), azaz kikényszerítette belőle, hogy tegye egyértelművé a nemzetközi szándékait. Ezt a Szovjetunió meg is tette, a projekttől való teljes elhatárolódás formájában.

A Marshall-segély lebonyolítója Európában az OEEC nevű szervezet volt (ang. *Organisation of European Economic Cooperation*; magy. *Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet*), amelyet a segély pénzügyi elosztásának, technikai lebonyolításának céljából hoztak létre 1948. április 6-án. (Az OEEC tagjai 18 nyugat-európai állam, az USA és Kanada voltak. Az 1948. április 3-án törvénybe iktatott Marshall-terv lebonyolításának amerikai szerve az *Economic Cooperation Administration* volt. HALMOSY 1985, 182, 185; NÉMETH 2004, 90) Az OEEC-nek mint nemzetközi szervezetnek az európai integrációban betöltött fontos szerepére utal, hogy az a Marshall-segély végeztével sem szűnt meg. Az OEEC ugyan 1960 decembere után feloszlott, ám 1961-ben a helyébe lépett az utódszervezete, az OECD (ang. *Organisation for Economic Cooperation and Development*; magy. *Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet*; NÉMETH 2004, 322), amely jelenlegi küldetésnyilatkozata szerint „olyan politikák előmozdítását szorgalmazza, amelyek javítják az emberek gazdasági és szociális jólétét világszerte”.

11.4.2. 1948 közepén (a csehszlovák kommunista puccs után, a Nyugat-Berlint érintő blokád első hónapjaiban) az európai integráció kezdeti öt állama (Nagy-Britannia, Franciaország és a Benelux-államok) az USA és Kanada képviselőivel hosszú, több hónapos tárgyalássorozatot bonyolított le az európai biztonság megteremtése végett. Ezek voltak a *Washingtoni biztonsági tárgyalások* 1948. július 6. és 1948. szeptember 9. között, és az itt kötött megállapodások vezettek 1949. április 4-én a NATO megszületéséhez. (MEZEI 2001, 366)

Az *Európai Újjáépítési Program* (ang. *ERP* azaz Marshall-segély) amerikai értelmezés szerint szorosan összefüggött a NATO-val, mégpedig úgy, mint az amerikai *feltartóztatási politika* gazdasági és katonai pillérei. Ahogy a USA Külügyminisztériuma fogalmazott: „Az Észak-atlanti Szerződés egészíti ki az Európai Újjáépítési Program jegyében folyó széleskörű gazdasági koordinációt. Az Egyesült Államok véleménye szerint az Atlanti Szerződés és az ERP egyaránt nélkülözhetetlenül fontos a világ békéjének, virágzásának és stabilitásának az eléréséhez. [Nyugat-]Európa gazdasági felépülését elősegíti majd a fokozott biztonságérzet, amelyet az Atlanti Szerződés táplál a szóban forgó országokban.” (MEZEI 2001, 376)

11.4.3. Az 1945 utáni európai integráció *első gyakorlati lépése* a Schuman–Monnet-terv volt (nyilvánosságra hozva 1950. május 9-én). Ez a Jean Monnet és Robert Schuman francia külügyminiszter által kidolgozott tervezet az európai egyesülés szellemében azt tűzte célul, hogy Franciaország és az NSZK viszonylatában közös ellenőrzés alá kerüljön a két ország teljes szén- és az acélkitermelése. A Schuman–Monnet-terv tehát egy konkrét gazdasági szektor integrációját tűzte ki, egyben utat mutatott a későbbi (szélesebb alapokon nyugvó) európai integrációs törekvéseknek.

17. számú táblázat: K. Adenauer NSZK-kancellár utólag így foglalta össze véleményét a Schuman–Monnet-tervről:

„Schuman terve teljességgel egybevágott az én régóta hangoztatott elképzeléssel az európai alapiparágak koordinálását illetően. Késedelem nélkül közöltem vele [Schumannal], hogy mindenben egyetértek a javaslatával. A francia miniszteri tanács határozata, amelyet 1950. május 9. délelőttjén fogalmaztak meg, kétségtelenül a legnagyobb jelentőségű lépés mind a két ország közötti viszony, mind pedig az európai fejlődés egészének szempontjából. A szén-, vas- és acéltermelés összehangolása valódi feltételt teremtene ahhoz, hogy a jövőben mindenféle konfliktus lehetőségét kizárhassuk Franciaország és Németország között.”

(MEZEI 2001, 430)

Paul Johnson arra hívja fel a figyelmet, hogy az európai integráció e korai szakaszának volt néhány jellegzetes vonása, amit ő „az európai keresztény aktivizmus utolsó korszakának” nevez. E szerint a nézet szerint az európai alapító atyák, mint K. Adenauer, A. de Gasperi és de Gaulle mindnyájan erősen *értékalapú* politikusok voltak. Mindhárman katolikus elkötelezettségűek voltak, akik szilárdan hittek

a hagyományos erkölcsi értékekben, mint ahogy inkább hittek a család erejében, mint az erős állam eszméjében. (JOHNSON 1991, 560) Ezek a vonatkozások ugyan erősen meghatározták a kezdeti európai integrációt, azonban az idő előrehaladtával, új és újabb európai generációk felnőttével megváltoztak, átalakultak, vagy egyenesen elhalványultak és elfelejtődtek.

11.4.4. A párizsi ESZAK-szerződés; kötött 1951. április 18-án. A Schuman-Monnet-terv alapján elkezdtek létrehozni az Európai Szén- és Acélközösséget (m. ESZAK vagy más néven Montánunió; ang. *European Coal and Steel Community*, ECSC; fr. *Communauté Européenne du Charbon et de l'Acier*). Az érintett hat ország tárgyalásokat folytatott, végül 1951. április 8-án Párizsban írták alá a nemcsak Franciaországra és az NSZK-ra, hanem immár hat nyugat-európai államra kiterjedő ESZAK-szerződést: Franciaország, NSZK, Olaszország, Belgium, Hollandia, Luxemburg (Nagy-Britannia kimaradt az ESZAK-ból). Az eredeti szerződés, amely a megnevezett hat állam (*Hatok*) nehézipari szektorát koordinálta, és amelyet 50 évre kötöttek, alapjává vált az összes későbbi EU-szerződésnek. A párizsi ESZAK szerződés a hatályának lejártával, 2002. július 25-én szűnt meg. (VPL 2005, 162, 223–224)

11.4.5. Az Európai Védelmi Közösség-szerződés (m. EVK); kötött 1952. május 27-én. Az EVK egy olyan *meg nem valósult* védelmi tömörülés volt, amelyet René Pleven francia miniszterelnök kezdeményezett. Az EVK-t az ESZAK tagja (Franciaország, NSZK, Olaszország, Belgium, Hollandia, Luxemburg) számára képelték el mint a *Hatok* egy lehetséges katonai integrációját. Az egyik különlegessége abban rejlett, hogy alig 7 évvel a második világháború befejezte után az EVK-nak az újrafelfegyverzett NSZK is a tagja lehetett volna.

11.4.6. A Párizsi szerződések; kötöttek 1954. október 23-án, hatályosak 1955. május 5–6-tól. Az 1954-es év második felében Nyugat-Európa számára két átfogó megoldandó kérdés merült fel: Mi legyen a kudarcba fulladt EVK helyett, és mi legyen az NSZK további sorsa? Az EVK kudarcra után más utat kellett találni arra, hogy az NSZK-t bevonják Nyugat-Európa katonai védelmébe. A két dolog azért függött össze, mert azt kellett megoldani, hogyan lehet létrehozni egy közös európai védelmi közösséget úgy, hogy annak az NSZK is a tagja lehessen. Az Európai Védelmi Közösség kudarcra után tehát a Párizsi szerződések létrehozták a Nyugat-európai Uniót, azaz az EVK helyett ekkor jött létre a NYEU. Ilyen módon a NYEU az Európai Közösségek (később az EU) „védelmi karja” lett, egyúttal a NYEU keretében megoldhatóvá vált Nyugat-Németország felfegyverzése.

A Párizsi szerződéseket két megelőző konferencia készítette elő. A többrétű problémát a Londoni kilenchatalmi konferencián (1954. szeptember 28.), majd a Párizsi konferencián (1954. október 19–23.) oldották meg.

A Párizsi szerződések azért jelentettek korszakhatárt, mivel alapvetően meghatározták Nyugat-Németország Európában betöltött helyét, ezzel a nyugat-európai integráció későbbi menetét. A Párizsi szerződésekkel eldőlt, hogy: (i) megszűnik a szövetségesek ellenőrzési joga a német nehézipar felett; (ii) a Saar-vidék visszatér az NSZK-hoz; (iii) a Bonni szerződés (1952) módosításával a három nyugati győztes hatalom megszünteti a *katonai* megszállási rendszert a Németországi Szövetségi Köztársaságban; (iv) a katonai megszállás megszűnt ellenére a három nyugati hatalom továbbra is állomásoztathat fegyveres erőket az NSZK területén; (v) a katonai megszállás megszűnt ellenére a három nyugati hatalom továbbra is fenntartja minden jogát mind Nyugat-Berlinre, mind Németországra mint egésze vonatkozólag, beleértve „Németország egyesítésének kérdését is”; (vi) a Brüsszeli szerződés (1948) módosításával létrehozták a NYEU-t; (vii) végül pedig az NSZK és Olaszország a NYEU-n keresztül csatlakozik a Brüsszeli szerződéshez (1948), azaz tagjai lesznek a NATO-nak.

A hidegháború nemzetközi eseményeinek és az európai integrációnak a szoros összefüggését számos jelenség bizonyítja. Ilyen például a Párizsi szerződésnek az a része, amely a Brüsszeli jegyzőkönyvet módosította, és amelynek a 2. cikke ezt tartalmazta: „A szerződés bevezető részének következő bekezdése: »megteszik a szükségesnek talált intézkedéseket *egy német agressziós politika* felújulásának esetére« – így módosul: »megteszik a szükséges intézkedéseket *Európa egysége előmozdítására és fokozatos integrálódásának támogatására*.«” (HALMOSY 1985, 225-226) Fontos kapocs továbbá a Petersbergi egyezmény is (1949. november 22.), amelyben Adenauer kancellár arról egyezett meg a három nyugati főbiztossal, hogy (a nyugatnémet gyárleszerelések leállítása után) Nyugat-Németország gazdasági-ipari potenciálja „az európai és az atlanti szövetségi rendszer szolgálatába áll”. Még továbbmenve a németkérdés erős európai integrációs vonatkozását bizonyítja a Petersbergi jegyzőkönyvnek az a része is, amely szó szerint leírja, hogy a cél „a szövetségi Németországnak az európai közösség békés tagjaként való bekapcsolása”. (HALMOSY 1985, 184–185)

11.4.7 A Római szerződések („Szerződés az Európai Gazdasági Közösség létrehozásáról”); köttettek 1957. március 25-én, hatályosak 1958. január 1-jétől. Rómában a Párizsi ESZAK-szerződés mintájára két újabb közösséget hoztak létre: (i) az Európai Atomenergia Közösséget (más néven *Euratomot*) és (ii) az Európai

Gazdasági Közösséget (magy. EGK, ang. EEC). (Az EGK-t „Közös Piac”-nak nevezték egy ideig, azonban e fogalom helyett 1992. december 31. után az „egységes piac” fogalmát szokás használni; VPL 2005, 162, 220, 389) Mindkét új közösséget az ESZAK hat alapító állama: Franciaország, az NSZK, Olaszország, Belgium, Hollandia és Luxemburg alapította.

A Római szerződések (1957) a Párizsi ESZAK-szerződések (1954) felülvizsgálatát, egy újabb fajta európai közösség koncepcióját jelentették. Amíg ugyanis az ESZAK csak egy gazdasági szektorra (szén és acél) vonatkozó integráció volt, a Római szerződések egy szélesebb, a tagállamok teljes gazdaságára kiterjedő integrációt tűzték célul. Tartalmi értelemben a Római szerződések jelentőségét az adta, hogy annak hat résztvevő állama a következő korszakos jelentőségű ügyekben állapodott meg: (i) megegyeztek a külső és belső vámtarifák egyesítésében; (ii) eltörölték a személyek, a szolgáltatások és a tőke áramlásának akadályait; (iii) közös mezőgazdasági támogatási rendszert léptettek életbe – azaz végső soron egy saját, belső közös piacot hoztak létre. (JOHNSON 1991, 574)

11.4.8. A Római szerződések erősen összefüggtek *Olaszország mint állam* sorával; nem volt véletlen, hogy az ESZAK-szerződés kiterjesztését épp Rómában írták alá. A fasiszta múltú, háborús vesztes Olaszország 1947. február 10-én írta alá a békeszerződést Párizsban. Olaszország a hidegháború kezdetén néhány évig megszállt, szuverenitás és nemzetközi presztízs nélküli ország volt – nagyon hasonló helyzetben volt, mint Németország. Az európai integráció keretében, Németországhoz hasonlóan, Olaszország is elindulhatott a szuverenitása és a tekintélye visszaszerzése felé vezető úton. Ennek az egyik oka az volt, hogy a kialakuló hidegháború sürgetően vetette fel az ország biztonságának és hovatartozásának a kérdését. Ezért némi vonakodás után az USA kormánya 1949. március 8-án (tehát kevesebb, mint egy hónappal az aláírás előtt) meghívta az olasz kormányt a NATO-hoz való csatlakozásra. (VPL 2005, 498)

Olaszország számára az 1949-es NATO-csatlakozás vált az európai integrációhoz vezető első lépéssé. Az atlanti katonai szövetségbe való betagozódás hátrányokat és előnyöket egyaránt jelentett neki. A nyereség az volt, hogy az olasz belpolitikában háttérbe szorult a kommunista mozgalom, és biztosítottá vált a fasiszta múltú ország gyors egyenjogúsítása nemzetközi téren. Cserébe viszont azt kellett adnia, hogy az ország külpolitikai téren kénytelen volt erősen alkalmazkodni a többiekhez; Olaszország a „Hatok” között a három nagy ország egyike volt, mégis a súlya nemzetközi ügyekben sokáig minimálisnak számított.

A NATO-tagság után Olaszországot 1955-ben felvették az ENSZ-be, majd a Római szerződésekkel immár európai szinten is elismerték, hogy Olaszország egyenrangú, szerves és fontos része a nyugat-európai integrációnak. Ezt a tényt jelezte, hogy az európai egységtörekvéseket kiteljesítő Római szerződéseket ünnepléses keretek között a római Capitoliumon írták alá.

11.4.9. Az Elysée-szerződés (kötetett 1963. január 22-én) egy Konrad Adenauer NSZK-kancellár és Charles de Gaulle francia köztársasági elnök által aláírt francia–NSZK szerződés. Jelentőségét nemcsak az adja, hogy ez testesítette meg a francia–német történelmi megbékélést, hanem az is, hogy szinte az összes későbbi európai közösségi kezdeményezés a német–francia törekvésekhez kapcsolódott.

11.4.10. Az Egyesítési szerződés, hivatalos nevén „Szerződés az Európai Közösségek Egységes Tanácsának és Bizottságának a létrehozásáról”; kötött 1965. április 8-án. Az Egyesítési szerződés a Párizsi ESZAK-szerződés (1951) és a Római szerződések (1957) első módosítása volt, amelyet a Hatok írtak alá. Célja az volt, hogy a már létező három európai közösség számára közös „miniszteri tanácsot” és közös „bizottságot” hozzon létre. 1965-ig mindhárom közösségnek külön-külön tanácsa és külön-külön bizottsága volt. Az Egyesítési szerződés integrálta, azaz egybevonta a három európai közösség irányító szerveit azáltal, hogy egy közös „miniszteri tanácsot” és egy közös „bizottságot” hozott létre az Európai Szén- és Acélközösség, az Európai Atomenergia Közösség és az Európai Gazdasági Közösség közös irányítására. A két közös irányító testület neve az „Európai Közösségek Tanácsa” és az „Európai Közösségek Bizottsága” lett.

11.4.11. A Schengeni megállapodás (kötött 1985. június 14–15-én Schengenben [Luxemburg]), majd a Schengeni szerződés/konvenció (kötött 1990. június 19-én, hatályos 1995. március 26. óta). A Schengeni megállapodás majd szerződés „az államhatárok ellenőrzésének fokozatos eltörlését” (ennek megvalósítását, feltételeit stb.) szorgalmazta és vetítette előre előbb a Benelux államok, az NSZK és Franciaország között, később a tágabb Európában. (VPL 2005, 556)

Lényeges megjegyezni, hogy az utazás Európán belül az első világháborúig szabad, azaz gyakorlatilag útlevélmentes volt. (BUONNANO–NUGENT 2013, 233) Nagy változást ebben az első világháború hozott a maga ellenőrzött határaiival, majd még inkább az 1945 utáni vasfüggöny rendszer, amely Kelet-Európát lényegében elszigetelte a Nyugattól. Történelmi távlatokba nézve tehát a schengeni rendszer visszatérést jelent az 1914 előtti európai állapotokhoz.

11.4.12. Az Egységes európai okmány (ang. *Single European Act*, kötetett 1986. február 17–18-án) az Egyesítési szerződés (1965) után a három eredeti európai alapító szerződés második nagy módosítása volt. Az Európai Közösségeket alkotó kilenc tagállam írta alá. Többek között tartalmazta az Európai Tanács első formális elismerését. (VPL 2005, 173)

11.4.13. A hidegháború alatt a Szovjetunió számára elképzelhetetlen volt bármiféle nyugati mintán alapuló (politikai-gazdasági-katonai) európai integráció, pontosabban ez a gondolat nagyon megkésve, csak a korszak legvégén bukkant fel Gorbacsovban és az ő bizalmasai körében, akkor is inkább csak taktikai okokból. (SAVRANSKAYA–BLANTON–ZUBOK 2010, xxx–xxxi, 1–45) A szándék egyik konkrét megnyilvánulása Mihail Gorbacsov „*Európa a mi közös házunk*” elképzelése, koncepciója volt, amelyet a főtitkár 1987 után többször is kifejtett: „Ez a metafora egy beszélgetés során jutott eszembe. Európa a közös házunk, ahol a geográfia és a történelem szorosan összekapcsolta országok és népek tucatjainak sorsát. A metaforát folytatva azt lehet mondani: a ház ugyan közös, de mindegyik családnak külön lakása van, még a bejáratok is különböznek. De ezt a házat az európaiak csak együtt, kollektívan, az együttélés ésszerű normáit tiszteletben tartva tudják megóvni, megoltalmazni a tüztől vagy más elemi csapásoktól, csak így tudják szobárába és biztonságosabbá tenni, fenntartva benne a kellő rendet.” (NÉMETH 2004, 608) A közös európai ház koncepcióját Gorbacsov 1989. július 6-án Strasbourgban is előadta.

11.4.14. A Maastrichti szerződés (kötetett 1992. február 7-én) több lényeges tartalmi eleme közül kiemelkednek a következők: (i) a Maastrichti szerződés óta van EU, mivel a szerződés a címe szerint az „Európai Unióról” szól, vagyis az EGK-et ekkor nevezték át Európai Unióvá; (ii) a Maastrichti szerződés felállította az ún. pillérek rendszerét; (iii) a Maastrichti szerződés 49. cikke rögzítette a csatlakozni akaró országok számára a csatlakozási eljárás menetét; (iv) a Maastrichti szerződésben lefektetett menetrend szerint 1999. január 1-jétől bevezetésre került az euró, amit akkor még csak a bankközi elszámolásban használtak, az euró bankjegyek és pénzermék ténylegesen 2002. január 1-jétől kerültek forgalomba; (v) a Maastrichti szerződés szó szerint kimondja, hogy „az Unió tiszteletben tartja tagállamai nemzeti identitását”.

A Maastrichti szerződés állította fel a hárompilléres Európa elvét. Ez azt jelenti, hogy az első pillért a három (korábban létrehozott) európai közösség alkotja (az ESZAK, az EGK és az Euratom együttese, azaz az Európai Unió/Közösségek). A második pillér a közös kül- és biztonságpolitika pillére. A harmadik pillért az igazságügyek és a belügyek terén való EU-szintű együttműködés alkotja.

11.4.15. Az Európai Tanács a Koppenhágai szerződésben (kötetett 1993. június 21–22-én) határozta meg a társult tagsággal rendelkező kelet-európai országok számára az Európai Unió-beli taggá válás feltételeit. Ezekre az ún. koppenhágai kritériumokra azért volt szükség, mert a kelet-európai országok a kommunista időszak alatt a nyugat-európaiktól erősen eltérő társadalmi, gazdasági és jogi fejlődésen mentek keresztül. Ezt az átfogó különbséget a *kelet-európai országok szisztémaszintű inkompatibilitásának* nevezzük.

A kelet-európai országok szisztémaszintű inkompatibilitása azt jelentette a politika terén, hogy ezekben az országokban nem létezett szabad parlamenti demokrácia, és a lakosok több generáción keresztül nem ismerték a demokratikus köz- és politikai életet. 1989 előtt az NDK területén például majdnem 60 évvel korábban, 1932 decemberébe (még Hitler hatalomra kerülését megelőzően) voltak az utolsó szabad választások. (KOHLE 2014, 173) Ezekben az országokban nem létezett a kommunista párttól független sajtó és társadalmi szervezetek, nem létezett független igazságszolgáltatás, bíróság, valamint nem tartották tiszteletben az alapvető emberi jogokat (vallás-, gyülekezési és szólásszabadság, kisebbségi jogok stb.). A gazdaság terén a kommunista országokban 40–50 év alatt szinte teljesen megszűnt a magánvállalkozás mint gazdasági forma, helyette ún. tervgazdaság vagy „szocialista parancsgazdaság” működött.

A kelet-európai államrendszerek Nyugat-Európával összevetett eltérései nem egyszerűen különbségek voltak, hanem 1989-ben az volt a helyzet, hogy a közpolitikum, az államrendszer, az igazságszolgáltatás, a gazdaság stb. mint társadalmi felépítmények a rendszer (a szisztéma) szintjén voltak teljesen összeilleszthetetlenek (inkompatibilisek) a Nyugat-Európában ismert és alkalmazott mintákkal. 1989 után az európai közösséghez csatlakozni kívánó kelet-európai országoknak viszonylag rövid idő alatt kellett változtatniuk ezeken a társadalmi struktúrákon, és ez számos konfliktust okozott. Ide tartozó ritkán említett tény, hogy egyes nyugat-európai országok, mint például a katonai diktatúrából szinte egyenesen az Európai Közösségek tagjaivá váló Portugália és Spanyolország, korábban hasonló utat jártak be, mint 1989 után a kelet-európai államok. (JOHNSON 1991, 589)

18. számú táblázat: A Koppenhágai szerződés meghatározta és kategóriákba sorolta, melyek azok a közös értékek, amelyeket be kell vezetni és tartani ahhoz, hogy egy-egy új tagállam bebecsátást nyerjen az Európai Unióba

(1) A „koppenhágai közös európai értékek” <i>az államrendszer terén:</i> a demokrácia és a stabil demokratikus államrend kialakítása, fenntartása és megbízható működtetése.
(2) A „koppenhágai közös európai értékek” <i>jogi téren:</i> - stabil jogállamiság megteremtése (ahol a jogi sérelmeket méltányosan kezelik és orvosolják) - általában véve az emberi jogok, s különösen a kisebbségi jogok betartása, valamint a mindezen jogokat garantáló intézmények stabil fenntartása - ide tartozik az az igény, hogy a kelet-európai országok vegyék át, és szervezen építsék be nemzeti törvényeik közé az EU-s törvényeket (acquis communautaire)
(3) A „koppenhágai közös európai értékek” <i>gazdasági téren:</i> olyan működő piacgazdaság bevezetése és fenntartása, amely képes helyállni a gazdasági verseny viszonyai között.
(4) A „koppenhágai közös európai értékek” <i>közösségi téren:</i> az Európai Unió-beli tagsággal járó kötelezettségek megbízható vállalása, betartása, politikai, gazdasági téren, beleértve az esetleges monetáris unióból származó kötelezettségek vállalását is.

(VPL 2005, 382)

Megjegyzés a 18. számú táblázathoz: Az EU jogi jellegű egyik közös értéke az *acquis communautaire* elve, ami szó szerint „közös vívmányokat, közös örökséget” jelent. Jogtechnikai értelemben az *acquis communautaire* arra utal, hogy az európai államok közössége elfogadja, szellemiségében a magáénak vallja az összes korábbi közös európai szerződést (az alapító szerződéseket éppúgy, mint azok későbbi módosításait, valamint az EU által kiadott újabb rendeletek, irányelvek stb. összességét), függetlenül attól, hogy azt esetleg akkor fogadták el, amikor az illető ország még nem volt tagállam.

11.4.16. Az Amszterdami szerződés (kötetett 1997. október 2-án, hatályos 1999. május 1-jétől) lényeges tartalmi változásokat hozott az EU életében. A változások legalább két lényeges pontot érintettek: (i) az egyik az EU közös kül- és biztonságpolitikájának kérdése, (ii) a másik a többsebességes Európa kérdése volt.

Az EU-tagállamok kül- és biztonságpolitikája az Amszterdami szerződés (1997) után is szigorúan *kormányközi szinten* maradt. Ez azt jelenti, hogy az EU-tagállamok kormányai hajlandók ugyan együttműködni ezen a két területen, mindazonáltal minden ország kormánya fenntartja magának a jogot, hogy saját kül- és biztonságpolitikáját önállóan, a többi tagállamtól függetlenül intézze, alakítsa. Ennek ellenére az Amszterdami szerződés bizonyos előrelépést jelentett a közös, azaz *EU szintű kül- és biztonságpolitika* terén. Az előrelépés az alábbiakban ölt testet: (i) Az Amszterdami szerződés óta a közös kül- és biztonságpolitika fő irányvonalát az Európai Tanács adja meg úgy, hogy a stratégia irányát az európai állam- és kormányfők közösen fogadják el. (ii) Az Amszterdami szerződés létrehozta az EU közös kül- és biztonságpolitikai főképviselőjének a funkcióját. (iii) A közös, EU szintű kül- és biztonságpolitika tartalmát a CFSP fogalmazza meg (ang. *Common Foreign and Security Policy*, m. *Közös Kül- és Biztonságpolitika*). A CFSP az EU egyik kormányközi szerve, amely felöleli az összes olyan eszközt, amellyel az EU *kifelé* elérheti az érdekei érvényesítését. (VPL 2005, 116)

A *többsebességes Európa* gondolata az Amszterdami szerződés ún. rugalmassági cikkében öltött testet. A rugalmassági cikk lehetővé teszi, hogy egyes kérdésekben az EU tagállamainak egy része akkor is megállapodjon, ha a többség nem akarja vagy nem tudja követni a többieket. A többsebességes Európa tehát azt jelenti, hogy az Amszterdami szerződés óta a tagállamok egyes részterületeken különböző módon tudják elmélyíteni az integrációt. (VPL 2005, 43–44)

11.5. Az európai integráció (mint történelmi nagyfolyamat) megítéléséhez érdemes figyelembe venni P. Johnsonnak azt a vélekedését, hogy 1945-ben véget ért az utolsó olyan kor, „amikor – valószínűleg utoljára a történelemben – a világ eseményeit Európa-centrikus elképzelések határozták meg”. (JOHNSON 1991, 558) Ez más szavakkal nemcsak azt jelenti, hogy Hitler vereségével véget ért a világtörténelem Európa-központú korszaka, hanem azt is, hogy a jelenlegi európai integráció csupán egy kisebb folyamat a világ több nagy folyamata között. Az európainál több jóval nagyobb integrált politikai egység létezik a világban, akár a földrajzi kiterjedés tekintetében (pl. a dél-amerikai vagy az ázsiai térség), akár a gazdasági teljesítményt tekintve (pl. USA, Kína, India).

12. Hogyan működtek az Európai Közösségek a hidegháború alatt és utána?

Az *Európai Közösségek*, később az *Európai Unió* jogi értelemben egy egyedülálló képződmény (habár egyedülállóságát, különlegességét újabban megkérdőjelezzük). Az EU sem nem önálló állam, de nem is hagyományos értelemben vett nemzetközi szervezet, ráadásul a működésében több sajátos mechanizmus van jelen; ezek közül a *kormányköziség* és a *nemzetekfelettség* elvével foglalkozunk részletesebben. (VPL 2005, 15)

12.1. A kormányköziség (*intergovernmentalitás*) azt jelenti, hogy az EU leg-több szintjén országok működnek együtt. Egy-egy országot általában az adott ország végrehajtó szerve, vagyis a kormánya (ang. *government*) képviseli, például a miniszterelnök, miniszterek, államtitkárok vagy más kormány által megbízott, felhatalmazott szakember, politikus vagy diplomata. Ide kapcsolódik a folyamatos *konszenzusra való törekvést* mint az Európai Unió működésének egyik alapvető jellegzetességét. A konszenzusra való törekvés igénye, sőt kényszere abból fakad, hogy egy olyan sokrétű és központi akarat nélküli politikai entitás, mint amilyen az EU, nem tudna létezni, ha nem fejeznék ki a benne együttműködő országok igényeit, szándékait, akaratát. Márpedig ehhez szükség van a tagállamok képviselőinek mindenkor *támogatott együttműködésére* (konszenzusára). (BUONNANO-NUGENT 2013, 5, 23)

A kormányköziség kapcsán fölmerül legalább egy probléma. Az EU magától értetődőnek tartja, hogy az összes európai tagállamot demokratikus körülmények között megválasztott és demokratikus gondolkodású politikusok képviselik. Arra azonban, hogy egy-egy európai politikust (akár kormányfőt) esetleg nem demokratikus körülmények között választanak meg, vagy hogy az illető (pl. egy miniszter) egy szélsőséges politikai párt tagja, vagy egyszerűen szélsőséges nézeteket vall – ezekre a helyzetekre az EU nincs felkészülve. Mindez a kormányköziség elvének sérülékenységét jelzi. Az Európai Unió létét és értelmét megkérdőjelező ún. euroszeptikus képviselők léte az Európai Parlamentben (akik hivatásos politikusnak kijáró magas fizetést kapnak, miközben nem értenek egyet az EU eszméjével, vagy nyíltan ellene fordulnak) önmagában jól mutatja az EU-nak ezt a belső paradoxonát. Nem is beszélve azokról az esetekről, amikor nyíltan neonáci nézeteket valló párt tagja lesz EU-tisztviseelő (mint például 2014 nyarán Udo Voigt, aki Nobel-békedíjra akarta jelölni a náci Rudolf Heszst).

12.2. A nemzetekfelettség (szupranacionalitás) több dolgot jelent.

12.2.1. Az EU *politikai kontextusában* a nemzetekfelettség azt jelenti, hogy az európai egyesülés szellemében az EU számos területen igyekszik túllépni a „nemzet kategóriáján”, valamint a „nemzetállami gondolkodáson”. Ennek megvalósításához több elvi vagy technikai feltétel szükséges. Az egyik elvi alap, hogy léteznek egyetemes (univerzális) emberi értékek, amelyek nemzetek feletti, vagyis függetlenek a nemzeti identitástól. Technikai jellegű feltétel például az, hogy sok esetben nagyon fontos volna, hogy az európai országok közösen, összehangoltan lépjenek fel, illetve hogy lehetnek olyan helyzetek, amikor az egyes nemzeti érdekeket érdemes alávetni egy magasabb, közös érdeknek. Ez utóbbi típusú nemzetekfelettséget igyekszik megvalósítani az EU például akkor, amikor az Európai Bizottság úgy írja körül saját biztosainak a jogkörét, hogy „a biztosoknak az EU mint egész érdekeit kell képviselniük, nem pedig azon állam érdekeit, amelyből ők maguk származnak”.

A nemzetekfelettség érdekes történelmi példája volt a francia kormánynak az a javaslata, hogy az – akkor még rendezetlen státuszú – Saar-vidék legyen „a jövő Európai Egyesült Államok első tagállama”. A Saar-vidéket („a harmadik birodalom fegyverműhelyét”) Franciország 1947-ben elszakította Németországtól, és francia felügyelet alatt álló protektorátussá tette. Párizs és Bonn ugyan meg egyeztek a Saarról mint „a jövő Európai Egyesült Államok első tagállamáról”, azonban a terület hovatartozásáról lebonyolított népszavazáson (1955. október 25-én) a Saar-vidék lakossága egyértelműen a terület Németországhoz való tartozását támogatta. Ezután Franciaország elismerte az NSZK szuverenitását a Saar-vidék fölött. (A Saar-vidék annyira különleges státuszúnak számított, hogy 1947 és 1956 között a területnek külön „országos” focicsapata volt, amely indult az 1952-es helsinki olimpián.)

Számos európai politikus számára a szupranacionalizmus *központosítást* (centralizációt) jelent a „nemzeti jogkörök” vagy a „nemzet érdekek” rovására, ezért számukra a szupranacionalizmus elfogadhatatlan. Ugyanakkor mégis tény, hogy hosszabb időtávon nézve az EK/EU létének kezdetétől fokozatosan egyre több és egyre mélyrehatóbb ügyben dönt össz-európai ügyekről. Ezt nevezzük az EU *egyre bővülő politikai portfóliójának*. Ezek az egyre bővülő tárgy- és jogkörök egyre jobban, egyre nagyobb mértékben kihatnak a tagállamokra. (BUONNANO–NUGENT 2013, 5, 23) Az EU-ban tehát kétségtelenül vannak olyan döntési helyzetek, amikor az EU-szintű döntések szupranacionálisak; ilyenek például az Európai Bizottság által hozott pénzügyi döntések. (BUONNANO–NUGENT 2013, 120)

12.2.2. A nemzetekfelettséggel szemben érvényes, hogy a gyakorlatban az esetek túlnyomó többségében mégiscsak az *államok* illetve a *nemzetállami* érdekek, szempontok és szándékok érvényesülnek, mégpedig nagyon változatos módon. (BUONNANO–NUGENT 2013, 64) Néhány példa: (i) Az EU kül- és védelmi politikája alapvetően kormányközi szinten zajlik, és az EU struktúráiba is a legtöbb személyt a mindenkori nemzeti kormányok küldik. (ii) Az Európai Bizottság biztosait a nemzeti kormányok jelölik, (iii) ahogyan az Európai Bíróság bírái is a mindenkori nemzeti kormányok indítványára kerülnek kinevezésre. (iv) Érdeemes figyelembe venni továbbá, amit Helen Wallace hangsúlyoz, hogy ti. az EU-intézményekben dolgozók többsége „olyan ember, akik pályafutásuk nagyobb részét saját hazájuk politikai közéletében töltik, és akik számára az európai politikai pálya a hazai karrierjük meghosszabbítása”. (Idézi BUONNANO–NUGENT 2013, 63) (v) A nemzeti érdekek erőteljesen megjelennek a költségvetési vitákban, amikor az EU-ból érkező pénzügyi támogatások során a tagállamok/kormányok rutinból „saját államuk nemzeti érdekeire” hivatkoznak, és vonakodnak a saját érdekeiket a többi tagállaméhoz, azaz végső soron a közös európai érdekekhez igazítani. (vi) A nemzetállami érdekek igen gyakran még az Európai Parlamentben is erősek, pedig ott hivatalosan sem államok, hanem európai *pártcsaládok* képviseltetik magukat.

Összességében a nemzetállami érdekek összefüggésben állnak azzal az alaptétellel, hogy „ha a tagállamok sikeresen akarják képviselni a saját politikai érdekeiket az EU-ban, akkor nagyon aktívnak kell lenniük, hogy az általuk fontosnak tartott ügyeket felvessék és megvédjék az EU különböző fórumain”. Összegezve tehát jelenleg az EU politikai aktivitásait alapvetően a nemzeti kormányok határozzák meg és befolyásolják. (BUONNANO–NUGENT 2013, 63, 85)

12.2.3. A *személyes-nemzeti* identitás, valamint a *közösségi-európai* identitás egymáshoz való viszonya lezáratlan vita. Egyes (elsősorban erős nemzeti elkötelezettségű) politikusok véleménye szerint „erős Európát csak erős nemzetek képesek létrehozni”. Konkrét példa erre a de Gaulle (és nyomában sokan mások) által vallott „nemzetállamok Európája”. Mások szerint még nem létezik, ámde kialakulóban van egy európai közössegtudat vagy identitás.

19. számú táblázat:

Az egyes emberek tudatától a csoport, regionális és nemzeti tudaton át az Európa-tudatig ívelő folyamattal kapcsolatos kétségek az európai ügyekkel foglalkozó politikusokat is foglalkoztatják. Az Európai Közösségek kormányfői már 1973-ban kiadtak egy „Nyilatkozat az európai identitásról” (ang. *Declaration on European Identity*; Koppenhága, 1973. december 14.) c. dokumentumot, amelyben az európai közösségi tudat mihamarabbi megvalósulását feltételezték az egyre erőteljesebb gazdasági és politikai egységesülés következményeként. Ebben a következőt írták: „A[z aláíró] Kilencek biztosítani szeretnék, hogy azok az értékek, amelyeken a tagállamok jogi, politikai és erkölcsi rendje alapul, tiszteletben legyenek tartva, és kifejezik azon vágyukat, hogy megőrizzék a nemzeti kultúrájuk gazdag változatosságát. Miközben hitet tesznek az élet tisztelete mellett – amely azon alapul, hogy olyan társadalmat építsenek, amely megfelel az egyének elvárásainak –, kifejezik azt az eltökéltségünket, hogy megvédjék a képviseleti demokrácia alapszabályait, a jogbiztonságot, a szociális igazságosságot – ami a gazdasági fejlődés legfőbb célja –, és hogy tiszteletben tartják az emberi jogokat. Mindezek az *Európai Identitás* alapelemei.”

(Idézi: BUONNANO–NUGENT 2013, 246–247)

Megjegyzések a 19. számú táblázathoz:

Az 1973-as koppenhágai nyilatkozat rávilágít, hogy az *identitás* fogalma az Európai Közösségek/Európai Unió kontextusában mást jelent, mint nemzetállami keretek között. Amíg a nemzetállamokban az identitásnak az etnikum vagy az anyanyelv a meghatározója, addig a koppenhágai deklaráció által képviselt szélesebb összefüggésben az identitás egy, az európai történelmi fejlődés legjavát összefoglaló *értékalapú identitás*. Ezt az értékalapú identitás-elvet fejezték ki és erősítették meg újfent, amikor 2000-ben megfogalmazódott a Európai Unió Alapjogi Chartája (ang. *Charter of Fundamental Rights of the European Union*). (BUONNANO–NUGENT 2013, 247) Ennek értelmében a legtöbb mérvadó nyugat-európai politikus jelenleg is nem a nyelvi-etnikai identitást, hanem a demokráciát, az emberi jogokat és az önrendelkezést érti „az európai identitás alapvető értékei” fogalom alatt. (KOHLE 2014, 94) A két felfogás közti feszültség azonban fennáll, és úgy tűnik, a nemzet és az EU-tudat közti konfliktusokra a 21. század első évtizedéig nincs átfogó megoldás.

20. számú táblázat: Az európai nemzetfelfogással kapcsolatos nehézségeket jól szemlélteti Joschka Fischer német külügyminiszternek az a 2000-ben elmondott beszéde, amelyben „Európa jövőjét” a „nemzetállamok és a polgárok kettős uniójaként” vázolta fel:

„Tíz évvel a hidegháború vége után, egyben a globalizációs korszak kezdetén, az ember szinte a bőréen érzi, hogy azok a jövőbeli problémák és kihívások, amelyek Európa előtt állnak, olyan csomóvá álltak össze, amelyet nehéz lesz kibogozni a ma meglévő keretek között. A közös pénz bevezetése, az EU keleti bővítése, az Európai Parlament gyenge tekintélye, az össz-európai választásokon való alacsony részvétel, valamint a közös kül- és biztonságpolitika fejlődése nemcsak azt határozzák meg, amit eddig elértünk, de azokat a nehézségeket és kihívásokat is, amelyekre választ kell adnunk. Quo vadis Európa? Merre tartasz, Európa? – ezt a kérdést teszi föl nekünk újra kontinensünk történelme. És több okból a válasz, amelyet az európaiaknak adniuk kell, ha ők maguk és a gyerekeik meg akarják állni a helyüket, csak ez lehet: *Előre az európai egyesülés felé!* Egyetlen lépés hátra, akár csak egy pillanatnyi habozás, vagy átmeneti megalégedettség afölött, amit már elértünk, végzetes árat kérne minden EU-tagállamtól, és mindenkitől, aki az EU tagjává szeretne válni. Végzetes ár volna ez a lakosoktól. És ez különösen igaz Németországra és a németekre.”

(Elhangzott a Humboldt Egyetemen Berlinben 2000. május 12-én;
idézi KISS J. 2005, 124)

Az európai integráció és a világméretű globalizáció együtt fölvetik azt a kérdést, hogy az egyesülő Európában és a globalizálódó világban mi a helye és a szerepe a nemzeti identitásnak. Nem egyértelmű, hogy a globalizáció következményeként gyengül-e az emberek nemzeti identitása, vagy ellenkezőleg, éppen a tőle való félelem erősíti-e a nemzeti tudatot. Bizonyos példák arra mutatnak, hogy a világméretű globalizáció folyamatában azok az országok a sikeresek, amelyek érzékenyen ötvözni tudják a helyit a globálissal, a hagyományost a fejlődéssel. Japán, Dél-Korea vagy Dubai például úgy tudtak erősen modernizálódni, hogy közben megtartották saját gazdasági, étkezési, vallási stb. tradícióikat. Más vizsgálatok szerint „az európai integráció nem annyira az európai identitás hangsúlyait erősítette, mint inkább a *többszörös* (nemzeti és regionális) identitások hangsúlyait az egyes tagállamokban” (KISS J. 2005, 124), vagyis a regionális és az európai identitások sokak számára valamilyen formában összeegyeztethetők.

12.3. Az Európai Unió (ang. *European Union*) működésének jobb áttekinthetősége végett az alábbiakban vázlatosan áttekintjük az EU jelenlegi intézményrendszerével és működésével kapcsolatos fontosabb tényeket és fogalmakat.

Az Európai Uniónak 6 fő szerve van: (i) az Európai Tanács; (ii) az Európai Bizottság; (iii) a Miniszterek Tanácsa; (iv) az Európai Parlament; (v) az Európai Bíróság, valamint (vi) az EU Számvevőszéke. (BUONNANO–NUGENT 2013, 39) Meg kell jegyezni, hogy a jelenlegi Európai Uniónak a hivatalos szervein és intézményein túl nagyszámú szakosodott ügynökségei léteznek szerte Európában (ang. *Agencies of the EU*). 2014-ben kb. 40 ilyen ügynökség volt; ezekkel azonban nem foglalkozunk, áttekintésüket lásd BUONNANO–NUGENT 2013, 62–63.

12.3.1. Európai Tanács (ang. *European Council*). Székhelye Brüsszel (Belgium). Az Európai Tanács az EU legfőbb *politikai* szerve. Tagjai az EU tagállamainak állam- és/vagy kormányfői. Hivatalos és állandó elnöke az Európai Tanács elnöke (2014. december 1. után Donald Tusk). Résztvevői a tagállamok hivatalos képviselőiként a miniszterelnökök és/vagy államfők (2014-ben 28 tagországból), valamint résztvevője hivatalból az Európai Bizottság elnöke, valamint az EU kül- és biztonságpolitikai főképviseelője. Ez Európai Tanács alapvetően annak a fóruma, hogy az egyes állam- és kormányfők személyes (négy- vagy sokszemközti, formális vagy kötetlen) diplomáciai tevékenységet fejtsenek ki. Az Európai Tanácson belül a szavazás az egyhangú egyetértés (konszenzus) alapján zajlik, ami azt jelenti, hogy a tárgyalások csak akkor érnek eredményes véget, ha minden résztvevő elfogadja az előterjesztett javaslatot.

Az Európai Tanács politikai (és nem jogi) határozatokat hoz. Főlérendelt helyzetét jól szemlélteti, hogy a (végrehajtó szervként funkcionáló) Európai Bizottság is kénytelen elfogadni az Európai Tanács fensőbbiségét azáltal, hogy kevés olyan ügy van, amelyben a bizottság a tanács jóváhagyása nélkül dönthetne. (BUONNANO–NUGENT 2013, 46)

Az Európai Tanács az Európai Közösségek kezdetén nem létezett, a testületet az Egységes Európai Okmány hozta létre 1986-ban. Az Európai Tanács elnöki funkciója még később alakult ki avégett, hogy a testületet egy, a nemzeti kormányoktól független személy tudja irányítani.

12.3.2. Európai Bizottság (ang. *European Commission*). Székhelye a Berlaymont palota Brüsszelben. Az Európai Bizottság egy végrehajtó szerv, egyfajta európai kormány. Az EU-nak azonban nincs egy egysége végrehajtó szerve, azon valójában hárman osztoznak: az Európai Tanács, az Európai Bizottság és a Miniszterek Tanácsa. (BUONNANO–NUGENT 2013, 39) A bizottság fő feladatai közé tartozik, hogy javaslatot tegyen az EU közös költségvetésére (amit azután felelősen kezel), valamint hogy javaslatokat tegyen a megalkotandó EU-szintű jogi normákra.

Az Európai Bizottság személyi értelemben azon az elven működik, hogy minden tagállam egy-egy biztossal („komisszárral”) képviselteti magát, akiket 5 évre választanak. Az Európai Bizottságot egy elnök vezeti, irányítja (2014 közepéig Manuel Barosso, utána Jean-Claude Juncker). A biztosok száma a 2009–2014-es időszakban 28. Szlovákiai biztosa 2014 előtt és után is Maroš Šefčovič. A biztosok működését tekintve lényeges elv, hogy minden biztosnak „az EU mint egész” érdekeit kell képviselnie, nem pedig azon állam érdekeit, amelyikből származik.

Az Európai Bizottságnak közel egy tucat, főként gazdasági jellegű tanácsadó háttértestülete van (2014-es állapot). Közéjük tartozik az *Európai Központi Bank*, az *Eurostat* nevű statisztikai központ, valamint az *ECFIN*. (i) Az Európai Központi Bank (magy. EKB; ang. *European Central Bank*) székhelye Frankfurt am Main (Németország). Az EKB-t az EU tagállamai a Maastrichti szerződéssel (1992) hozták létre. Ez az intézmény az EU jegybankja, a pénzügyi (monetáris) unió és a közös pénz működtetésének elsődleges felelőse. A tagállamok eurós bankjegyeket csak az EKB engedélyével adhatnak ki. (ii) Az ECFIN (hivatalos rövidítéssel: DG ECFIN, teljes angol nevén: *Directorate General for Economic and Financial Affairs*) az Európai Bizottság egyik biztosának, a Gazdasági és Monetáris Ügyek Biztosának tesz jelentést, az ő számára készít elő ügyeket döntéshozatalra.

12.3.3. A Miniszterek Tanácsa vagy más néven az Európai Unió Tanácsa (ang. *Council of Ministers* vagy *Council of the European Union*) az EU legmagasabb szintű jogszabályalkotó és döntéshozó szerve. Az Európai Tanácstól abban különbözik, hogy annál sokkal szakpolitikai jellegűbb; az Európai Bizottságtól pedig abban, hogy a miniszteri tanács tagjai nem az egész EU-t képviselik (miként a biztosok), hanem a saját országukat. A Miniszterek Tanácsa rendszerint Brüsszelben található.

A Miniszterek Tanácsa alapvetően a tagállamok minisztereiből vagy azok megbízott képviselőiből áll. A testület összetétele erősen változó és többretegű, mivel a tanács legalább három különféle összetételben dolgozik. (i) A tényleges miniszteri értekezleteken a tagországok szakminiszterei 10 különféle szakterületen vitatják meg az ügyeket, mint például az Általános Ügyek Tanácsában, a Külügyi Tanácsban, a Gazdasági és Pénzügyi Tanácsban stb. (BUONNANO–NUGENT 2013, 51) Az általános ügyeket az Általános Ügyek Tanácsa intézi, amelynek tagjai a tagállamok külügyminiszterei szoktak lenni. Szakkérdésekben a szakminiszterek tanácskoznak, például a 28 tagállam környezetvédelmi minisztere. Évente átlagosan 110–120 miniszteri tanácsi értekeztet van. (ii) A Miniszterek Tanácsának második (alacsonyabb, ámde operatívabb, mert Brüsszelben mindig jelen lévő) döntéshozatali szintjét a tagállamok állandó képviselőinek a bizottsága alkotja, amelynek két

formája van: a COREPER II. és a COREPER I. Az előbbiben a *tagállamok felelős állandó képviselői* vannak jelen, míg az utóbbiban a helyetteseik. (iii) A Miniszterek Tanácsában zajló tényleges mindennapi munka jelentős része szakosodott bizottságokban és munkacsoportokban folyik.

A Miniszterek Tanácsa elnöksége félévenként változik („az Unió Tanácsának soros elnöke”). (GYÁRFÁS 2014, 10) Az elnökségnek a következő három tekintetben van szerepe: (i) technikai értelemben megszervezi a Miniszteri Tanács munkáját, és levezeti annak üléseit; (ii) olyan ügyeket vagy problémákat tűz napirendre (tematizál), amelyek fontosak lehetnek az egész közösség számára; (iii) segít előmozdítani a különféle álláspontok egymáshoz való közeledését (kompromisszum).

Mivel a Miniszterek Tanácsában minden tagállamot annak hivatalos végrehajtó államapparátusa, tehát a kormány képvisel (konkrétan a kormány valamelyik tagja), ezért természetes, hogy az EU-nak ebben a testületében konfrontálódnak leginkább az „állami vagy nemzeti” érdekek (BUONNANO–NUGENT 2013, 49), például úgy, hogy egy-egy miniszternek nemcsak joga, hanem egyenesen kötelessége (a kormánytól kapott felhatalmazás alapján), hogy képviselje, védje saját kormányának/államának/nemzetének az érdekeit.

A Miniszterek Tanácsában meglehetősen bonyolult módon születnek a döntések. Minden tagállam egy meghatározott számú szavazatot (mandátumot) kap, amely arányban van az ország lakosságszámával. 2009-ig Németországnak és Franciaországnak 29–29 szavazata, Csehországnak és Magyarországnak 12–12 szavazata, Szlovákiának és Finnországnak 7–7 szavazata volt például. Tehát a népesebb államok több szavazattal, a kisebb államok kevesebb szavazattal rendelkeznek. Az érvényes döntéshez a Miniszterek Tanácsában minősített többségi szavazat kell (ang. *qualified majority vote*, QMV). 2014-től kezdődően a minősített többségi szavazás az összes mandátum 55%-át jelenti, és egyúttal azt is, hogy a támogató államoknak képviselniük kell az EU összlakosságának 65%-át. Ezt az új szabályt 2017-ig tartó átmeneti időszakokkal vezették be. (BUONNANO–NUGENT 2013, 53) E viszonylag bonyolult döntéshozatal révén egyfelől a nagyobb, befolyásosabb országok nem tudják automatikusan ráerőszakolni akarataikat a kisebbekre (Németország, Franciaország, Nagy-Britannia és Olaszország a mandátumok egyharmadával rendelkezik), illetve a kevesebb lakosú államok nem tudják lehetetlenné tenni a nagyobb tagállamok szándékait, döntéseit.

12.3.4. Az Európai Parlament (EP, ang. *European Parliament*) általános feladata, hogy *demokratikus ellenőrzést* gyakoroljon az EU döntéshozatali mechanizmusai felett. Ez azt jelenti, hogy az EP ügyel arra, hogy az EU-t érintő döntések

demokratikus módon történjenek (tárgyalások útján, az érintettek tudtával és jóváhagyásával, a szubszidiaritás elvének figyelembe vételével stb.). Technikai értelemben az EP egyik legfontosabb döntése, hogy jóváhagyja az EU egy-egy időszakra szóló közös költségvetését.

1958 és 1979 között az EP elődjét Európai Parlamenti Közgyűlésnek hívták (ang. *Parliamentary Assembly*). Első ülése 1958. március 19-én Strasbourgban volt. Akkor 142 tagja volt, akiket az akkori tagállamok parlamentjei jelöltek (delegáltak) a strasbourgi testületbe. Első elnökévé az ESZAK szellemi atyját, Robert Schumant választották. 1979 óta viseli a testület az Európai Parlament nevet, amikortól közvetlenül a tagállamok lakossága választja az EP-képviselőket 5 évre. A 2014–2019-es időszakban az Európai Parlamentet összesen 751 képviselő alkotja.

Az Európai Parlament kétféle „üzemmódban” dolgozik: *EP-bizottságokban* és *plenáris üléseken*. Augusztus kivételével minden hónapban tartanak egyhetes plenáris ülést Starsbourgban. A 2009–2014 közti EP-időszak öt éves választási ciklusa során az Európai Parlamentnek hivatalosan három ország három városában volt váltakozva a székhelye: Strasbourgban (Franciaország), Luxembourgban (Luxemburg) és Brüsszelben (Belgium); ez utóbbi helyen tartották a legtöbb bizottsági ülést is. (GYÁRFÁS 2014, 10)

Az EP az EU egyetlen közvetlenül a lakosok által választott testülete. Ez azt jelenti, hogy 1979 óta az EP képviselőit hasonlóan választják (szabad, közvetlen és többpárti választásokon), ahogyan a nemzeti parlamentek tagjait. (1979 és 1989 között természetesen csak Nyugat-Európában voltak szabad, többpárti választások.) A tagállamok felnőtt lakosai meghatározott számú EU képviselői helyre választhatnak.

Szlovákiából a 2009–2014 közti EP-ciklusban 14 EP-képviselőt választottak például, míg Magyarországról 22-öt. A 2014–2019-es EP-időszakban ez a szám Szlovákia esetében 13, Magyarországról 21.

Az EP több tekintetben eltér a nemzeti parlamentek működésétől. (i) Az első lényeges eltérés, hogy az EP-nek a nemzeti parlamentekhez képest jóval szűkebbek a jogkörei. Az EP nem klasszikus parlament, nem klasszikus törvényhozó szerv, ugyanis nincs önálló törvényjavasló és -hozó jogköre, pontosabban maga nem kezdeményezhet EU-szintű törvényeket, csak az Európai Bizottsággal együtt. Ebben a tekintetben az EP kvázi egy kétkamarás parlament, amelyben az Európai Tanács alkotja az egyik, az EP pedig a másik kamarát. (BUONNANO–NUGENT 2013, 49) (ii) A második lényeges eltérés, hogy az EP-nek nagyon korlátozott jogkörei vannak a többi EU-s szervvel szemben. Az EP-nek nincs joga például vizsgálódni, nincs joga módosítani az Európai Tanács vagy az Európai Bizottság ajánlásait,

és nincs vétőjoga sem. (iii) A harmadik lényeges eltérés, hogy az EP-képviselők (legalábbis hivatalosan) nem országokat, hanem nemzetek feletti (szupranacionális) vagy nemzeteken átívelő pártcsaládokat (ang. *transnational political groups*) képviselnek. (BUONNANO–NUGENT 2013, 55) A legnagyobb pártcsaládok 2014-ben: EPP (néppártiak), S&D (szociáldemokraták), ALDE, GREENS/EFA, ECR.

Az EP mindennapi gyakorlata azt mutatja, hogy az EP-képviselők sok esetben váltogatják a *politikai kötődéseiket*. Időnként alávetik magukat a pártcsaládjuk érdekeinek; más esetekben viszont a küldő országuk kormánya érdekei szerint cselekszenek, főleg, ha annak a pártnak a képviselésében kerültek be az EP-be, amelyik párt otthon a kormányzópárt szerepét tölti be. Megint más esetekben az EP-képviselők szembefordulnak a saját államuk kormányával vagy a saját államuk más EP-képviselőivel. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy a nemzeti parlamentek kormányellenzék vagy jobboldal-baloldal viszonyai időnként láthatóvá válnak, megjelennek az Európai Parlamentben is.

Bizonyos értelemben az Európai Parlament léte és működése nagy kihívást jelent a nemzeti parlamentek számára. Jogi értelemben ugyanis a nemzeti parlamentek nem részesei sem az EU törvényhozásának (hiszen az az Európai Bizottság, a Miniszterek Tanácsa és az Európai Parlament előjoga), és nem részesei a végrehajtó hatalomnak sem (ami EU-szinten az Európai Bizottság és a Miniszterek Tanácsának a feladata). (BUONNANO–NUGENT 2013, 65) A tagállamok többségében a nemzeti parlamentek meghatározott bizottságára tartozik az EU-intézményekkel való kapcsolattartás, a fent leírtak következményeként azonban ezeknek a bizottságoknak nincs tényleges befolyásuk az EU-szintű eseményekre. Ugyanakkor az egyes nemzeti parlamentek EU-s döntéshozatalra gyakorolt hatása változó. A skandináv országok nemzeti parlamentjében például jellemzően nagy befolyásuk van az EU-bizottságoknak azáltal, hogy különféle irányelveket adnak ki, amelyek kötelezőek a miniszterelnök vagy a miniszterek számára, amikor azok az EU-val tárgyalnak. (BUONNANO–NUGENT 2013, 65) Hasonlóan nagyobb a nemzeti parlamentek ráhatása azon országok esetében, ahol a központi kormány mellett léteznek regionális vagy föderális törvényhozási vagy döntéshozási szintek, mint például a föderális berendezkedésű Ausztriában, Belgiumban vagy Németországban, vagy ahol erős a regionalizmus, mint Spanyolországban vagy Olaszországban; ezen országok esetében nem ritka, hogy a tagállamok vagy régiók önálló irodát tartanak fenn Brüsszelben. (BUONNANO–NUGENT 2013, 65) 2014 nyarán felmerült az igény, hogy a szlovákiai EP-képviselők rendszeresen teret kaphassanak és felszólalhassanak a szlovák nemzeti parlamentben, amivel viszont a baloldali kormánypárti politikusok nem értettek egyet.

12.3.5. Az Európai Bíróság (ang. *Court of Justice of the European Union*) Luxembourg városban (Luxemburg) található. Ez az EU hivatalos bírósága, vagyis az Európai Bíróság az EU egésze és annak tagállamai számára a *legfelsőbb jogi instancia*. Joghatósága alapvetően az EU-s szerződésekre és jogszabályokra terjed ki, és megalapozott esetben (az Európai Bizottsággal egyetértésben) szankciókat hozhat azon tagállamok ellen, amelyek megsértik a közös jogszabályokat, vagy nem teljesítik a közös tagságból fakadó kötelelességüket. Az Európai Bíróság tagjai a tagállamok egy-egy bírója.

Az Európai Bíróság megkülönböztetendő két másik bíróságtól: a Hágában (Hollandia) székelő Nemzetközi Bíróságtól (ahol például háborús bűnösök ügyét tárgyalják), és az Emberi Jogok Európai Bíróságától (ang. *European Court of Human Rights*), amely az Európa Tanács fennhatósága alá tartozik, és amelynek székhelye Strasbourg (Franciaország). Az Emberi Jogok Európai Bírósága „Az emberi jogokról és az alapvető szabadságok védelméről szóló egyezményrel” jött létre Rómában 1950. november 4-én (ang. *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*; NÉMETH 2004, 165). Ennek a Római emberjogi egyezménynek a jelentőségét több tényező adja: (i) Az eredeti résztvevői (kezdetben a nyugat-európai integráció 10 állama, mára gyakorlatilag az összes európai ország) már az európai integráció legkezdetén leszögezték a számukra legfontosabb alapvető jogokat. (ii) A Római emberjogi egyezményrel áttörésre került sor abban a tekintetben, hogy ha egy állam elfogadja az elveket és csatlakozik a konvencióhoz, akkor azt is elfogadja, hogy számára az emberi jogok tekintetében a nemzetközi joghatóság fölébe kerül, megelőzi a saját nemzet(állam)i joghatóságát. (iii) A strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságához bárki fordulhat: magán-személy, csoport, vállalat vagy civil szervezet, feltéve, ha a hazájában már kimerített minden más jogorvoslati lehetőséget.

12.3.6. Az EU Számvevőszéke. Székhelye Luxembourg város (Luxemburg). A közösségi költségvetés megvalósulásának ellenőrzésére létesült.

12.4. Az Európa Tanács (magy. ET; ang. *Council of Europe*) egy jogi, szociális és kulturális küldetésű nemzetközi szervezet, amelynek a székhelye Strasbourgban (Franciaország) van. Az ET nem az EU hivatalos szerve, azonban több ponton szorosan kapcsolódik hozzá. Eredete a második világháború utáni európai egységtörekvésekre megy vissza, ugyanis az Európa Tanács egy, a Brüsszeli szerződés (1948. március 17–18.) által kezdeményezett szervezatként alakult meg abból a célból, hogy a nyugat-európai államok között szorosabb kapcsolatok alakuljanak ki. Alapszabályát 1949. május 5-én Londonban fogadta el 10 nyugat-európai állam. (HALMOSY 1985, 185, 217)

Az ET létezése kötődik az Európai Kulturális Egyezményhez, amely egyezményt 1954. december 19-én írták alá Párizsban abból a célból, hogy: „Minden szerződő fél [...] megőrizze és ösztönözze nemzeti hozzájárulását a közös európai kulturális örökséghez.” (NÉMETH 2004, 178; JOHNSON 1991, 562) A 21. század elején az Európa Tanács főleg az általános jogbiztonságra, az emberi jogok betartásának felügyeletére és a bármely irányú diszkrimináció elleni harcra helyezi a hangsúlyt.

Történetileg az Európa Tanács több évvel megelőzte az Európai Közösségeket. Nyugat európai politikusok már 1948-ban tárgyaltak (Hágában) arról az ötletéről, hogyan alakulhatna meg egy, a békés együttműködést előmozdító össz-európai intézmény. A tárgyalások végén az Európa Tanács egy különleges szerkezetű szervezetként jött létre. Különlegességét az adta, hogy ebben az európai szervezetben ötvöződött egyfelől a nemzeti kormányok által delegált részvétel (inter-governmentalitás), másfelől a nemzeti parlamentekből származó képviselők részvétele (inter-parlamentarizmus). (Az Európa Tanácsnak ezt a sajátos szerkezetét később átvették az Európai Közösségek és az EBEÉ is.) Az Európa Tanács alapító okiratát 1949. május 5-én írta alá a 10 alapító ország képviselője Londonban: Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország, Belgium, Hollandia, Luxemburg, Dánia, Norvégia, Svédország, Ír Köztársaság.

Az Európa Tanács létezése volt az oka annak, hogy az alakuló Európai Közösségek nem helyeztek nagy hangsúlyt az alapvető emberi jogokra. Az Európai Közösségek idejében elégségesnek tűnt az a tény, hogy az alapító államok mind tagjai voltak az Európa Tanácsnak, annak a szervezetnek, amely kifejezetten az alapvető emberi jogok védelmét, és az azok feletti felügyeletet tűzte célul. (BUONNANO-NUGENT 2013, 246) Valójában az emberi jogok kérdése, az akörüli viták az 1989-es rendszerváltozások után erősödtek fel, amikor a kelet-európai államok magukkal hozták az emberi jogok terén siralmas kommunista örökségüket.

21. számú táblázat:

Az Európa Tanács testületei:
Főtitkárság (ang. <i>Secretary General</i>)
Miniszterek Tanácsa (ang. <i>Committee of Ministers</i>), amelyben rendszerint a 47 tagállam (2014-es adat) külügyminisztere vagy azok helyettesei vesznek részt
Emberi Jogok Európai Bírósága (ang. <i>European Court of Human Rights</i>), amelynek székhelye Strasbourg, Franciaország

Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése (ang. <i>Parliamentary Assembly of the Council of Europe</i> , PACE)
--

Velencei Bizottság (ang. <i>European Commission for Democracy through Law</i>)

22. számú táblázat:

A Rómában 1950. november 4-én aláírt „Az emberi jogokról és az alapvető szabadságok védelméről szóló egyezményben” (ang. *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, máshol *European Convention on Human Rights*) (BUONNANO–NUGENT 2013, 246) megfogalmazott, nemzetek felett érvényesülő alapvető emberi jogok:

- az élethez való jog;
- a szabadsághoz és a biztonsághoz való jog;
- a megkülönböztetés tilalma;
- jog a házasságkötéshez;
- a magán- és a családi élet tiszteletben tartásához való jog;
- a véleménynyilvánításhoz, a gyülekezéshez és az egyesüléshez való jog;
- a hatékony jogorvoslathoz való jog;
- a tisztességes bírósági tárgyaláshoz való jog;
- a kínzás tilalma.

(NÉMETH 2004, 169)

Megjegyzések a 21. és a 22. sz. táblázatokhoz:

- (1) Az Európa Tanács nem az EU hivatalos szerve, és az általa képviselt emberi jogi egyezmények (nemzetállamokra vonatkozó) jogi hatálya korlátozott. Az emberi jogokkal kapcsolatos vitás ügyeket az Emberi Jogok Európai Bírósága rendezi. (BUONNANO–NUGENT 2013, 247)
- (2) Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése nem tévesztendő össze az Európai Parlamenttel (bár mindkettő Strasbourghban ülészik). A PACE főleg abban különbözik az Európai Parlamenttől, hogy a PACE tagjait nem választják, hanem a nemzeti parlamentek küldik (delegálják) őket aszerint, hogy milyen az adott ország éppen aktuális nemzeti parlamentjének az összetétele. Vagyis a PACE-ben képviselve van minden résztvevő ország parlamentjéből az aktuális kormánypárt éppúgy, mint annak ellenzéke.

- (3) A Velencei Bizottság az Európa Tanács szakmai-tanácsadó testülete, amelynek 80–90 olyan jogász a tagja, akik alkotmányos kérdésekben adnak ki állásfoglalásokat.

23. számú táblázat: Az Európai Unió, a NATO, az euró pénzüvezet és a schengeni övezet tagjai 2015. január 1-jei állapot szerint

Európai Unió tagja	NATO tagja	Euro pénzzóna tagja	Schengeni övezet tagja
Ausztria	-----	Ausztria	Ausztria
Belgium	Belgium	Belgium	Belgium
Bulgária	Bulgária	-----	-----
Ciprus	-----	Ciprus	-----
Csehország	Csehország	-----	Csehország
Dánia	Dánia	-----	Dánia
Észtország	Észtország	Észtország	Észtország
Finnország	-----	Finnország	Finnország
Franciaország	Franciaország	Franciaország	Franciaország
Görögország	Görögország	Görögország	Görögország
Hollandia	Hollandia	Hollandia	Hollandia
Horvátország	Horvátország	-----	-----
Ír Köztársaság	-----	Ír Köztársaság	-----
Lengyelország	Lengyelország	-----	Lengyelország
Lettország	Lettország	Lettország	Lettország
Litvánia	Litvánia	Litvánia	Litvánia
Luxemburg	Luxemburg	Luxemburg	Luxemburg
Magyarország	Magyarország	-----	Magyarország
Málta	-----	Málta	Málta
Nagy-Britannia	Nagy-Britannia	-----	-----
Németország	Németország	Németország	Németország
Olaszország	Olaszország	Olaszország	Olaszország
Portugália	Portugália	Portugália	Portugália
Románia	Románia	-----	-----
Spanyolország	Spanyolország	Spanyolország	Spanyolország
Svédország	-----	-----	Svédország
Szlovákia	Szlovákia	Szlovákia	Szlovákia
Szlovénia	Szlovénia	Szlovénia	Szlovénia

Megjegyzések a 23. számú táblázathoz:

- (1) 2014. december 31-ig bezárólag az EU-nak 28 tagállama van.
- (2) Svájc és Norvégia nem tagjai az EU-nak, azonban alkalmazzák a szabályainak nagy részét. (GYÁRFÁS 2014, 10)
- (3) A NATO további (nem EU-) tagjai: Izland, Norvégia, Törökország, Albánia, USA, Kanada.
- (4) A Schengeni övezet további tagjai: Izland, Norvégia, Svájc, Monaco, Vatikán, San Marino, Lichtenstein.
- (5) Az Ír Köztársaság és Nagy-Britannia nem részei a Schengeni övezetnek, illetve speciális jogaik vannak vele kapcsolatban.

13. Milyen összetevőkből állt Európa biztonságpolitikája a hidegháború alatt és utána?

13.1. A hidegháború bipoláris nagyhatalmi viszonyai között az európai kontinensnek kevés tényleges befolyása volt a világ biztonságpolitikai eseményeire. (BUONNANO–NUGENT 2013, 273) Ahhoz, hogy Nyugat-Európa békében és biztonságban tudjon gyarapodni a hidegháború alatt, alapvető volt, hogy az USA illetve a NATO (ezek konvencionális és nukleáris ereje) katonai *védőernyőt* tartson Nyugat-Európa fölé, így nyújtva biztonságot neki 1989-ig és utána. Amerikai szempontból ezt a védelmi feladatot megkönnyítette, egyszerűbbé és kezelhetőbbé tette, hogy a hidegháború alatt az USA-nak egyetlen nagy katonai ellenfele volt, a Szovjetunió. (MAGYARICS No. 56, 27)

13.2. A NATO-t (ang. *North Atlantic Treaty Organization*, m. *Észak-atlanti Szerződés Szervezete* vagy egyszerűen *Atlanti Szerződés*) 1949. április 4-én alapította 12 ország, eredetileg 20 év időtartamra: USA, Kanada, Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország, Belgium, Hollandia, Luxemburg, Dánia, Izland, Norvégia, Portugália. Bár alapításakor bevallottan a Szovjetunió növekvő katonai potenciáljának az ellensúlyozására, az azzal szembeni védekezésre hozták létre (MEZEL 2001, 376; NÉMETH 2004, 99), nem hagyható figyelmen kívül, hogy a NATO kezdetől szervesen kapcsolódott az európai integrációhoz, és annak ma is a fontos összetevője.

A katonai szervezet 1949-es eredeti 12 alapító országa közül tíz európai volt, ráadásul köztük voltak a korai integráció alapországai (Nyugat-Németország kivételével). Amikor 1948 februárja után világossá vált, hogy a háború utáni új világrendben nem Németország, hanem a Szovjetunió fogja jelenteni a legnagyobb nemzetközi feszültségforrást, akkor a Brüsszeli szerződés (BTO) alapító tagjai felvették a kapcsolatot az USA-val, hogy *azzal együtt* alkossanak egy állandó biztonsági szövetséget. Ennek az eredménye lett a NATO. (BUONNANO–NUGENT 2013, 274)

A NATO és az Európai Közösségek/Unió későbbi bővülései is az együttmozgás vagy közös dinamika jeleit mutatják. A NATO-hoz 1952-ben csatlakozott Görögország és Törökország, 1955-ben az NSZK, 1982-ben Spanyolország. Az 1989-es rendszerváltozások után Kelet-Európa legtöbb (korábban Varsói Szerződés-beli)

állama is törekedett a NATO-tagságra, amiben a külső biztonságuk garanciáját látták. 2014-ben a NATO-nak 28 tagállama van. (Ugyanannyi, mint az EU-nak, amelynek 28 tagállamából 22 tagja a NATO-nak.) Köztük van Magyarország, Csehország és Lengyelország (1999 óta); Szlovákia, Szlovénia, Románia, Bulgária és mindhárom balti ország (2004 óta); valamint Horvátország és Albánia (2009 óta).

Az Atlanti Szerződést létrehozó Washingtoni szerződés preambuluma leszögezte a „kollektív önvédelem elvét”, vagyis azt, hogy ha a szövetség bármely tagját támadás érné, akkor a többiek automatikusan a segítségére sietnek. Ez a doktrína végéig érvényben volt a hidegháború alatt, sőt utána is érvényesítik, mint például a 2014-es ukrán válság során, amikor a NATO katonai ernyőt tartott kelet-európai szövetségesei (pl. a Baltikum, Lengyelország és Románia) fölé az esetleges orosz agresszióval szemben. A NATO-ban való tagság a hidegháború után is képes feszültséget okozni a nagyhatalmak, az USA és Oroszország között. Ez jól látható volt az 1990-es moldáviai, a 2008-as grúziai, majd a 2014-es ukrainai válság során, amikor minden esetben a feszültség, sőt katonai incidensek háttérében az állt, hogy Oroszország az érdekei ellen szólónak tartotta, ha a peremvidékén található országok NATO- és/vagy EU-tagok akartak lenni. A nyugati országok 1989 után bevonták Oroszországot a nyugati egységtörekvésekbe. Ennek jeleként Oroszország tagja lett a G8 nevű, nyolc gazdasági nagyhatalmat tömörítő szervezetek, a NATO pedig felhagyott addigi szovjetellenes doktrínájával. Mindezek dacára a 2014-es ukrán-orosz konfliktus megmutatta, hogy a NATO-nak a 21. században is szüksége van Európát és Oroszországot érintő átgondolt doktrínára. A világpolitikai helyzet megváltozását jelzi, hogy Oroszország előbb 2010-ben, majd 2014. december 25-én két alkalommal is olyan külpolitikai doktrínát hirdetett meg, amelyben szó szerint a NATO-t nevezi meg „a legfőbb külső veszélyforrásnak Oroszország számára”.

13.3. Újkeletű jelenség, hogy az Európai Unió *mint közös entitás* igyekszik bizonyos külpolitikai doktrínákat követni.

13.3.1. A hidegháború alatt mind az USA, mind a Szovjetunió elfogadta, hogy Európa mint önálló külpolitikai entitás *létezik* (BUONNANO–NUGENT 2013, 290), habár az akkor adott körülmények között (figyelembe véve az USA és a Szovjetunió abszolút domináns hatalmi szerepét) Európának sem igénye, sem tényleges lehetősége nem volt rá, hogy globális stratégiai szereplő legyen.

A geopolitikai helyzet 1989 utáni megváltozásával az Európai Közösségek, majd az Európai Unió rákényszerült, hogy a tagállamait érő új és újabb biztonságpolitikai válságokra és regionális krízisekre reagálni tudjon, valamint hogy egyre

nagyobb felelősséget vállaljon a világ más részei iránt. E tényezők felerősítették azt az igényt, hogy Európa globális biztonságpolitikai játékos legyen. (BUONNANO–NUGENT 2013, 274)

13.3.2. Noha Nyugat-Európának lényegében az integrációs folyamat kezdetétől voltak bizonyos közös biztonságpolitikai szerződésai (pl. a Brüsszeli szerződés), ennek ellenére az európai politikai közösségnek csupán újabban (1992-től) van közös kül- és biztonságpolitikája, amely az európai közösség ún. második pillérét alkotja. (BUONNANO–NUGENT 2013, 278) Az EU külpolitikájának irányításában a következő fő aktorok vesznek részt: (i) az Európai Tanács; (ii) az összes tagállam külügyminisztereiből álló Külügyminiszterek Tanácsa (ang. *Foreign Affairs Council, FAC*); (iii) az EU külügyi főképviselője; és (iv) a 2011-től működő Európai Külügyi Szolgálat (ang. *European External Action Service, EEAS*). (BUONNANO–NUGENT 2013, 279, 282)

Fontos határt jelentett a közös, azaz EU-szintű kül- és biztonságpolitika terén az Amszterdami szerződés (1997). Az előrelépés az alábbi három tényezőben ölt testet:

- (i) Az Amszterdami szerződés óta a közös kül- és biztonságpolitika fő irányvonalát az Európai Tanács adja meg úgy, hogy a stratégiai irányt az európai állam- és kormányfők közösen fogadják el.
- (ii) Az Amszterdami szerződés hozta létre az EU közös kül- és biztonságpolitikai főképviselőjének a funkcióját (ang. *High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy*); ő az EU „külügyi arca” (2014 nyaráig Catherine Ashton, utána Federica Mogherini). A főképviselő kiemelt helyzete és egyesítő szerepe nemcsak abban fejeződik ki, hogy ő tárgyal az EU nevében más, Európán kívüli államokkal, hanem abban is, hogy ő elnököl az EU-tagállamok külügyminisztereiből álló Külügyminiszterek Tanácsának értekezletein. (BUONNANO–NUGENT 2013, 280–281)
- (iii) A közös, EU-szintű külpolitika és külső biztonságpolitika tartalmát a Közös Kül- és Biztonságpolitika fogalmazza meg (ang. *Common Foreign and Security Policy, CFSP*). A CFSP az EU egyik kormányközi szerve, amely felöleli az összes olyan eszközt, amellyel az EU *kifelé* elérheti az érdekei érvényesítését. Nem tartoznak viszont bele a külkapcsolatok olyan politikai, gazdasági vagy kereskedelmi részei, amely területeken az egyes tagállamok fenntartják a jogot, hogy azokat a területeket saját önálló igényeik és céljaik szerint intézzék. (VPL 2005, 116) A CFSP-hez szorosan kapcsolódik a Közös Biztonsági és Védelmi Politika (ang. *Common Security and Defence Policy, CSDP*) (BUONNANO–NUGENT 2013, 273)

13.3.3. Az EU-nak jelenleg nincs egyértelmű és világos külpolitikai-védelmi stratégiája. (BUONNANO–NUGENT 2013, 285) Az EU-tagállamok közös kül- és biztonságpolitikája alapvetően a *kormányközi szinten* helyezkedik el, ami azt jelenti, hogy az EU-tagállamok kormányai bizonyos mértékig hajlandók ugyan együttműködni a külügyek terén, azonban minden ország kormánya fenntartja magának a jogot, hogy a kül- és biztonságpolitikáját önállóan, a többi tagállamtól függetlenül (is) intézze, alakítsa. Ehhez tekintetbe kell venni a 28 tagállam külön-külön külpolitikai érdekeit, és azt a tényt, hogy az eltérő érdekek miatt időnként egyes tagállamok egyes ügyekben nem is akarnak egyetérteni. (BUONNANO–NUGENT 2013, 287)

A különféle nehézségek ellenére 2003-ban megszületett egy Európai Biztonsági Stratégia című irányelv (ang. *European Security Strategy, ESS*), amely öt biztonságpolitikai területen tartja *lehetségesnek és szükségesnek* a közös európai fellépést: (i) terrorizmus; (ii) a tömegpusztító fegyverek elterjedésének a megakadályozása; (iii) regionális konfliktusok kezelése; (iv) államcsődök és általános politikai zűrzavar esetei; (v) a szervezett bűnözés elleni harc. (BUONNANO–NUGENT 2013, 287) Ezen az öt területen az a közös, hogy olyan biztonságpolitikai ügyeket érintenek, amelyek valóban közös kihívások (lehetnek) minden tagállam részére, illetve viszonylag kicsi az esélye, hogy a tagállamok a saját nemzeti szuverenitásuk sérelme miatt e területeken elutasítanák az európai szintű együttműködést.

Az Európai Biztonsági Stratégia irányelvein túl az EU a 2000-es években kitűzött három nagyobb külpolitikai prioritást, amelyek a következők: (i) az USA-val és az Oroszországgal való viszony; (ii) a NATO-val való tartós kapcsolatot; valamint (iii) az összehangolt fellépés az Egyesült Nemzetek Szervezetén belül, hogy ott az EU sokkal egyesültebb, egységesebb politikai entitásként léphessen fel. (BUONNANO–NUGENT 2013, 274) E három prioritással kapcsolatosak az alábbi további részletek:

- (i) Az USA után az EU költi a legtöbb pénzt a világon katonai kiadásokra. Míg az előbbi ország költi el a világon számon tartott éves katonai kiadások 41%-át, addig az EU (28 tagállama együtt) az éves fegyvervásárlások 25%-át fizeti. (BUONNANO–NUGENT 2013, 287) Annak ellenére, hogy a 28 tagállamos EU közel félmilliárd lakosával a Föld harmadik legnépesebb „országáé” (Kína és India után) (GYÁRFÁS 2014, 10), mivel nincs bevethető hadserege, az EU csak ún. soft powerrel rendelkezik, azaz a reálpolitika szempontjából nem komoly aktor a biztonságpolitikai játszmák világméretű színpadán. (BUONNANO–NUGENT 2013, 286) Az a tény, hogy az EU-nak nincs hadserege (bár EU-katonák részt vesznek számos katonai

misszióban), komoly akadály nemcsak a ténylegesen közös kül- és védelmi politika terén, hanem az EU-nak a más nagyhatalmakkal való tárgyalásai, kapcsolatai során is.

(ii) Oroszország esetében fontos szempont, hogy ez az ország az EU harmadik legnagyobb kereskedelmi partnere (2012-es adatok alapján; BUONNANO–NUGENT 2013, 290), vagyis az európai országoknak külön-külön, de együttesen is nagyon fontosak a jó gazdasági kapcsolatok Oroszországgal. Ezt az – európai szempontból kiszolgáltatott – helyzetet ráadásul két további tényező súlyosbítja. Az egyik, hogy Oroszország gazdasági befolyása Európára *stratégia fontosságú*, amennyiben onnan érkezik a szén, a kőolaj és a földgáz behozatalának mintegy 30-40%-a. (2014-ben ez az átlagarány egyes EU-tagállamok, mint például Bulgária, Észtország, Finnország vagy Szlovákia esetében 100%.) A másik súlyosbító körülmény vagy kihívás az európai kül- és biztonságpolitika számára, hogy Oroszország nemcsak a „nyersanyagfegyvert” használja tudatosan és szándékosan, hanem Oroszország a saját nagyhatalmi pozícióját igyekszik nem az EU-val *mint egészen* szemben érvényesíteni, hanem az egyes tagállamokkal fenntartott kétoldalú kapcsolatokon keresztül. (BUONNANO–NUGENT 2013, 291-292) Jó példa erre, hogy amikor 2014 első felében felmerült, hogy az EU a jövőben közösen (egységáron) vásárolhatna gázt Oroszországtól, akkor több ország jelezte, hogy neki ez nem felel meg, mivel bizonyos országok kedvezményes áron kapják a gázt.

(iii) Jelen állapotok szerint az európai biztonságpolitikának tartósan a NATO az alapja. Erre utal az ún. St. Malo-i nyilatkozat, melynek során Tony Blair brit miniszterelnök és J. Chirac francia köztársasági elnök 1998-ban kinyilvánította, hogy az EU biztonságpolitikáját egyre fokozottabban a NATO keretein belül képzelik el. (BUONNANO–NUGENT 2013, 278)

13.4. A hidegháború során és utána nemcsak nemzeti kormányok hozhattak az egész emberiség életét meghatározó külpolitikai döntéseket, hanem néhány nemzetközi szervezet is. Közülük kiemelkedik az Egyesült Nemzetek Szervezetének (ENSZ) két fontos szerve: az ENSZ Közgyűlése és az ENSZ Biztonsági Tanácsa (BT). A Közgyűlés a világszervezet legfőbb *tanácskozó testülete*. (VPL 2005, 199) A BT az ENSZ *legfőbb döntéshozó szerve* (VPL 2005, 194), s mint ilyennek, a feladata kezdettől a nemzetközi béke és a globális biztonság fenntartása.

Az ENSZ külpolitikai aktivitásainak példájaként említhető az ENSZ határozata a békés egymás mellett élésről (1957. december 14.) (HALMOSY 1985, 7), vagy az a tény, hogy az ENSZ számos nemzetközi békefenntartó akciónak a szervező-

je, részese. (1999 és 2010 között mintegy 45-nek.) Mind a Közgyűlés, mind a BT a hidegháború során többször vált a nagyhatalmak konfliktusainak terepévé. Például az USA a BT-beli vétőjogával sokáig megakadályozta, hogy az 1949-ben hatalomra került kínai kommunista kormány legyen Kína ENSZ-képviselője; vagy az 1980-as években a Szovjetunió az Afganisztán elleni agressziója miatt került tar-
tósan nehéz helyzetbe az ENSZ-ben. (FISCHER 2005, 326)

24. számú táblázat: Az ENSZ Biztonsági Tanács tagjai:

<p>A BT-nek eredetileg 11 tagja volt: 5 állandó és 6 nem állandó tag. Az állandó tagok:</p> <ul style="list-style-type: none"> - USA - Franciaország - Nagy-Britannia - Kína [1971-ig a (tajvani) Kínai Köztársaság, utána a (kommunista) Kínai Népköztársaság] - Szovjetunió [1991 után Oroszország] 	<p>A BT-nek 1965 óta 15 tagja van: 5 állandó tag és 10 nem állandó tag. Az 5 állandó tag ugyanaz, mint korábban. A 10 nem állandó tag a következőképpen oszlik meg:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Afrika és Ázsia [5 hely] - Nyugat-Európa [2 hely] - Latin-Amerika [2 hely] - Kelet-Európa [1 hely]
--	---

Megjegyzés a 24. számú táblázathoz:

- (i) Az ENSZ BT döntéseinek egyhangúaknak kell lenniük. Ez azt jelenti, hogy érdemi kérdésekben a döntéshez 15-ből 9 támogató szavazatra van szükség, azonban a döntés érvényességéhez az is kell, hogy a 9 támogató szavazat között legyen mind az öt állandó tag szavazata. A legújabb nemzetközi események arra világítanak rá, hogy a domináns hatalmak mindegyike tisztában van azzal, hogy bármely ellene irányuló BT-határozatot viszonylag könnyen meg tud akadályozni a saját vétőjogával. Látható például, hogy az USA, Oroszország és Kína a BT talaján a kritikus nemzetközi események során kivétel nélkül mindig a saját érdekükben álló álláspontot képviselnek.
- (ii) Részben az ENSZ-szel, részben az Európai Unió közös külpolitikájával kapcsolatos az a szándék, hogy az EU az Egyesült Nemzetek Szervezetén belül egyre egységesebb politikai entitásként akar fellépni. Ebből a célból az EU többféle lépést tett (már a hidegháború alatt is) és tesz, hogy erősítse a saját bázisát az ENSZ-ben. Egyrészt igyekszik fokozni saját pénzügyi

szerepét azáltal, hogy az EU tagállamok adják az ENSZ költségvetésének 38%-át, valamint az EU adja az ENSZ által finanszírozott békemissziók költségvetésének 40%-át. Másfelől az EU tagállamai összehangolják az ENSZ-beli politikai lépéseiket. Ez azt jelenti, hogy az ENSZ-ben már az Európai Közösségek országai is fokozódó összhangot mutattak azáltal, hogy a Közgyűlésben már például az 1970-es években is mintegy 50%-ban együtt szavaztak; az EU létezése óta pedig az együztzavazás aránya (a területi növekedés ellenére) 75–80%-ra nőtt. (BUONNANO–NUGENT 2013, 294–295)

- (iii) Az ENSZ-beli közös európai fellépéssel kapcsolatban tisztában kell lenni bizonyos korlátokkal. Közülük az egyik fontos tény, hogy (a második világháború utáni nagyhatalmi rendezés eredményeként) az ENSZ Biztonsági Tanácsának két EU-beli állandó tagja, Nagy-Britannia és Franciaország, jól megfigyelhetően a saját nemzetbiztonsági érdekeiket követik a BT-ben; ráadásul az EU-n belül csak ez a két ország rendelkezik nukleáris fegyverekkel. (BUONNANO–NUGENT 2013, 294) Ez azt jelenti, hogy mind Nagy-Britannia, mind Franciaország rendszerint nem az EU közös érdekeit, hanem egyértelműen a *saját hatalmi érdekeiket* követik az ENSZ BT-ben. (BUONNANO–NUGENT 2013, 294–295)

13.5. A 21. század elején a világ legnagyobb nem katonai biztonsági szervezete az EBESZ, amelynek a célja az európai béke fenntartása. Az Európai Biztonsági és Együtműködési Szervezetnek (magy. EBESZ; ang. *Organization for Security and Cooperation in Europe*, OSCE) 2014-ben 57 teljes jogú tagállami résztvevője van Európából, Észak-Amerikából, Közép-Ázsiából és Ausztráliából, valamint együttműködik mintegy tucatnyi további partnerállammal Észak-Afrikából és Dél-Amerikából.

Az EBESZ a hidegháború, pontosabban a *détente* terméke volt. Az 1970-es évek első felében jött létre mint olyan *nemzetközi egyeztető konferenciasorozat*, amely a nyugati–keleti viszony számára teremtett fórumot. 1975-ben Európai Biztonsági és Együtműködési Értekezletnek hívták (magy. EBEÉ; ang. *Conference on Security and Cooperation in Europe*, CSCE), és a legismertebb eseménye az 1975 nyári helsinki csúcsertekezlet volt, amelyen aláírása került a EBEÉ Zárónyilatkozata. Mivel az EBEÉ nyugati és keleti országokat egyaránt tömörített, sőt része volt két Európán kívüli ország is (Kanada mellett a szuperhatalom USA), ezért a keretében viszonylag sikeresen zajlott a *détente* alatt és utána is a két blokk közötti párbeszéd. Ebben az enyhülést elősegítő párbeszédben mind a *biztonság* (a háború elkerülése), mind az *együtműködés* (a kölcsönös bizalmon alapuló megegyezés) hangsúlyos és fontos volt a partnerek számára.

A hidegháború végéig az EBEÉ úgy működött, mint nemzetközi értekezletek és konferenciák sorozata. Az 1990. novemberi párizsi csúcson döntés született, hogy az egyeztető fórum átalakul *állandó szervezetté*. Így került sor rá, hogy 1994-ben a szervezet nevet váltott – azóta nevezik EBESZ-nek, és azóta a székhelye Bécs. Az EBESZ tevékenységi köre azóta jelentősen kitágult (a fegyverzetellenőrzésétől az embercsempészet elleni harcon át a romakérdésig terjed), mindazonáltal a nemzetközi feszültségek terén a szervezet nagyon korlátozott mandátummal bír. Lehetőségeinek a korlátait jelzi, mennyire akcióképtelennek bizonyult a szervezet például a 2014-es ukrajnai válság vagy az Ukrajna fölött 2014. július 17-én lelőtt maláj utasszállító repülőgép esetének kivizsgálása során.

14. Hogyan függ össze az integráció és a globalizáció?

Az európai integrációt nemcsak a hidegháború európai vonatkozású eseményei befolyásolták, hanem számos egyéb *globális folyamat* is. A világméretű folyamatok közül meg kell említeni a globalizációt, a multikulturalizmust és a terrorizmust, mint három, az európai integrációt befolyásoló jelenséget.

14.1. A *globalizáció* olyan folyamatokat jelent (ang. *globe* = földgömb), amelyek során egy bizonyos jelenség vagy folyamat szinte az egész világon elterjed, az szinte mindenkit érint. Tágan értelmezve a globalizáció sok folyamatot (nemcsak gazdasági, hanem szociokulturális, biológiai stb.) jelent, vagyis a gazdasági *egységesülés* mellett a modern technológia, a politikai élet, az emberi nyelvek, a populáris kultúra stb. is az egymáshoz hangolódás és a hasonlóság jeleit mutatják, mégpedig világméreteken.

A globalizáció viszonylag újkeletű jelenség. Egyes vonatkozásai (mint például az ipari társadalom és a jóléti állam elterjedése) a 19. századtól tartanak, míg más vonatkozásai csak a 20. és a 21. század fordulóján jelentek meg (mint például a technikai-számítógépes globalizáció). Ha a jelenség dinamikáját nézzük, akkor a 19. század végén induló globalizáció a 20. század nagy részében lassan zajlott, majd 1970 körül felgyorsult.

14.1.1. A globalizációt bizonyos *félelmek* kísérik, amelyek nagyrészt abból a tehetetlenség-érzésből fakadnak, hogy sem az egyes ember, sem az emberiség mint közösség nem képes kivonni magát a hatásai alól. A globális rendszerek globális összefüggéseiből származó sérülékenység különösen feltűnő, és az effajta kiszolgáltatottságra, a globalizációnak a mindenkire kiterjedő hatására rengeteg történelmi példát lehet hozni. Például az első világháború végén kitört influenzajárványt senki nem tudta megállítani, ahogy tanácstalan a világ az ebola járvánnyal kapcsolatban is. Vagy amikor 1929 körül megroppant az amerikai pénzügyi rendszer, annak néhány éven belül világméretű hatásai lettek, akárcsak a 2008-ban kitört pénzügyi válságnak. A hidegháború alatt gyorsan világossá vált, hogy bár nukleáris fegyverrel csupán néhány állam rendelkezik, de ők veszélyt jelentenek az egész világra. Manapság abszolút globális folyamat a kőolaj és a földgáz felértékelődése (globális

stratégiai jelentőségük), ezzel együtt a hiányukból származó esetleges globális olaj- vagy gázválság, ami érinthet minden autótulajdonost és gázzal fűtött lakásban élő embert.

A globalizációnak vannak bizonyos *feltételei*, amelyek nélkül a jelenség nem létezhetne. A globalizáció minden formája általános *társadalmi nyitottságot* és *sza-badságot* feltételez. Vagyis azt, hogy az egyes országok politikai és gazdasági rendszerében, az áruk, a szolgáltatások, a munkaerő és a pénz mozgásában, továbbá a kultúrák, nyelvek, szokások ide-oda áramlásában minél kevesebb korlátozás működjön. A globalizáció érdekessége, hogy helyben (ahol az egyes embert érinti) alig észrevehető. Az egyes ember ugyan viszonylag egyszerűen megtapasztalhatja a globalizációt (pl. az internet által vagy egy külföldi út során, amikor meglátja a hasonlóságokat), azonban a globalizációs folyamatok világméretű nagysága (tehát az, hogy a helyi társadalmak és azok különféle kulturái lassan-lassan tömörülnek, majd egymáshoz igen hasonlóvá válnak) csak akkor és azoknak látható, akik átlátják az óriási méretekben és a Föld sok pontján egy időben zajló folyamatokat.

14.1.2. A globalizáció megítélése problematikus. A modern technicizált világban egy-egy dolog világméretű elterjedésére, vagyis globalizációra hajlamosak például a banki-pénzügyi manőverek, a multinacionális gyárak és kereskedelmi láncok, a sport- és a szórakozási események stb. A globalizációnak nagyon sokan élvezik számos előnyét, mint amilyen például a szabad munkaerő-áramlás, a világméretű turizmus szinte korlátlan lehetőségei, vagy a globális szórakozási formák (sportfogadás, egy bizonyos zene vagy sportoló népszerűsége a világ távoli pontjain) stb. Mások a globalizáció hátrányaira hívják fel a figyelmet. Ilyen lehet például az, hogy a globalizáció veszélyezteti, mert kiszorítja, ellehetleníti a helyi szokásokat, a kisebb kultúrákat, nem is beszélve arról, hogy a *környezetszennyezés* is egy mindenkit érintő globális probléma. A globalizáció ellen fellépő anti-globalisták a globalizációban egyértelműen veszélyt és káros hatásokat látnak.

25. számú táblázat: A globalizáció megítélésnek nehézségét szemléltető példák

- A globalizáció eredményeként a gyorséttermekben ugyanazt az ételt-italt fogyaszthatjuk a világ szinte bármely pontján. Ami sokaknak gusztustalan „mekdonaldizáció”, vagyis egyhangú és egészségtelen étel, az turisták millióinak kiszámítható, megfizethető és kényelmes étkezés.
- Ami egyeseknek a szabadpiaci verseny, az mások számára leküzdhetetlen kihívás, aminek eredményeként sokan a társadalom peremére sodródnak.
- Ami egyeseknek szabad lehetőség arra, hogy a világ különböző helyein angolul tudjanak megszólalni, az mások számára „az anyanyelv romlásának a veszélye”.
- Ami egyeseknek élvezetes multikulturalizmus, az másoknak „az ősi hagyományok halála”.
- Ami egyesek számára szabad migráció, azaz a jobban fizető munka vagy boldogabb élet után költözés lehetősége, az másoknak (pl. a menekülteknek) élet és halál kérdése, amivel Európában gyakran a kirekesztés és elutasitottság jár együtt.
- Ami egyeseknek a telekommunikáció hallatlan lehetősége (mobiltelefon, internet stb.), az mások szemében az ember-ember közti kommunikáció romlása, kiüresedése.
- Ami valakinek jó haszonnal kecsegtető kereskedelem génmanipulált gabonával vagy hormonkezelt élelmiszerekkel, az másoknak egészségre ártalmas étel.

14.1.3. A globalizáció mérlegeléséhez érdemes tisztázni, milyen típusú globalizációról van szó.

- (i) A *gazdasági globalizáció* olyan egységesülési folyamat, melynek során a helyi vagy regionális gazdaságok bizonyos hálózatok révén nagyobb, akár világméretű egységek részévé válnak, abba betagozódnak. A gazdasági globalizáció konkrét útja, eszközei és megnyilvánulási formái lehetnek a szabad kereskedelem, a külföldi befektetések, a tőke szabad áramlása, a technológiák szabad terjedése, a szabad munkaerő-áramlás stb. Csupán egyetlen példa: amikor Teng Hsziao-ping kínai kommunista vezető fokozatosan elkezdte bevezetni Kínában a piacgazdaságot, az nemcsak Kína, hanem az egész világ gazdaságát radikálisan megváltoztatta; ez az 1979-ben kezdődött folyamat eleinte rejtve és lassan haladt, majd a 21. századra teljesen nyilvánvalóvá vált.
- (ii) A *mobilitási globalizáció* az emberi helyváltoztatás szabadságának és gyorsaságának globális dimenzióit és méreteit jelenti. Az ezzel kapcsolatos jelző: „A világ egy globális falu” arra utal, hogy a globalizáció korában az emberiség minden korábbinál gyorsabban, nagyobb távolságokban és tömegesebben képes helyet változtatni, utazni. A helyváltoztatás globalizációjához tartozik a helyhez nem kötött, azaz virtuális vállalatok léte, valamint ezek villámgyors mozgása és alkalmazkodóképessége.

- (iii) A *technikai globalizáció* a világ számítógép-alapú és mediális-virtuális jellegét jelenti. Kezdetre az 1970-es évekre tehető, amikor megjelentek az első mikrochipek. (GYÁRFÁS 2014, 1) Az egész Földet behálózó legújabb technológiák képesek igen nagy mértékben befolyásolni az emberiség fejlődését. A nyomtatott sajtóhoz és a rádióhoz képest manapság a televízió, az internet és annak rokonai az információáramlásnak és a szólásszabadságnak egészen elképesztő fokát biztosítják az egész emberiség nagy része számára. A számítógép, az internet, a mobiltelefon által nyújtott lehetőségek egyre gyorsabban, és egyre több ember számára érhetőek el. Általuk az emberi kommunikációnak olyan sebessége és formái válnak lehetővé, amelyek mind az egyes emberek, mind a közösségek életét megváltoztathatják. Az új technológiák fejlődése ugyanakkor világméretű veszélyeket is tartogat. Ezek közül a legnyilvánvalóbbak az erőszak és a szex nehezen ellenőrizhető jelenléte az internet virtuális terében, de ide tartozik az is, hogy az új technológiákat előszeretettel használják a szélsőséges és terrorista szervezetek.
- (iv) Az *environmentális globalizáció* azt jelenti, hogy az ipari társadalom fejlődésének és a civilizációs vívmányoknak az egyik súlyos következménye az élő környezet egyre nagyobb terheltsége, szennyezettsége. Az industrializáció 18. században kezdődött hatásai mára olyan súlyossá váltak, hogy ezek egyike-másika (pl. a globális felmelegedés, az esőerdők pusztulása, a légkörszennyezés és az ózonlyuk, a fokozódó ivóvízhiány, a szárazföldi és tengeri állatfajok kipusztulása stb.) az emberi életet veszélyezteti vagy egyes régiókban, vagy globálisan az egész Földön. A világ országai időről időre megpróbálkoznak világméretű egyezségeket kötni a környezetszennyezés megállítására véget (lásd például az éghajlatváltozással foglalkozó, a 2013–2020-as időszakra szóló Kyotói jegyzőkönyvet), ám ezeknek a sikeressége erősen megkérdőjelezhető.

A globalizáció ellenségei, az *anti-globalisták* időről időre a globalizáció más és más vonatkozásai (hol a kapitalizmus, hol a természetrombolás) ellen lépnek fel, ráadásul e célok sokszor összekeverednek. A kapitalizmus ellenségei a káros hatásokat például nem egyszerűen a világméretű egységesülésben látják („szabad világnak álcázott nagyvállalati fasizmus”) (O’SULLIVAN 2010, 203), hanem annak minden vonatkozását, következményét is beleértik, mint például a gazdasági kizsákmányolást, a gyermekmunkát vagy éppen „a regionális értékek halálát”. A globális gasztrokultúra egyik ellenzője, José Bové francia farmer és anti-globalista 1999 augusztusában lerombolta egy épülő McDonald’s étterem falait a dél-franciaországi Millau városkában. Bové ezután 2009-től az Európai Parlament képviselője lett a *Europe Écologie* nevű antiglobalista mozgalom képviselőjeként. (KISS J. 2005, 184)

14.2. A multikulturalitás és a terrorizmus két olyan jelenség, amelyeket szintén a globalizációhoz szokás kötni, bár nem mindig joggal.

14.2.1 A *multikulturalitás*, tehát a különböző kultúrájú emberek és embercsoportok együttélése, egyik vonatkozása, ahogyan Európa az emberek szabad mozgását és letelepedését kezeli. A migráció (és vele együtt a multikulturalitás) nagyon régi folyamat. Európa hosszú évszázadokig jelentős migráns-kibocsátó földrész volt. Az Oszták–Magyar Monarchiából a 19–20. század fordulóján lezajlott nagy kivándorlás például közismert; de felhozható Nagy-Britannia is, amelynek a területéről 1946–1948 között mintegy 150 000 ember távozott Kanadába, Ausztráliába, Új-Zélandra. A trend a hidegháború alatt fordult meg, és Nyugat-Európa történelmében 1960–1965 között történt meg először, hogy a kontinensre több bevándorló érkezett, mint amennyien innen kivándoroltak. Ebben az időszakban az Európai Közösségek (beleértve Nagy-Britanniát is) kb. 570 000 bevándorlót fogadtak be évente, és a folyamat azóta is tart. (JUDT 2002, 103)

Az Eurostat adatai szerint 2013 januárjában Európa területén 34,3 millió „külföldi” élt, ami a 27 EU-tagállam lakosainak 6,8%-a. Ez a szám önmagában nem túl nagy, azonban a külföldiek *aránya* egy-egy országon belül, vagy pedig a külföldiek belső *társadalmi szerkezete* komoly konfliktusok forrása már ma is, és a jövőben még inkább azzá válhat. A 8,5 milliós Svédország például a 2013-as évben 44 000 embernek adott letelepedési engedélyt. Németországban 2013-ban 9% volt a külföldiek aránya, és noha korábban az NSZK maga hívta be a vendégmunkásokat, már az 1980-as években létezett olyan (Kohl kancellár által támogatott, bár nem hivatalos) terv, amely szerint a számukat önkéntes hazaköltözéssel akarták megfelelni. Franciaországban 2010-ben 7,2 millió bevándorlót tartottak nyilván (az ország lakosságának 11%-a), akiknek a 43%-a Afrikából érkezett.

A modern migráció összefügg a demográfiával is. 2013-ban egy Ausztriában élő török családban átlag 2,41 gyermek születik, míg egy osztrákban 1,27. Nagy-Britanniában 2013-ban minden tizedik 25 év alatti ember muszlim vallású, Londonban pedig több olyan bíróság létezik, ahol nem az európai, hanem az iszlám jog alapján ítélik meg.

Egyes gazdaságtörténészek úgy vélik, Európa ma másként nézne ki, ha a vasfüggöny nem akadályozta volna meg a kelet-európaiak nyugatra tartó természetes munkaerő-áramlását, ami lényegében a 19. század végén megkezdődött (akkor főleg Amerika felé irányulva). Ha Európa keleti fele nem lett volna elszigetelve a Nyugat gazdaságától és piacaitól, akkor valószínűleg több nyugati állam Kelet-Európából származó munkás bevándorlókkal oldotta volna meg saját munkaerőigényét már 1989 előtt is. Feltehetőleg Ausztria és Németország s talán a Benelux-államok is így tettek volna. Ebben az esetben Nyugat-Európa nem hívott és nem

fogadott volna be olyan nagyszámú afrikai és ázsiai bevándorlót, így talán nem állt volna elő az a kulturális szakadék és integrációs feszültség, amely több nyugat-európai országban erőszakos cselekményekbe torkolltak a 21. század elején. Bár ez a vélekedés figyelmen kívül hagyja, hogy adott esetben (pl. a Marshall-segélynek köszönhetően) a kelet-európai államokra is gazdasági fellendülés várhatott volna, amelynek következtében maguk sem rendelkeztek volna munkaerő-felesleggel. Ennek dacára megalapozottan feltételezhető, hogy a vasfüggöny elzártsága nélkül Nyugat- és Kelet-Európa fokozatos integrációja már az 1950-es években megkezdődhetett volna, másfelől hogy a különböző kultúrák találkozása ma nem merülne fel ilyen élesen.

A szabad utazás/mozgás tekintetében Kelet-Európa 1945 után teljesen más utat járt be, mint a kontinens nyugati fele. Az összes kommunista típusú ország szigorú utazási korlátozásokat és tilalmat vezetett be nagyjából 1950 után. A tiltásnak több oka volt: kezdve azzal, hogy a kommunizmus az irányított és zárt társadalom elgondolásából indult ki, folytatva azzal, hogy az emberek ne tudják összehasonlítani a két tömb közötti állapotokat, egészen addig, hogy a fiatal és képzett munkaerő ne vándorolhasson el. Mindegyik kelet-európai ország szigorúan ellenőrzött határokat (nagyfeszültségű drótkerítés, jelzőrendszer, aknamező stb.) és azt kiszolgáló határrendészetet állított fel. Ezen a határon (vasfüggöny) szigorú határellenőrzés működött, beleértve a tűzparancsot is arra az esetre, ha valaki engedély nélkül akarta elhagyni az országot. Konkrétan Csehszlovákiában a korabeli büntető törvénykönyv alapján már „a köztársaság területe engedély nélküli elhagyásának kísérlete” is büntetendő cselekménynek számított. Nyugatra menekülő kelet-európaiak nemcsak a berlini falnál haltak meg; például Csehszlovákia nyugati határán 1948 és 1989 között mintegy 380 fő lelte a halálát a határőrség miatt.

A vasfüggöny máig nem vezett ki Európa országainak határrendészeti eszközei közül. A Gibraltári-szorossal átellenben, Afrika legészakibb pontján, a Marokkóba beilleszkedő két történelmi spanyol felségterületen, Ceuta és Melilla határán például Spanyolország több méter magas, többszörös és szigorúan őrzött szögesdrótkerítést épített ki a „nemkívánatos afrikai bevándorlók” ellen.

Mind a szabad utazással, mind a multikulturalizmussal (pontosabban mindkettőnek a hiányával) kapcsolatos a mai Kelet-Európa szempontjából az a súlyosbíró körülmény, hogy ez a térség a hidegháború alatt nem tapasztalta meg a nagyarányú szabad migrációs folyamatokat. Kelet-Európa kimaradt belőlük, mivel a zárt államhatárú kommunista blokkban migrációra csak minimális mértékben volt lehetőség (még a kommunista országok között is, Nyugat felé pedig alig). Ennek

következtében ma, amikor a kelet-európai társadalmak szembesülnek a migrációval és a multikulturalizmussal, a jelenség komoly társadalmi feszültségeket okoz. (GYÁRFÁS 2014, 2) Úgy is, hogy a kelet-európaiak tömegesen hagyják el hazájukat (*migrálnak*), és úgy is, hogy az újonnan jövő migránsokkal szemben fokozódik az idegengyűlölet (*xenofóbia*).

A 21. század elején egyre komolyabb problémát jelent Európa egyes településein a nagyszámú, eltérő bőrszínű, nyelvű, vallású közösségek léte. Ez egyes Nyugat-Európába betelepülők embercsoportokra éppúgy igaz, mint a Kelet-Európában honos cigány/roma közösségekre. Az egyik konkrét feszültség, amely ebben a fajta multikulturális közegben kialakulhat, hogy egy-két család beköltözése után az addig ott élők fokozatosan elköltöznek. Így a bevándorlók közössége gettósodásnak indul, s ez előbb-utóbb szociális nyugtalansághoz, akár erőszakos összecsapásokhoz vezet. Ez annyira globális jelenség, hogy gyakorlatilag bárhol, az USA-ban, Svédországban, Szlovákiában vagy Magyarországon megtörténhet, és a konfliktusok egyre többször nyílt verekedésbe, elválasztó fal építésébe vagy egyéb drasztikus intézkedésekbe torkollanak. A kulturális különbségeknek ugyanakkor számos irracionális vonatkozása van. Ilyen például az, hogy miközben Európában szabad nyilvánosan nagyon lenge ruhát viselni, közterületen csókolózni, aközben egyes embercsoportoknak bizonyos országokban nem szabad női muzulmán fejedőt viselniük.

14.2.2. A 20–21. század súlyos jelensége a *terrorizmus*. A terror mások veszélyeztetését, közvetlen fenyegetését jelenti, miközben az áldozatok jellemzően nagy tömegben civilek, hétköznapi emberek. A terrorizmus sokáig helyi (lokális) jelenség volt, egy ponton azonban az egész világra kiterjedő globális problémává változott. A régi idők magányos terroristáit felváltották a hálózatban működő terroristacsoportok, amelyeknek tagjai a globális utazás és a globális banki műveletek lehetőségeit kihasználva rejtőzködnek, majd a modern technika vívmányait felhasználva kommunikálnak és cselekszenek a világ bármely pontján. A terrort elkövetők szempontjából lényeges az a lélektani hatás, amit a közemberekben keltenek („akár velünk is bármikor megtörténhet”), valamint lényeges az „esemény” globális mediális visszhangja, mert a terroristák a széleskörű sajtóbeli megjelenés révén tudják felhívni magukra vagy az általuk képviselt „ügyre” a figyelmet.

A terrort rendszerint (az elkövetők szempontjából) racionális okokból követik el: legtöbbször politikai vagy vallási, máskor gazdasági célból; utóbbira példa, ahogy a 2013-as zavargások megbénították Egyiptom idegenforgalmát.

Európa a hidegháború során, s főleg az 1970-es és 1980-as években, különösen intenzív *politikai indíttatású terrorizmust* tapasztalt meg, különféle terroristacsoportok által (RAF, Vörös brigádok, IRA stb.). Az ENSZ adatai szerint 1968–1979 között legalább 2500 politikai merényletre került sor a világban, amelyek közül a legtöbbet és a legvéresebbeket Nyugat-Európában hajtották végre. Konkrétan például az NSZK-ban 1970 és 1997 között 40-nél több magas rangú vezető (politikus, üzletember) esett áldozatul efféle terrorcselekményeknek. (KOHL 2014, 99) Ugyanakkor már a hidegháború alatt sem volt ismeretlen a vallási terrorizmus; például az egykori holland gyarmaton, Indonéziában már az 1960-as években fanatikus és erőszakos muzulmán szekták tevékenykedtek. (VPL 2005, 310) Minden racionális vonás mellett a terrorizmusnak rendszerint mind az elkövetői, mind a célpontjai „arctalanok”: mindegy, ki követi el, és mindegy, ki az áldozat, ha világos, hogy a „megbüntetett” célpont „a nyugati liberális világ ideológiája”.

26. számú táblázat: Részlet Obama amerikai elnök 2009. június 4-én Kairóban elmondott beszédéből

„Tudom, hogy vannak egyesek, akik megkérdőjelezik, sőt helyeslik 2001. szeptember 11-ét. Hadd legyek világos. Az al-Kaida majdnem 3000 embert ölt meg aznap. Az áldozatok ártatlan amerikai férfiak, nők és gyerekek voltak, valamint más nemzetek fiai, akik nem ártottak senkinek. Az al-Kaida kegyetlenül meggyilkolta ezeket az embereket, büszke volt a támadásra, és még ma is hirdeti elhatározottságát, hogy tömeggyilkosságokat hajtson végre. Az al-Kaidának helyi csoportjai vannak sok országban, amelyek a szervezet messzire nyújtott karjaként működnek.”

A hidegháború elmúltával (s különösen 2001. szeptember 11., azaz „9/11” után) a világ és Európa figyelme a terrorizmusra, pontosabban az ellene folytatott „harcra” összpontosult. A terrorizmus léte vagy bármikori lehetséges felbukkanása az egyik oka, hogy az egyes államok a saját biztonság- és védelmi politikájukat (s részben külpolitikájukat is) saját szuverén hatáskörükben, azaz lehetőleg más államoktól függetlenül kívánják alakítani.

A jelek szerint a globális jellegű terrorizmus ellen csakis globális összefogással lehet felvenni a küzdelmet. Efféle globális védekezési eszközök a világszerte folytatott pénzügyi átutalások ellenőrzése, a telefonok szisztematikus lehallgatása, az internet monitorozása stb. A globális terrorizmus elleni globális harc egyre fokozódó mértékben a szabad világ és *az általános emberi szabadság rovására megy*. Például azért, mert a politika alakítói a terrorizmust sokszor összemoszák a „hétköznapi”

bűnözéssel, ahogy a bel- és külpolitika összefüggéseit is sokszor szándékosan (a saját céljaiknak megfelelően) összekeverik. Ily módon a terrorizmus időnként pusztá fedőnév, mint például a 2014-es ukrán-orosz konfliktus során, amikor bár mindenki tudja, hogy két ország hadseregei harcolnak, az eseményt mégis „terrorellenes kampánynak” nevezik. A szabadság szempontjából kérdéses, meddig mehet el egy állam, hogy saját belbiztonsága érdekében beavatkozzon más egyének vagy más államok életébe. Nyilvánvaló, hogy a 21. századra a szervezett államok vélt vagy valós érdekei élesen összeütköznek a személyes emberi szabadsággal. Azzal a szabadsággal, amiért az öntudatra ébredt ember a legrégebb korok óta nap mint nap hajlandó megküzdeni. Ez pedig olyan újfajta feszültségeket teremt immár globális méretekben, amivel az emberiségnek komoly kihívás lesz szembenéznie.

A szövegben feltüntetett szakirodalmi hivatkozások feloldása

BÉKÉS 2010

= Békés Csaba: East Central Europe 1953–1956. [Volume I, Chapter 16] In: Leffler, Melvyn–Westad, Odd Anne (eds.): *The Cambridge History of the Cold War*. Cambridge University Press, 2010, 175-225.

BÉKÉS 2012

= Békés Csaba: Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika az enyhülés időszakában 1953–1991. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2012. Kézirat.

BERND–NATE–FISCHER

= Schaefer, Bernd–Jones, Nate–Fischer, Benjamin B.: Forecasting Nuclear War. Nuclear Proliferation International History Project at the Woodrow Wilson Institute in Washington D.C. <http://www.wilsoncenter.org/publication/forecasting-nuclear-war> Letöltve: 2014. 8. 18.

BORHI 2009

= Borhi László: A nyugati nagyhatalmak és Kelet-Közép-Európa 1945 után. *Világtörténet*, 2009 ősz-tél, 3–21. p.

BRINKLEY–REAGAN 2007

= Brinkley, Douglas (ed.): *The Reagan Diaries – Ronald Reagan*. Harper Perennial, New York, 2007.

BUONNANO–NUGENT 2013

= Buonnano, Laurie–Nugent, Neill: *Policies and Policy processes of the European Union*. Palgrave–Macmillan, London, 2013.

DIÓSZEGI 2001

= Diószegi István: A hidegháború avagy a történelem félreértése. In: N.N. (szerk.): *A történelem visszavág*. Budapest, 2001, 55–57. p.

ENDERLE–BURCEL et al. 2009

= Enderle-Burcel, Gertrude–Franszek, Piotr–Stiefel, Dieter–Teichova, Alice (eds.): *Gaps in the Iron Curtain. Economic relations between neutral and socialist countries in Cold War Europe*. Institute of History, Jagellonian University Press, Kraków, 2009.

FILENE 1968

= Filene, Peter G. (ed.): *American Views of Soviet Russia 1971–1965*. The Dorsey Press, Homewood, Ill., USA, 1968.

FINDLING 1980

= Findling, John E.: *Dictionary of American Diplomatic History*. Greenwood Press, Westport, Conn., USA, 1980.

FISCHER 2005

= Fischer Ferenc: *A kétpólusú világ 1945–1989*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2005.

FRIEDMANN 2005

= Friedmann, Norman: *A hidegháború kora*. Alexandra, Budapest, 2005.

GADDIS 2001

= Gaddis, John Lewis: *Most már tudjuk*. Európa, h.n., 2001.

GYÁRFÁS 2014

= Gyárfás András: *Az elmúlt évtizedek egyetemes történelmének vázlata. Történelemtanítás*. Online Történelemdidaktikai folyóirat, 2014. évf. 1. szám.

HAHN

= Hahn, Erich J.C.: *The Occupying Powers and the Constitutional Reconstruction of West Germany, 1945–1949*. In: *Cornerstone of Democracy. The West German Grundgesetz, 1949–1989*. German Historical Institute, Washington, D.C., Occasional Paper No. 13. é.n.

HAHNER 2006

= Hahner Péter: *Az Egyesült Államok elnökei*. Átdolgozott, bővített 2. kiadás. Maecenas Könyvkiadó, 2006.

HALMOSY 1985

= Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1945–1982*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó–Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985.

HURST 2005

Hurst, Steven: *Cold War US Foreign Policy. Key Perspectives*. Edinburgh University Press, 2005.

ISAACSON 2001

= Isaacson, Walter: *Kissinger életrajz*. Panem-Grafo, h.n. 2001.

JÓBA–VAJDA 2009

= Jóba Tamás–Vajda Barnabás: A diplomata George F. Kennan jelentősége az Egyesült Államok hidegháborús politikáját illetően. *Eruditio – Educatio* 4 (2009), 1. sz., 5–12. p.

JOHNSON 1991

= Johnson, Paul: *Dejiny 20. století*. Rozmluvy, Praha, 1991.

JUDT 2007

= Judt, Tony: *Povojnová Európa. História po roku 1945*. Slovart, 2007.

KÁDÁR LYNN 2013

= Kádár Lynn, Katalin (editor): *The Inaguration of Organized Political Warfare - Cold War Organizations sponsored by the National Committee for a Free Europe / Free Europe Committee*. Helena History Press, USA, 2013.

KALMÁR 2014

= Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjet-rendszer 1945–1990*. Osiris Kiadó, Budapest, 2014.

KENNAN 1984

= Kennan, George F.: *A nukleáris téveszme*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984.

KISS J. 2005

= Kiss J. László (szerk.): *Nemzeti identitás és külpolitika az euroatlanti térségben*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005.

KOHL 2014

= Kohl, Helmut: *A fal leomlásától az újraegyesülésig*. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2014.

KOVÁCS–SZILÁRD 2004

= Kovács Melinda–Szilárd Balázs (ford.): *Zsebkalauz Németországhoz*. Az SZTE BTK Történész Diákkör kiadványa, JATEPress, Szeged, 2004. /Documenta Historica 63./

LYNN-JONES 1985

= Lynn-Jones, Sean M.: *A Quiet Successor for Arms Control*. *International Security*, Volume 9, No 4, Spring 1985.

MAGYARICS 2008

= Magyarics Tamás: *Az Amerikai Egyesült Államok története 1914–1991*. Kossuth Kiadó, 2008.

MAGYARICS No. 56

= Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok biztonságpolitikája a hidegháború első évtizedei alatt*. No 56, Teleki László Intézet, Külpolitikai Tanulmányok Központja, h.n., é.n.

MAGYARICS No. 57

= Magyarics Tamás: *Détente, fegyverkorlátozás, második hidegháború*. No 57, Teleki László Intézet, Külpolitikai Tanulmányok Központja, h.n., é.n.

MARUZSA 2012

= Maruzsa Zoltán: *A német újrafegyverkezés és a hidegháború 1945–1969*. L Harmattan, Budapest, 2012.

MEZEI 2001

= Mezei Géza: *Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése*. Új Mandátum Könyvkiadó, h.n., 2001.

MINGST 2012

= Mingst, Karen A.: *A nemzetközi kapcsolatok alapjai*. Napvilág Kiadó, h.n., 2012.

NÉMETH 2004

= Németh István: *Európa 1945–2000. A megosztástól az egységig*. Aula Kiadó, h.n. 2004.

NÉMETH 2006

Németh István (szerk.): *20. századi egyetemes történet. 1. és 2. kötet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

NEWTON 2012

Newton, Jim: *Eisenhower, the White House Years*. Anchor Books, New York, 2012.

OSTERMANN 2001

= Ostermann, Christian F. (ed.): *Uprising in East Germany 1953*. CEU Press, Budapest, 2001.

PAPP 2009

= Papp Imre: *Az első francia gyarmatbirodalom*. In: Poór János (szerk.): *A kora újkor története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009, 403–425. p.

RÁKÓCZI 2009

= Rákóczi István: *A portugál tengerentúli birodalom*. In: Poór János (szerk.): *A kora újkor története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009, 377–387. p.

SAVRANSKAYA–BLANTON–ZUBOK 2010

= Savranskaya, Svetlana–Blanton, Thomas–Zubok, Vladislav (eds.): *Masterpieces of History. The Peaceful End of the Cold War in Europe 1989*. CEU Press, Budapest – New York, 2010.

SELVAGE–HARRISON 1998

= Selvage, Douglas–Harrison, Hope M.: New Evidence on the Berlin Crisis 1958–1962. In *Cold War International History Project Bulletin* 11 [1998], p. 213–220.

SIMON Á.–SIMON E. 2002

= Simon Ágnes–Simon Eszter (ford. és szerk.): *John F. Kennedy és Nyikita Sz. Hruscsov levelezése a kubai rakétaválság alatt*. Az SZTE BTK Történész Diákkör kiadványa. JATE Press, Szeged, 2002. /Documenta Historica 55./

O’SULLIVAN 2010

= O’Sullivan, John: *Az elnök, a pápa és a miniszterelnök*. Helikon–Heti Válasz, 2010.

SZABÓ 2010

= Szabó Loránd: *Katonák és a hatalom: Afrika és a Kongói Demokratikus Köztársaság*. In: Fischer Ferenc–Hegedüs Katalin–Rab Virág (szerk.): *A történelem szálai*. PTK, Pécs, 2010, 455–460. p.

SZÁNTÓ 2009

= Szántó György Tibor: *Adalékok a brit gyarmatbirodalom előtörténetéhez*. In: Poór János (szerk.): *A kora újkor története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009, 426–442. p.

SZILÁGYI 2009

= Szilágyi Ágnes Judit: *A spanyol gyarmatbirodalom*. In: Poór János (szerk.): *A kora újkor története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009, 388–402. p.

VPL 2005

= Horváth Jenő (szerk.): *Világpolitikai lexikon 1945–2005*. Osiris Kézikönyvek, Budapest, 2005.

További felhasznált szakirodalom

Aron, Raymond: *Memoires. Fifty years of political Reflection*. Holmes & Meyer, New York-London, 1990.

Bartha Eszter– Krausz Tamás (szerk.): *1968: Kelet-Európa és a világ*. L'Harmattan Kiadó – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 2009.

Benkes Mihály: *Szuperhatalmak kora 1945–1992*. Korona Kiadó, Budapest, 2001.

Best, Geoffrey: Winston Churchill, The H-Bomb & Nuclear Disarmament. *History Today*, October 2005, pp. 37-43.

Blaive, Muriel: Internationalism, Patriotism, Dictatorship and Democracy: The Czechoslovak Communist Party and the Exercise of Power 1945-1968. In: *Journal of European Integration History*, 2007, Volume 13, Number 2, pp. 55–68.

Bóka Éva: *Az európai integráció*. Corvina, h.n., 2008.

Borhi László: Iratok az 1956–1958 közötti amerikai-magyar viszony történetéhez. *Történelmi Szemle* online, 1998. 3-4. szám.

Bren, Paulina: *The Greengrocer and his TV. The Culture of Communism after the 1968 Prague Spring*. Cornell University Press, Ithaca, USA, 2010.

Brzezinski, Zbigniew: *A nagy sakktábla*. Európa Kiadó, Budapest, 1999.

Büky Barna: *Visszapillantás a hidegháborúra*. Balassi Kiadó, Budapest, 2008.

Campbell, John: *The Iron Lady*. Penguin Books, London, 2011.

Cook, Chris–Stevenson, John: *Világtörténeti kézikönyv 1914–1993*. Longman–Akadémiai Kiadó, 1995.

Cummings, Richard H.: *Cold War Radio–The Dangerous History of American Broadcasting in Europe 1950–1989*. McFarland and Company, h.n., 2009.

Cummings, Richard: Origins of Crusade for Freedom Advertising Campaigns of the 1950s. <http://www.historytimes.com> [Letöltve: 2010.04.19.]

Cull, Nicholas J.: *The Cold War and the United States Information Agency*. Cambridge University Press, 2008.

Dewhurst, J. Frederic–Coppock, John O.–Yates, P. Lamartine and associates: *Europe's Needs and Resources*. Twentieth Century Fund, New York, USA, 1961.

Dunay Pál–Gazdag Ferenc: *A Helsinki folyamat: Az első húsz év*. Stratégiai és Védelmi Kutató Intézet–Magyar Külügyi Intézet–Zrínyi Kiadó, Budapest, 1995.

Durman, Karel: Kreml a dvojí krize roku 1956. *Historický obzor*, č. 1/2, 2000.

Edwards, Elizabeth: Truman and his Doctrine: Revolutionary, Unprecedented, and Bipartisan. In: *History Now*, Issue 27, March 2011.

English, Richard: *Armed Struggle. The History of the IRA*. Pan Books, London, 2012.

Fiamová, Martina–Jakubčín, Pavol (eds.): *Prenasledovanie cirkvi v komunistických štátoch strednej a východnej Európy*. Ústav pamäti národa, Bratislava, 2010.

Fischer Ferenc–Hegedüs Katalin–Rab Virág (szerk.): *A történelem szálai*. PTK, Pécs, 2010.

Frank Tibor (szerk.): *Gyarmatokból impérium. Magyar kutatók tanulmányai az amerikai történelemről*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007.

Freedman, Lawrence: *The Evolution of Nuclear Strategy*. Macmillan Press Ltd., London, 1981.

Gaddis, John Lewis: *Studená vojna*. Slovart, Bratislava, 2006.

Germuska Pál: *Vörös arzenál*. 1956-os Intézet–Argumentum, Budapest, 2010.

Grúňová, Alexandra: *KNVD/KGB Activities and its Cooperation with other Secret Services in Central and Eastern Europe 1945–1989*. Nation's Memory Institute, Bratislava, 2008.

Gyarmati György: *Európa alkonya. A nemzetközi politika mozgásterének változása a második világháború után, 1945-1968*. Comenius Tanulmányi Társaság, Székesfehérvár, 1990.

Gyarmati György: Föderációs törekvések a második világháború után. In *Politikatudományi Szemle*, 1992. 2. sz. 111-121.

Hahn, Erich J.C.: The Occupying Powers and the Constitutional Reconstruction of West Germany, 1945-1949. In: *Cornerstone of Democracy. The West German Grundgesetz, 1949-1989*. With contributions by Erich J.C. Hahn, Michaela Richter, Gebhard Ziller, David Clay Large. German Historical Institute, Washington, D.C., Occasional Paper No. 13. é.n.

Haines, Gerald K.–Leggett, Robert E.: *CIA's Analysis of the Soviet Union, 1947-1991: A Document Collection*. Center for the Study of CIA, Washington D.C., USA, 2001.

Halmosy Dénes (szerk.): *Nemzetközi szerződések gyűjteménye 1945-1958*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1958.

Heimann, Mary: *Czechoslovakia - The State that Failed*. Yale University Press, New Haven & London, 2009.

Ivaničková, Edita: Integrácia v bipolárnom svete. Politika a ekonomika po roku 1945. *História* 2, 2002. č. 1., 22-25. p.

Johnson, A. Ross–Parta, R. Eugene (eds.): *Cold War Broadcastings - Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, Budapest–New York, 2010.

Judt, Tony: *Európa - a nagy ábránd? XX. Századi Intézet, Budapest, 2002.*

Jung, Chang–Halliday, Jon: *Mao The Unknown Story*. Vintage Books, London, 2006.

Kádár Lynn, Katalin (editor): *The Inaguration of Organized Political Warfare - Cold War Organizations sponsored by the National Committee for a Free Europe / Free Europe Committee*. Helena History Press, USA, 2013. Including studies by Katalin Kádár Lynn, Francis D. Raška, Marius Petraru, Jonathan H. L'Hommedieu, Tibor Frank, Anna Mazurkiewicz, Maria Kokoncheva, Veronika Durin-Hornik, Toby C. Rider.

Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer 1945-1990*. Osiris Kiadó, Budapest, 2014.

Kecskés Gusztáv: A NATO és az 1956-os magyar forradalom. *História*, 2003/5-6. szám, 3-6.

Kellerhoff, Sven Felix–Kostka, Bernd von: *Kémek fővárosa, Berlin*. Jósöveg Műhely Kiadó, h.n., 2012.

- Kennan, George F.: *Russia and the West (Under Lenin and Stalin)*. Atlantic Monthly Press, h.n., 1961.
- Kiss J. László: *Globalizálódás és külpolitika*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003.
- Kissinger, Henry: *Diplomácia*. Panem–Grafo, Budapest, 2002.
- Kleinschmidt, Harald: *A nemzetközi kapcsolatok története*. Athenaeum 2000 Kiadó, h.n. 2002.
- Klimke, Martin–Pekelder, Jacco–Schaloth, Joachim: *Between Prague Spring and French May*. Beghahn Books, New York–Oxford, 2012.
- Kružliak, Imrich: *Západné rozhlasové stanice v boji za slobodu a demokraciu*. Pamät národa 3/2006, pp. 92-101.
- Lindenberger, Thomas–Mayer Stefanie–Spang, Kikael (eds): *Debating Migration*. Studien Verlag, Innsbruck –Wien–Bozen, 2009.
- Lukacs, John (szerk.): *A történelem eleven valósága – George F. Kennan és John Lukacs levelezése*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2010.
- Lukes, Igor: *On the edge of the Cold War*. Boston College, Boston, 2012.
- Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Mítosz és valóság: Érdekek és értékek*. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2014.
- Mastny, Vojtech: *Helsinki, Human rights and European security. Analysis and Documentation*. Duke University Press, Durham, 1986.
- Mastny, Vojtech–Byrne, Malcolm (eds.): *A Cardboard Castle?* CEU Press, Budapest–New York, 2005.
- Matthews, John P.C.: *Majales: The Abortive Student revolt In Czechoslovakia in 1956*. Woodrow Wilson Cold War International History project, Working paper No. 24, Washington D.C., September 1998.
- Mayer János (ford.): *Németország két megosztási terve*. Az SZTE BTK Történész Diákkör kiadványa, JATE Press, Szeged, 1995. /Documenta Historica 22./
- Matus János: *Transzatlanti kapcsolatok a hidegháború idején. A német kérdés*. In: *Atlantizmus és a magyar külpolitika konferencia*. Manfred Wörner Alapítvány, h.n., 2004.

Michálek, Slavomír: Československá informačná služba v USA. In *Historické štúdie k životnému jubileu Herty Tkadlečkovéj*. Ed. Miroslav Daniš, Eduard Nižňanský. FiF UK, Bratislava, 2011, 46-57.

Mucsi András (ford.): *Konrad Adenauer kancellár beszéde az első nyugatnémet kormány programjának vitájában (1949)*. Az SZTE BTK Történeztudományi Diákkör kiadványa, JATE Press, Szeged, 2006. /Documenta Historica 73./

J. Nagy László: *Az európai integráció politikai története*. Maxim Kiadó, Szeged, 2002.

J. Nagy László: Suez-Budapest 1956. *Világtörténet*, 2005 tavasz-nyár, 98–103. p.

Nikolakopoulos, Ilias–Rigosz, Alkisz–Pszalidasz, Grigorisz: *A görög polgárháború*. ÚMK Budapest, 2006.

N.N.: *Alapvető tények az ENSZ-ről*. Kiadja a Magyar ENSZ Társaság, h.n., 2013.

N.N.: *Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet–Záróokmány*. Kiadja a Szövetségi Tájékoztatási Bizottság, Belgrád, 1975.

N.N.: *Világseemények 45-67*. Kossuth Kiadó, h.n., 1968.

Pataky Iván: *A vonakodó szövetséges*. Rastafari bt., h.n. 2008.

Pons, Silvio–Romero, Federico (edited by): *Reinterpreting the End of the Cold War. Issues, interpretations, periodizations*. Frank Cass, London, New York, 2005.

Prandler Árpád: *Az ENSZ Biztonsági Tanácsa*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974.

Prohászka Géza (ford.): *Hruscov-Tito levélváltás 1954*. Az SZTE BTK Történeztudományi Diákkör kiadványa, JATEPress, Szeged, 2005. /Documenta Historica 72./

Rainer M. János: A forradalom előtti pillanat. Nagy Imre 1956 októberében. *Történelmi Szemle online*, 1999. 1–2. szám.

Rainer M. János: Az 1956-os forradalom jelentésváltozatai – az 50. évfordulón túl. Esemény és struktúra. In Boka László, Rainer M. János, Kötél Emőke (szerk.): *Esemény és Narratíva. Történetiség - elbeszélés(ek) - interpretáció*. Bibliotheca Nationalis Hungariae - Gondolat Kiadó, Budapest, 2013, pp. 107-117.

Rainer M. János: *Bevezetés a kádárizmusba*. 1956-os Intézet; L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011.

Randé Jenő: *Fultontól Brüsszelig*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967.

Reisch, Alfred A.: *Hot Books in the Cold War*. Central European University Press, Budapest–New York, 2013.

Révész Béla: A Belügyminisztérium SZER-képe 1955-ben. *Múltunk politikatörténeti folyóirat*. 1999/2, XLIV. évf., 170–222. p.

Révész Béla: Documents on the dictatorship and the cold war in the Hungarian archives. In: *Acta Juridica et Politica*, LXVII / 17, Szeged, 2005, 10-25.

Romics Gergely: *A lehetetlen művészete. Diplomácia, erőgyengülés és vetélkedés a klasszikus realizmus elméletében*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009.

Rubinstein, Alvin Z. (ed.): *The Foreign Policy of the Soviet Union*. 2nd edition. Random House, New York, USA, 1966.

Rürup, Reinhard: *Berlin 1945. A Documentation*. Verlag Willmuth Arenhövel, Berlin, 1995.

Savranskaya, Svetlana–Blanton, Thomas–Zubok, Vladislav (eds.): *Masterpieces of History. The Peaceful End of the Cold War in Europe 1989*. CEU Press, Budapest – New York, 2010.

Schmidt, Helmut: *Nyugállományban*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2010.

Shultz, Richard H.–Godson, Roy: *Dezinformatsia. Active measures in Soviet Strategy*. Pergamon-Brassey's, Washington, 1984.

Simpson, Christopher: *Science of Coercion: Communication Research and Psychological Warfare, 1945–1960*. New York-Oxford University Press, 1996.

Skardon, Philip C: *A Lesson for Our Times*. Author House, Bloomington, USA, 2013.

Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa - „Objekt ALFA”*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006.

Young, Glennys: *The Communist Experience in the Twentieth Century*. Oxford University Press, New York–Oxford, 2012.

Wegs, Robert J.–Ladrech, Robert: *Evropa po roce 1945*. Vyšehrad, Praha, 2002.

Werner, Tim: *A CIA története*. Gabo, h.n. 2009.

Wilford, Hugh: *The Mighty Wurlitzer*. Harvard University Press, h.n., 2008.

Személynévmutató

ACHESON, Dean
ADENAUER, Konrad
ANDROPOV, Jurij Vlagyimirovics
ASHTON, Catherine
ATTLEE, Clement R.

BAROSSO, Manuel
BÉKÉS, Csaba
BEVIN, Ernest
BITTERLICH, Joachim
BLAIR, Tony
BORHI, László
BOVÉ, José
BRANDT, Willy
BREZSNYEV, Leonid Iljics
BRZEZINSKI, Zbigniew
BUSH, George H.W.

CALLAGHAN, James
CAMPBELL, David
CARTER, James E.
CASAROLI bíboros
CASTRO, Fidel
CEAUSESCU, Nicolae
CHIRAC, Jacques
CHURCHILL, Winston
CLAY, Lucius D.
CLINTON, Bill
CONOLLY, Richard L.
CSANG, Kaj-sek
CSEBRIKOV, Viktor
CSERNAJEV, Anatolij
CSERNYENKO, Konsztantyin Usztyinovics
CSOU, En-laj
DOBRINYIN, Anatolij F.
DOUGLAS-HOME, Alec Frederick
DULLES, John Foster

EDEN, Anthony
EISENHOWER, Dwight D.
ERHARD, Ludwig

FALIN, Valentyin
FISCHER, Ferenc
FISCHER, Joschka
FORD, Gerard

GADDIS, John Lewis
GASPIERI, Alcide de
GAULLE, Charles de
GENSCHER, Hans-Dietrich
GORBACSOV, Mihail Szergejevics
GORBACSOVA, Raisza
GOTTWALD, Klement
GRIER, Traute
GROMIKO, Andrej A.

HALLSTEIN, Walter
HARTMANN, Peter
HASHIMOTO, Isao
HAYWARD, Ron
HEATH, Edward
HITLER, Adolf
HO, Si Minh
HOGAN, Michael J.
HONECKER, Erich
HRUSCSOV, Nyikita Szergejevics

XXIII. JÁNOS pápa
JARUZELSKI, Wojciech
JOHNSON, Lyndon B.
JOHNSON, Paul
JUNCKER, Jean-Claude

- KÁDÁR, János
KAESTNER, Uwe
KALMÁR, Melinda
KENNAN, George Frost
KENNEDY, Edward
KENNEDY, John F.
KIESINGER, Kurt Georg
KISSINGER, Henry
KOHL, Helmut
KOLKO, Gabriel
KUZNYECOV, V.V.
- LÁZÁR György
LENIN, V. Iljics
- MACMILLAN, Harold
MAGYARICS, Tamás
MAO, Ce-tung
MARSHALL, George C.
MASARYK, Jan
McCARTHY, Joseph
McCORMACK, Edward J.
McCORMICK, Thomas J.
McNAMARA, Robert
MOGHERINI, Federica
MOLOTOV, Vjacseszlav
MONNET, Jean
MONROE, James
MONTGOMERY, Bernard
- NITZE, Paul H.
NIXON, Richard M.
NYE, Joseph
- OBAMA, Barack Hussain
- VI. PÁL pápa
PERSHING, John J.L.
PLÉVEN, René
PONOMARJOV, Borisz
PUTYIN, Vlagyimír
- REAGAN, Ronald
RIBBENTROP, Joachim von
ROGERS, William P.
ROOSEVELT, Franklin Delano
- SCHEEL, Walter
SCHMIDT, Helmut
SCHUMAN, Robert
ŠEŤKOVIČ, Maroš
SPYKMAN, Nicholas J.
STEPHANSON, Anders
SZTÁLIN, Joszif Visszarionovics
SZUKARNO azaz Kusno Sosrodihardzso
SZUHARTO, Hadzsi Mohammad
- TASSIGNY, Jean de Lattre de
TAYLOR, Maxwell D.
TELTSCHIK, Horst
TENG, Hsziao-ping
THATCHER, Margaret
THOREZ, Maurice
TITO, Josip Broz
TOCQUEVILLE, Alexis de
TRUMAN, Harry S.
TUSK, Donald
- ULBRICHT, Walter
- VANDENBERG, Arthur H.
VOIGT, Udo
VOROSILOV, Kliment J.
- WALESA, Lech
WALLACE, Helen
WALLERSTEIN, Immanuel
WEINBERGER, Caspar
WILLIAMS, William Appelman
WILSON, Harold
WOJTYLA, Karol azaz II. JÁNOS PÁL pápa
- ZAGLAGYIN, Vagyim
ZSUKOV, Georgij K.

The Cold War and the European Integration

Some traditional and new aspects in the interpretation of the second half of the 20th century

(Summary)

This book, titled *The Cold War and the European Integration – Some traditional and new aspects in the interpretation of the second half of the 20th century*, focuses its attention on the historical period between 1945 and 1991, i.e. the Cold War, including its scientific definitions, its periodizations as well as its traditional and more up-to-date interpretations (Chapter 1 and 2).

The book seeks to find answers to some fundamental questions: What factors had influence on the international relations? (Chapter 3); How crucial international decisions were made? (Chapter 4); Which were the most significant Cold War doctrines? (Chapter 5). Meanwhile the attitude of the book, with which it deals with international relations is more about *how* they worked rather than *why*.

Some chapters intend to sum up briefly known events such as the issue of the bipolar arms race (Chapter 6), or the decolonization process (Chapter 7). Other chapters of it are more keen on picking up untraditional approach such as analysing the inner dynamics of the whole Cold War period (Chapter 8). Also, quite substantial chapters (9 and 10) are devoted to the German issue, in the light of the most up-to-date historical research, since this topic has recently become one of the most analysed one.

The last third of the book deals with the history of the European integrational process: How it evolved? (Chapter 11); How it was operated during and after the Cold War? (Chapter 12), including some aspects of its foreign and security policy (Chapter 13). The book closes with a chapter on the accelerating phenomenon of the globalization.

Studená vojna a Európska integrácia

Staršie a novšie aspekty k interpretáciám druhej polovice 20. storočia

(Zhrnutie)

V centre pozornosti monografie *Studená vojna a Európska integrácia – Staršie a novšie aspekty k interpretáciám druhej polovice 20. storočia* stojí historické obdobie studenej vojny, t.j. obdobie, ktoré trvalo v období 1945–1991: jej rôzne vedecké definície a periodizácie, ako aj tradičné i novšie hodnotenia. (Kapitola 1 a 2).

Kniha je venovaná vnútorným pomerom studenej vojny ako *obdobiu a procesu*: ako sa prijali veľmocenské rozhodnutia (Kapitola 3 a 4), aké veľmocenské doktríny sa uplatnili (Kapitola 5), ako prebiehal proces ozbrojenia (Kapitola 6) a dekolonizácie (Kapitola 7). Monografia sa viac venuje otázkam *ako* udalosti prebiehali, než otázkam, *prečo* alebo z akého dôvodu sa udiali.

Niektoré kapitoly knihy slúžia ako stručné zhrnutie udalostí, ako napríklad kapitola o počiatkoch povojnových konfliktov víťazných veľmocí, resp. kapitola o vývoji Európskych spoločenstiev (Kapitola 10). Iné kapitoly sa pokúšajú na základe čerstvého historického výskumu o novšie interpretácie, súvisiace napríklad s vnútornou dynamikou celého obdobia studenej vojny (Kapitola 8). Pomerne obsiahla kapitola je venovaná nemeckej otázke počas studenej vojny, a to najmä vzhľadom k tomu, že v poslednom období došlo k vážnym posunom v hodnotení historického miesta a úlohy západného Nemecka (Kapitola 9).

Posledná tretina monografie sa zaoberá historickou dimenziou Európskej integrácie, pričom (možno ako novum) Únia ako taká je v tejto práci analyzovaná vyslovene v historickom kontexte studenej vojny. Európske spolčenstvá, neskoršie Európska Únia, vznikli a viac než štyridsať rokov fungovali práve v prostredí medzinárodných vzťahov studenej vojny (Kapitola 11 a 12), pričom k historickej dimenzii EU patria aj otázky, ktoré súvisia s jej zahraničnopolitickými a bezpečnostnými otázkami (Kapitola 13). Posledná kapitola je venovaná fenoménu globalizácie z aspektu procesu jej akcelerácie v živote ľudstva.

Univerzita J. Selyeho
Pedagogická fakulta
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
www.selyeuni.sk

Vajda Barnabás

Hidegháború és európai integráció

Régi és új szempontok a 20. század második felének történeti értelmezéséhez

Sorozat: Monographiae Comaromienses 16.

Felelős szerkesztő: Liszka József

Első kiadás

Borító és nyomdai előkészítés: Szabolcs Liszka – Cool Design, Komárno

Terjedelem: 10,5 szerzői ív

Nyomta: Tribun EU s. r. o., Brno

Példányszám: 150

Kiadta: Selye János Egyetem, Komárom, 2015

Vajda Barnabás

Studená vojna a Európska integrácia

Staršie a novšie aspekty k interpretáciám druhej polovice 20. storočia

Edícia: Monographiae Comaromienses 16.

Zodpovedný redaktor: József Liszka

Prvé vydanie

Obal a tlačiarská príprava: Szabolcs Liszka – Cool Design, Komárno

Rozsah: 10,5 AH

Tlač: Tribun EU s. r. o., Brno

Počet výtlačkov: 150

Vydal: Univerzita J. Selyeho, Komárno, 2015

ISBN xxx-xx-xxxx-xxx-x